Én Dr. Márkus Béla aláírásommal igazolva felelősséget vállalok az értekezés tudományos színvonaláért.

……

Dr. Márkus Béla

Én Gál Éva teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletbentartásával készült.

……

Gál Éva

1. Bevezetés

Az első világháború mélyen befolyásolta Közép-Európa huszadik századi történelmét. Az ezerkilencszáztizennyolc után létrejött új államok nem nemzetállamok lettek, de kevert nemzetiségű, politikai határokkal kijelölt területek. A magyar nemzet azon része, mely „idegen" fennhatóság alá került, új, küzdelmes korszak előtt állott.

Az ezredfordulón érdeklődés, odafordulás tapasztalható az ezerkilencszázhúszas - harmincas évek felé irodalmárok, történészek részéről egyaránt.

A két világháború közötti szlovenszkói magyar irodalom, azon belül is a regényirodalom kevésbé ismert része a magyar szépirodalomnak. A szlovákiai magyar oktatási intézményekben is, ahol ez az irodalmi korszak a magyar irodalmom oktatásának hangsúlyos részét képezi, csupán érintőlegesen tárgyalják a szlovákiai magyar irodalom első korszakát, tágabb helyet hagyva az 1945 utáni szakasznak.

Vajon miért ismerjük ennyire érintőlegesen a szlovenszkói magyar regényirodalom korabeli részét? Ennek vélhetőleg több oka lehet. Egyrészt az 1945 után kialakult politikai helyzet nem tette lehetővé, hogy a nyugati polgári kultúrát is magáénak valló irodalmat szóba lehessen hozni, anélkül, hogy az irodalmi értelmezések ne itatódtak volna át politikai érvekkel, eszmékkel, ideológiákkal. Talán ebből ered az a tény is, hogy viszonylag kevés irodalomtörténeti munka, tanulmány, íródott róla. Csupán két átfogó jellegű tanulmánykötet született, az egyik Csanda Sándor, a másik Fónod Zoltán tollából. Fónod munkája bizonyos értelemben Csanda kötetének tovább bővített változataként is értelmezhető. A két önálló munka mellett meg kell említenünk Turczel Lajos a korszakot feldolgozó egész munkásságát. Turczelnek azonban csak az 1918-1940 korszak szlovákiai magyar irodalmát tárgyaló kötete nem jelent meg.

Egyik szerző sem foglalkozik a korszak szlovákiai magyar irodalma primer szövegeinek elemzésével. Turczel munkássága a sajtó, irodalmi lapok, könyvkiadás alakulástörténetéhez jelent hasznos forrásanyagot. Ezeket a témákat érintve írja le meglátásait a szlovenszkói magyar irodalomról, de szépirodalmi szövegelemzésekkel nem jelentkezik tanulmányaiban.

A másik két szerző inkább pályaképeken keresztül mutatja be az egyes szerzők munkáit, a tartalom elemzésére összpontosítva. Csanda Sándor Első nemzedék (Bratislava Tatran, 1968) című könyve filológiai részletességgel mutatja be az általa fontosnak tartott szerzők irodalmi munkájának tényanyagát, irodalmi műveket azonban ő sem értelmez.

A Csanda által tárgyalt regényírókat Fónod is részletezi munkájában (Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.) tovább bővítve a sort újabb nevekkel. Míg Csanda az egyes írások műnemét veszi alapul, addig Fónod átvéve a műnemi kategóriákat, áramlatokba, irányvonalakba rendezi ezeket, tehát valamiféle közös összefüggés rendszerben tárgyalja a regényírókat. Ezek:

1. Kíséreltek és útkeresések
2. A polgári irodalom képviselői és irányzatai
   a) A humanista és baloldali szépprózа

b) A polgári életérzés megszólaltatói
c) A konzervatív próza képviselői
3. Valóságirodalom, tényirodalom, baloldali széppróza.

A felsorolásnál szembetűnő, hogy a baloldali széppróza két ízben is szerepel. Először kissé meglepő párosításban, inkább oppozícióban állva a humanista jelzővel a polgári irodalom főcímszó alpontjaként, másodszor pedig külön fejezetcímként. (A pontosítás miatt le kell szögezni, hogy Fónod nemcsak az egyes szerzők regényíró munkásságát foglalja össze az egyes fejezetekben, de a teljes szépprózai tevékenységüket.) A prózairodalom három fő vonalának meghatározásán kívül nem indokolja meg az egyes szerzők besorolását. Ennek oka valószínűleg a Csanda által hagyományozott rendszer: a szerzői biográfia ismertetése után az egyes alkotások megjelenésének időrendi sorrendjében tárgyalja a regényeket.

Fónod rendszere, a három fő áramvonal tárgyalása a hagyományon és valamelyest az időbeliségen alapszik. Először volt a szlovenszkóiság keresése, az egyéni hang megtalálása, majd kialakult a politikai elkötelezettségtől is indíttatott két irodalmi szárny, a polgári jobboldal és a baloldali valóságirodalom.

Csanda és Fónod munkáinak tanulmányozása alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy a korszak regényirodalmában a legmeghatározóbb a 19. századi nagyregény hagyományához ragaszkodó, tematikájában a kisebbségi lét alakulástörténetét tartalmazó regények voltak. Valószínűsíthető, hogy ez a téma és a forma állhatott a legközelebb az éppen formálódó, alakulóban lévő szlovákiai magyar irodalom számára. Az új helyzet, ahol szinte a semmiből kellett újraindítani az irodalmi életet elég nehézséget jelentett ahhoz, hogy az irodalomban a hagyományos, 19. századi formához ragaszkodjanak. A témaválasztás kézenfekvő, hiszen az új állapotokat meg kellett ragadni. Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról az alaptapasztalatról, amit fentebb érintettem, mely szerint nagyon felületes az objektív tudásunk erről a korszakról. Felmerül a gyanú, hogy ez az értelmezés az 1945 után kialakult, Közép-Európára jellemző, politikától átitatott esztétika számára lehetett elfogadott. A mai korszakot érintő szakirodalom pedig mintha átvette volna ezt a szempontrendszert, mintegy hagyományként. Mintha az irodalmi művek értelmezése nem tudna megszabadulni attól az értelmezési szemponttól, mely szerint kialakulását a nagyhatalmak politikája hozta létre, és későbbi létét is nagyban befolyásolta. Az egyes művek megítélésében továbbra is fontos szempont maradt a kisebbségi lét megformálásának mikéntje, viszonya a korszak politikai nézeteihez. Az ilyen jellegű regények alkotják az eddigi ismereteink szerint a két világháború közötti szlovákiai magyar irodalom legfontosabb áramlatát.

A korszakkal foglalkozva 1998-ban készült el a két világháború közötti felvidéki magyar regény bibliográfiája, melyben huszonnégy szerző hetvenegy regényéről sikerült adatokat összegyűjteni.(Gál Éva: Nyelvünk és Kultúránk 1998. 101. sz.) Ekkor merült fel a gyanú, hogy érdemes volna alaposabb kutatás alá vetni a korszak regényirodalmát, hiszen a bibliográfia készítése során olyan szerzők munkájának címével találkoztam, melyek cáfolni látszanak a csupán egy téma meghatározó uralmát a korszak regénytermésében.

Feladatomnak tekintettem a bibliográfia összeállítása során felkutatott regények alapos tanulmányozását, és az ebből kialakult ismeretanyag rendszerezését. A kutatás kezdetén nem volt preferált szempont a regények csoportosításához. Az egyedüli meghatározó szempont az volt, hogy a regények önmagukban milyen csoportokat, fő vonalakat rajzolnak majd ki. A dolgozat fő célja a kutatás alapján kialakult regényirányzatok feltárása, bemutatása; az egyes regények értelmezése az adott irányzaton belül, ezek értékelése. Az egyes szerzők a regényirodalmon kívüli irodalmi tevékenységének bemutatását nem tekinti e dolgozat feladatának.

Mielőtt rátérnék az egyes regénytípusok elemzésére, megpróbálom tisztázni a kisebbség, nemzetiség fogalmakat, valamint igyekszem bemutatni a korabeli kisebbségi ideológiákat, és azok felvidéki változatait. Ezek az ideológiák szolgáltak a korabeli, úgynevezett határon túli irodalmak társadalomelméleti hátteréül. A korszak regényirodalmáról ezen ismeretek nélkül nem tudunk megfelelően eligazodni, szükségszerű az előtanulmány elvégzése, hogy láthatóvá váljék az a társadalmi keret, melybe belehelyezkednek a korszak regényei.

2. Kisebbségi ideológiák a határon túli magyar közösségekben

Az első világháborút követő béketárgyalások Európa új földrajzi felosztását hozták magukkal. Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullott, utódállamok jöttek létre (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország, Románia, Ausztria), melyekbe a trianoni döntést követően jelentős számú magyar lakosság került. Az új magyar állam határain kívül rekedtek új társadalmi, politikai, kulturális helyzetben találták magukat. A Trianon után megosztott magyarság megnevezése a mai napig problematikus. A határon túl élő nemzetrészt hol nemzetiségnek, hol kisebbségnek nevezték. A trianoni határokon belül élő magyarság napjainkig anyanemzetként szerepel a szakirodalomban. Hasonló bizonytalanság uralkodik éppen a Trianon utáni kényszerű decentralizálás után kialakult "új" magyar irodalmak megnevezésében. E kérdésben Görömbei András fogalomelkülönítését tartom irányadónak, elfogadhatónak. Szerinte három fogalmat kell megkülönböztetnünk: „Az *egyetemes magyar irodalom* magában foglalja az összes magyar irodalmakat és az emigráció irodalmait. A *nemzetiségi magyar irodalmak* fontos, egymástól és a magyarországi irodalomtól egyaránt megkülönböztető jellegzetességei vannak, ezért a nemzetiségi magyar irodalmakat a romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai, szovjetunióbeli jelzővel illetjük. Mivel a többi magyar irodalomnak van megkülönböztető jelzője, ezért a magyarországit egyszerűen csak *magyar irodalomnak* nevezzük. Az egyetemes magyar irodalom aspektusából nézve a magyar irodalom és a nemzetiségi magyar irodalmak az egész-rész viszonyában vannak a virtuális egyetemes magyar irodalommal, egymással pedig rész-rész viszonyban."[1] Tehát a kisebbségi-nemzetiségi irodalmak történelmükkel, kultúrájukkal a magyar nemzeti tudathoz kapcsolódnak. Ugyanakkor egy másik állam keretein belül élve, annak gazdasági, kulturális állapota döntően befolyásolta/ja fejlődésüket. Ez a kettős kötődés sajátos jelleggel telíti a kisebbségi-nemzetiségi irodalmat.[2]

A határon túl élő nemzetrészek megnevezésére így egy összetett fogalom látszik a legkézenfekvőbbnek, melyet Görömbei András használ: a kisebbség-nemzetiség. Az előtag kifejezi a más államhoz való tartozást, elhatárolódást a többségi nemzettől, ugyanakkor az utótag fenntartja a kapcsolatot az anyanemzettel.

Manapság, a huszadik század végén, a huszonegyedik század elején, ez a fogalom megkérdőjeleződik. Sem a kisebbség, sem a nemzetiség, sem a határon túli magyar irodalom fogalma nem vált egyértelműen használatossá az adott magyar közösségek irodalmának megnevezésére. Az előbb felsoroltak helyett a regionális irodalom kezd teret hódítani. Ezt a kategóriát tapasztalatom szerint a Magyarország határain túl élő magyar közösségek nem tartják szerencsésnek. A megnevezésben ugyanis - bár igyekszik semleges maradni, és objektív nevet adni a problematikus kategóriának - a provincionalizmus érződik. A két világháború közötti kisebbségi irodalmakat gyakran illették azzal a váddal, hogy nem hoznak létre

[1] Görömbei András: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982, 10.
[2] Vö.: Görömbei András: im 5-6.

esztétikailag magas nívójú szépirodalmat. Amit nyújtani tudnak, az csupán az ottani közösségek provinciális színvonalát elégíti ki. A második világháború utáni korszakban már hasonló kritika kevésbé érte a kisebbségi irodalmakat, ily módon a szóhasználathoz kapcsolódó kód megmaradt.

A fogalmak megkérdőjelezése, valamint új fogalmak bevezetése e területre azt bizonyítja, hogy a megváltozott ezredvégi politikai, társadalmi, kulturális tényezőkhöz próbál igazodni a magyar irodalom fogalomtára. Átmeneti megoldásként célszerű lehet a fogalmat, (akár a kisebbséget, akár a nemzetiséget) dinamikus fogalomként felfogni. A "romániasággal" kapcsolatban veti fel ezt az elgondolást Gáll Ernő, aki a fogalmat dinamikus kategóriának fogja fel, olyan fogalomnak, mely a folytonosságot biztosítja, ugyanakkor a változások eszmei foglalata is egyben.[3] A rögzült fogalmak felcserélése, megfelelő fogalommal való helyettesítése, még hosszú folyamat végeredményeként jön, jöhet létre. Addig azonban a fogalmak ilyen "dinamikus kategóriakent" való használata, aktuális tartalommal való újraértelmezése megoldást jelenthet.

Ezerkilencszáztizennyolc után rövid időn belül kiderült, hogy a kisebbségi-nemzetiségek csak saját erejükben, akaratukban bízhatnak. A megmaradáshoz, túléléshez valamiféle stratégiát kellett kidolgozniuk. Természetesen a más-más fennhatóság alá kerülő nemzetiségek egyéni ideológiákat teremtettek maguknak.

A szlovenszkói magyarságnak nem volt egységes, az egész korszakot meghatározó ideológiája. Próbálkozásai, kísérletei voltak, de olyan átfogó elméletet, mint a délvidéki couleur locale vagy a mai napig ható erdélyi transzszilvanizmus, nem tudott teremteni. Ennek fő oka az egység hiánya. Ha a korszak esszéit, irodalomtörténeti munkáit tanulmányozzuk, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a két világháború közötti felvidéki magyar kultúra az egységért küzd. Az egység nem tévesztendő össze az egyformasággal, ez távol állt a korabeli "kultúrmunkásoktól". Az eszmei, lelki, érzelmi egység hiányzott. Minden olyan próbálkozás, mely egy szervezetbe, egy intézménybe próbálta állítani a szlovenszkói magyar kultúrát, sorra elbukott. (A Csehszlovákiai Magyar Tudományos Irodalmi és Művészeti Társaság, az un. Masaryk-Akadémia, Magyar Írás, Tátra című lapok, Szentiványi-kúria) A magasabb érdekek, az egységes magyar nemzetiség, mely közös igényeket támaszthatott volna a többségi nemzet számára, mindvégig kudarcba fulladt az alantasabb politikai érdekek miatt. Ennek okai egyrészt: a felvidéki magyarság eleve nem kompakt egységként került az új helyzetbe, hanem heterogén tömegként. A pozsonyi és kassai polgárság, nem beszélve a prágai és beregszászi lakosságról, nem találtak közös hangot. Míg Pozsony Bécs és Budapest vonzáskörében élt, addig Kassa a magyar, német, szlovák, ukrán, ruszin vidékek keveredésének gócpontja, viszonylag távol a nagyvárosoktól. A keleti és nyugati országrészeknek más-más mentalitásuk van. „Sok száz kilométer hosszú elnyújtott sáv formájában terült el a magyar határ mentén, csak rátapadt, nyugati széle sohasem tudja, mit csinál a keleti, s egyáltalán a nyugati rész mentálisan sem azonos a keletiével. A nyugatszlovenszkói magyar, aki erős osztrák behatás alatt állott, nem ismerte a keleti magyart, aki intenzívebb és impulzív életű, de távol áll a nyárspolgáriasan tökéletes kultúrától, amit

[3] Vö.: Gáll Ernő: Volt-e "romániaiság"? in Tiszatáj, 1996/1

például a pozsonyi polgár képvisel. Heterogén, fej és központ nélküli magyar massza került át Szlovenszkóra…”[4]

Másrészt a történelmi múlt a felvidéki magyarságot soha nem kényszerítette önállóságra. „A szlovenszkói magyarság nem perifériakisebbség. A nemzet alaptestének része volt (…) és amikor jött az államfordulat, mint levágott láb, élettelenül maradt a helyén.”[5] Ami még ennél is fontosabb, a régióknak más-más a gazdasági hátterük. A nyugati mindig sokkal gazdagabb, fejlettebb volt a keletinél. A nyugati területeken a kultúra hamarabb virágozhatott fel, mint a keleti vidékeken.

Megállapíthatjuk, hogy a szlovenszkói magyarság a másik két magyar kisebbségi közösséghez képest (Erdély, Délvidék) hátránnyal indult. Ott ugyanis heterogenitás nem létezett. Délvidék, de főként Erdély történeti egységet alkottak, mely lényeges hivatkozási alap lehetett. „A régi Magyarország nincs többé számunkra, de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transilvánia, vagy bármely nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, minthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, mert akartuk hinni, hogy nincs, és csak Magyarország van. Akkor is volt, de most is van, és akárhogy is akarja akármilyen akarat, lesz örökkön örökké. (…) A fundamentum, amire nyugodt lelkiismerettel és bízó lélekkel építhettünk: kétmillió magyar. (…) Velünk, Erdély magyarságával minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reánk kiterjesztette.”[6] Az Erdélyben kiforrott transzszilvanizmusban éppen ez a történelmi hagyomány válik fontossá. A múlt eszméit próbálja tovább vinni: az Erdélyben régóta gyakorolt vallási türelmet, a három nemzet - magyar, szász, román - együttélését, a történelmi Erdély hagyományainak ápolását. A transzszilvanizmus eszméje a múlt felé fordította az írók figyelmét. Mintha kevésbé váltak volna hangsúlyossá a kisebbségbe került magyarság napi, aktuális gondjai. A múltba menekülve, a hősies helytállást hangoztatva próbáltak kiutat találni a nehéz helyzetből. (Bár hamar, még a harmincas évek legelején átértékelték a transzszilvanizmus elméletét.)

A délvidék couleur local a tájat abszolutizálja. Szinte misztikus múzsájává akarja tenni az ottani irodalomnak. Az elmélet megalkotása Szenteleky Kornél nevéhez fűződik. A helyi színek teóriáját Taine elmélete nyomán dolgozta ki. Úgy vélte, hogy a délvidéki ember mássága a legjobban a helyi adottságok hatásának lenyomataként ragadható meg. “Bácskának és Bánátnak geopszichológiai arca körülbelül azonos. Az időjárási, a klimatikus- és talajviszonyokban nem találni lényeges eltérést. A hosszú nyár mindenesetre magával hozza a forróságok, a nagy kisugárzások hatását az e tájon dolgozó emberre, ami kifejezettebben a forró égöv alatt észlelhető. Nem testi lustaságban nyilvánul meg ez a hatás, hanem a szellemi nehézségben, az elhatározás lassúságában, ‘megfontolt’-ságában. Ez általában a közép-európai paraszt tulajdonsága, de hatványozottabban fellelhető a mi magyar parasztjainkban. Érdekes azonban, hogy ez a nehéz, maradi, minden kezdeményezéstől tartózkodó lelkiség nemcsak a kisgazdákra illik, hanem a földnélküli zsellérekre, kiskereskedőkre,

---

[4] Szvatkó Pál: Szlovenszkói magyar irodalom. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984, 95.
[5] uő: uo
[6] Kós Károly: Kiáltó szó. Idegen nyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalat, Pallas Nyomda, Lajosmizse, é.n. 2-3.

iparosainkra, sőt sok tekintetben szellemi munkásainkra is. Szinte úgy látszik, hogy a geopszichológiai tényezők erősebbek a társadalmiaknál, a gyenge kulturális tényezőkről nem is beszélve."[7] Ugyanakkor hangsúlyozza: „(…) első az, hogy a sokat emlegetett couleur locale-t nem szabad szó szerint érteni. Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában, vagy a Bánátban játszódik le, hogy a környezet színei megjelenjenek az ide vágó táj színeiben. A szellem, amit az író a színeken túl megérez, és amivel az író némi közösséget érez."[8]

Ezzel szemben a felvidéki magyarságnak három korszakában három különböző, bár egymáshoz kapcsolódó ideológiája volt. Az első generációt - a világháborút megjártakat és a még idősebbeket - felváltó második nemzedék a passzív ellenállás, múltsiratás helyett, mely az első generáció sajátja, új felfogással jelentkezik. Ők voltak az "újarcú magyarok". Nevükként Győry Dezső verseskötetének címét választották, mert kifejezte másságukat, programjukat. Ez a második generáció már az új államban nőtt fel, itt tanult, jól beszélte a többségi nyelvet. A kisebbségi helyzet adott volt számára. Nem kellett átélnie azt a traumát, amikor többségi nemzetből kisebbségi nemzetté váltak egyik napról a másikra. Másságukat Szalatnai Rezső három főbb pontba foglalta össze: "Ennek az új nemzedéknek első éles vonása: a generációs öntudat. Második: elszakadás minden illúziótól, a dolgok reális látása. Harmadik: a szocializmus egy körvonalazatlan elképzelése, melyet ők magyarnak, középpolgárság nélkülinek, osztálytalannak tartanak."[9] Ez volt a húszas évek ifjúságának sajátos lázadása apáik generációjával szemben, a passzív rezisztenciát elutasító cselekvés.

Ezen kívül úgy gondolták, hogy innen a kisebbségi létből, a végvárból tudnak hatni az anyaországi irodalomra; nem másra törekedtek, mint a kisebbségi lét etikai fölényéből megváltani az európai kultúrát. Ez a „messianizmus" szította a felvidéki ifjúság cserkészszövetségéből megalakult országos mozgalmát, a Sarlót. Tudományos pontossággal akarták feltárni társadalmi helyzetüket, teljesen és maradék nélkül szembe nézni vele, felvenni a kapcsolatot a cseh, német, szlovák ifjúsági mozgalmakkal. Tevékenységükkel beigazolódni látszott a kisebbségi messianizmus, hiszen modernebb nézeteket sikerült hirdetniük, mint az anyaországban. Úgy vélték, hogy regösjárásaik, szociográfiai, szociológiai tevékenységük publikálása közvetlen hatással volt a Magyarországon is elinduló dokumentumirodalom kialakulására, fejlődésére. „Szlovenszkó szellemi élete pillanatnyilag a Viharsarok-pszichózis hatása alatt áll, és ez az igazoló, de egyúttal bénító öröm, mert ez a fellelkesültség ma már az élősködés határát súrolja…"[10] (a Viharsarok Féja Géza a békésiek feudalista állapotokat leleplező szociográfiai könyve) Fábry Zoltán szavaiból is érezhető, mintha elfeledkezett volna arról a szlovenszkói írótársadalom, hogy Magyarországon a fehérterror idején leszorítottabbak voltak a kultúra lehetőségei, mint a demokratikusnak mondott Csehszlovákiában.

---

[7] Szenteleky Kornél: Ákácok alatt. in Ugartörés. Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka, é.n. 27.
[8] uő: im 29.
[9] Szalatnai Rezső: Újarcú magyarok. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984, 232.
[10] Fábry Zoltán: Szlovenszkói küldetés 1938. uo. 41.

Az újarcú magyarok tehát az irodalomban, a kultúrában bízva próbáltak egy olyan ideológiát találni a maguk számára, mely másságukat egyértelműen igazolná. „Meglepő társadalmi jelenség ez. A háború utáni magyar szépirodalom ad ideológiát egy kisebbségi magyarságban a régi rendet bolygató fiatalságnak. Innen van, hogy az új magyar könyvet emelték föl maguk fölé, és használták föl a felellősségre vonásnál nemzeti tanúnak az apákkal szemben”[11]- írja Szalatnai Rezső.

A sarlósok igyekeztek felhívni a figyelmet a Duna-medence sok nemzetiségére. A Petőfi - megemlékezések során a közép-európai népek zászlóival díszített koszorút akartak elhelyezni a budapesti Petőfi szobornál. A kis nemzetek évszázados együttélésére, keveredésére, közös sorsára szerették volna felhívni a figyelmet. Céljuk nem botránykeltés volt, hanem a közös munka implikálása. A sarlósok gondolatmenete kapcsolódik Német László tejtestvériség elméletéhez, miszerint a Duna-medence népei egy Duna-Európában tudnának kiteljesedni, egy közös, tágas hazában, mely mindannyiunké. Hasonlóan a sarlósokhoz, Németh László is az egymás értékeinek megbecsülését tartja a legfontosabb feladatnak, kívánalomnak a nyugodt egymás mellett éléshez. A közös, nagy haza gondolatának az erdélyi transzszilvanizmus hívei is helyet találtak elméletükben. A kisebbségi helyzetet olyan műhelynek tekintették, ahol a jövő eszméi formálódnak, úgy, mint a kölcsönös türelem, a nemzetek közötti megértés és a Duna-medencei testvériség. A közös táj adta alap azonban nem bizonyult elégségesnek a tejtestvériség megvalósítására.

A sarlósok szociológiai alapú feltárásaiból, regösjárásaiból egyenesen következik a Fábry Zoltán által meghirdetett valóságirodalom elve. Ez az elv a tartalomra összpontosít, a valóságot kellett volna hűen ábrázolni, nem egyszer az esztétikai színvonal rovására. Az egyre jobban előrenyomuló fasizmussal azonban a valóságirodalom emberirodalommá alakult, majd Fábry megalkotta a vox humana elméletét, az emberséges hangét. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy maga Fábry a fogalmat többféleképpen magyarázta. “(…) mert a vox humana értelme az ő élete során is módosult, idomult a korhoz, s a mindenkori legsürgetőbb erkölcsi cselekedetek ösztönzője volt. (…) A vox humanát ő ‘emberséges hang’-nak fordítja, és hangsúlyozza, hogy az emberség itt az emberi méltóságot jelenti, az emberhez méltó szót és az embert emberségre elkötelező tettet.”[12] Szirák Péter ide kapcsolódó megállapításával csak részben tudok egyetérteni. „(…) publicisztikai diszkurzusában ugyanekkor megszületik az a kisebbségideológia, a Fábry Zoltán-féle vox humana programja, amely a nemzeti identitás etikai dimenzióját, s egyszersmind - egészen a nyolcvanas évekig - az esztétikai kánon regionális természetét is meghatározta. Feltételezte az irodalom közösségmegtartó publicisztikai feladatait, s ezzel együtt a ‘közérthetőség’ kívánalmainak jegyében korlátozta az irodalmi kommunikáció regisztereit.”[13] A vox humana, bármennyire is alakult, módosult az évek során, Fábry felfogásában az emberi helytállás etikai

---

[11] Szalatnai Rezső: im 236.

[12] Görömbei András: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982, 74.

[13] Szirák Péter: Regionalitás és posztmodern kánon a huszadik századi magyar irodalomban. in Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen. Kossuth Egyetemi Kiadó, Db., 2000, 46.

imperatívuszát jelentette. "A pompei őrre gondol, ki futhatott volna, és nem mozdult. A pompei őrt a kötelesség állította őrhelyére. Őt a megismerés, meggyőződés és vállalás tudata köti. És ki ismer ennél magasabb elkötelezettséget?"[14] Fábry Zoltán a közérthetőséget soha nem kívánta, mint esztétikai mércét bevezetni. Mindig a valóság, a realitások ábrázolására kívánta a hangsúlyt fektetni, s mint tudjuk, a közérthetőség és realitás nem ugyanaz. Továbbá téves az a megállapítás, mely szerint ez az esztétikai vagy inkább etikai norma határozta volna meg a felvidéki magyar irodalmat a nyolcvanas évekig. Maga Fábry módosítja és tolja elméletét az esztétikai érték felé és próbálja a húszas évekbeli túlkapásait korrigálni. Ugyanakkor Fábry valóságirodalmi programja hasznosnak bizonyult a kezdeti dilettantizmus visszaszorítására, kigyomlálására. Az elszakítás után az értelmiség nagy része elvándorolt, és így tulajdonképpen Felvidéken bárki íróvá válhatott, aki jobban fogalmazott az átlagnál, és valamivel szélesebb műveltségű egyén volt. Abban azonban teljes mértékig egyet értek Szirák Péterrel, hogy Fábry hitt az irodalom közösségmegtartó erejében, ennek tudatában fejtette ki irodalomkritikai munkásságát.

Ezek az elméletek, melyek önmagukban álló elméletek maradtak. Egyik elméletnél sem említek egyetlen regényt sem. Nem beszélhetünk ugyanis az újarcú magyarok hitvallását megíró, vagy a passzív rezisztencia elvét kifejtő regényről. Ennek oka, hogy a két világháború közötti felvidéki magyar regény nem hozott olyan teljes művet, mely bármelyik elméletet reprezentálná. Az egyes ideológiák természetesen hatottak a regényirodalomra, de csak motívumként jelennek meg, a történések társadalmi hátterének megrajzolásában van szerepük, nem középponti szervező erőként. Kivételt képeznek a valóságirodalom regényei, melyek részben igyekeznek megfeleni a Fábry Zoltán által kidolgozott „emberséges hang" elméletének. Ugyanakkor a szlovenszkói magyar regényre a gyakorlati élet által felvetett problémák megoldása, modellkeresése a jellemző. Gyakran olyan léthelyzeteket tárgyalnak, melyekkel egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevéssé, esetleg csak általánosságban foglalkoznak az egyes ideológiák. Ily módon az irodalom és az elméletek egymás kiegészítőivé válnak. A korigény azonban nem elégedett meg a felvidéki élet töredékes ábrázolásával. A Fábry által meghirdetett - alighanem a balzaci nagyrealizmusra támaszkodó - követelmény a kisebbségi regény megalkotása lett volna. Fábry olyan regény megszületését várta, mely a teljes szlovákiai magyar társadalmi átalakulást bemutatta volna, a többségi nemzetből, kisebbségi –nemzetiséggé való transzformálódást, az ezzel járó lelki változások teljes spektrumával. Fábry a kisebbségi regény számára másik meghatározó elvárást is támasztott, a sajátos szlovenszkói mentalitás megragadását, azon sajátos jegyek meghatározását, melyek csak a felvidéki emberekre jellemzőek. Erre azonban nem került, kerülhetett sor. „Sajátos, hogy az epika nem váltotta be ezt a követelményt. Húsz év alatt nem alakult ki a kisebbségi Regény valódi formája. Az új élet csak részleteiben lett feldolgozva a memoárok, riportregények vagy vértelen történetek keretei között…"[15] Ilyen nagy lélektani, társadalmi problémát egyetlen regényben követelni lehetetlen és túlzó feladat volt. Maga a kor dinamizmusa sem volt

[14] Fábry Zoltán: Egy ember meg akart szólalni. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984, 53.
[15] Kemény Gábor: Így tűnt el egy gondolat. Mephosz Könyvkiadó, h.n. 1940, 62.

alkalmas a nagy regények megírására. Hiányzott az időbeli távlat és rálátás, valamint az írók többsége meglehetősen zilált léthelyzetben élt, megélhetési gondokkal küszködött, ami ugyancsak hátráltatta a nagy narratívájú elbeszélés megírásának esélyeit. A szlovákiai kisebbségi magyar regény megírása azonban a szlovákiai magyar irodalom későbbi, a második világháborút követő korszakában is megoldandó feladat maradt. A kisebbségi regény megalkotásával szerzők sora kísérletezett. (Duba Gyula Vajúdó parasztvilág, Dobos László Földönfutók)

2.1. magatartásmodellek

A korszak regényeit tanulmányozva egyfajta irodalmi leképezését találjuk a mindennapi életnek. Az írókat aktívan foglalkoztatták a kisebbségi, azaz saját létük kérdései. Az elméletekből kimaradtak azok a magatartásmodellek, melyeket a regények mutatnak. A szépirodalmi megoldásokban - ahogy már erről fentebb volt szó - a tiszta elméletek propagálása helyett élethelyzeteket megoldó figurákkal találkozunk.

A kiútkeresés, a kezdeti tájékozódás, káosz lenyomatait több műben is megfigyelhetjük.

„Tudod, meg kell találnunk először önmagukat s ez nehezen sikerül. Két szót használunk ezek magyarázatára, persze ezek semmit sem mondanak: mentalitás és orientáció. Olyan jó ezek mögé bújni…”[16]

A kiútkeresés másik fajtája a csodavárás. Főleg az idősebb generáció nehezen tudta elfogadni az impériumváltást, és tehetetlenségében nem tudta, hogy mit tegyen.

„A pesti minisztériumból érkeztek néha emberséges, okos tanácsok: maradjatok a helyeteken… de utána nyomban jött Daróczi üzenete: kitartás, jövünk! Mint a kolomp nélkül maradt űzött birkahad, bámész tekintettel meredt a körülötte elömlő történelem felszínére, és az elveszett kolomp szavát várta. Daróczi kolompja szólt erősebben. A megye hajdani ura új megyét talált oda át, onnan kolompolt át az itt rekedt magyaroknak.”[17]

Újabb szempontból világítja meg a kezdeti kavarodást Darkó István Deszkaváros című regényében, ahol Gáth János meggyőzően mondja ki:

„Nagyon nagy világfelfordulásnak kellene jönnie, hogy elhagyjuk ezeket a falakat… El sem tudok képzelni ilyen felfordulást… De hát hogyan is lenne földrengés itt, a sziklák világában, ahol keményebben állnak együtt a kőzetek, mint a vas atomjai?!”[18]

A korra jellemző magatartásformákat összegzi Szombathy Viktor Elesni nem szabad című regénye. A regény ifjú párjának útkeresése: megőrizve magyarságukat, nem hivalkodva vele, az új állam keretei között élni a közösségért. A birtokos nagyasszony választotta út egyfajta mecénási szerep lenne, ha anyagilag megvalósítható volna. A nagyasszony birtokait hitelek terhelik, ő viszont, ha nemes ügyről van szó, mindig feláldoz belőle valamennyit. Ez az út végkép járhatatlannak mutatkozik. Negatív példaként állítja elénk az egyik figura köpönyegforgató viselkedését: a pesti kaszinóban sajnáltatja magát, otthon, az Ipoly mellett viszont az új hatalom kegyeit keresi.

A húszas évek kavarodásából egy gyakorlati megoldás bontakozik ki:

---

[16] Szombathy Viktor: Zöld hegyek balladája. Franklin-Társulat, é.n. 106.
[17] Tamás Mihály: Két part közt fut a víz. Madách, Bratislava, 1983, 42-43.
[18] Darkó István: Deszkaváros. Tátra Kiadás, Pozsony, 1938, 101.

„-A másik, hogy nem szabad elmennünk.

-Ki tiltja?

-A nagy család íratlan törvénye, amelyet annyian, s oly sokszor megszegnek! Én nem megyek Amerikába, sem dollárért, sem hírért, mert itthon a helyem."[19]

Líraibb megfogalmazást Tamás Mihálynál találunk:

„A föld a haza és nem a király, haza a hegyek és erdők, de nem a kupec, aki a bort megveszi, és nem a gatter, amely a fák törzsét deszkává aprítja… haza a virágos almafa és az üldögélő emberek a templom kerítésén… én nem maradhatok… nekem haza kell mennem…"[20]

A fenti két idézet két dologra irányítja a figyelmet. Egyrészt az otthon maradást állítja értéknek, az otthoni helytállást, munkát, életet. A menni vagy maradni problémája minden határon túli magyar közösség megkerülhetetlen kérdése volt az adott korszakban. Erdélyben izzott fel ez a kérdés talán a legkorábban, legtisztábban. Reményik Sándor Eredj, ha tudsz! című versében az otthonmaradást jelöli meg a jövő követendő példájának, Kós Károly a Kiáltó szó-ban pedig az önálló erdélyi kultúra megteremtését sürgeti 1921-ben. Külön elmélet, speciálisan szlovenszkói nem született, mintha a polémiát helyettük is elvégezték volna Erdélyben, azonosulni tudtak vele. Ez a helytállás a "levegőben" volt, ezt tartották etikailag helyesnek.

Másrészt a haza fogalma körvonalazódik az idézetekben. A haza nem a király, tehát nem egyenlő az állammal. A problematikussá vált haza a kisebbségi-nemzetiségek számára a szülőföldben lett megragadhatóvá. A haza meghatározása körülbelül minden nemzetiségben hasonlóan alakult. "Haza-tudatunk minden szűk, túlexponált hazafias nevelés ellenére sem azonos az állam-haza tudatával. Magyarországot sem tudjuk hazánknak, de az egész Csehszlovák Szocialista Köztársaságot sem, majdnem így is mondhatnánk: idegen Pest is, idegen Prága is. A mi haza-tudatunk Dél-Szlovákia és a vegyes lakta területekre szűkül. (…) nem az egész államra hivatkozunk, de annál inkább a földre, ahol apáink és nagyapáink születtek, tehát a Csallóközre, Mátyusföldre, az Ipoly-mentére, Gömörre, a Bodrog-közre"[21] - olvashatjuk Kardos István, ugyan a tárgyalt korszaknál későbbi, de a két világháború közötti időszakban formálódó hazafogalom később is érvényes meghatározását.

Ha úgy dönt a kisebbségi-nemzetiségi léthelyzetben lévő egyén, hogy otthon marad szülőföldjén, biztosítania kell a maga és családja számára életszükségleteit. Ezt a gondolatsort járja körbe Tamás Mihály Két part közt fut a víz című regényében. A főhős a nemzeti-nacionalista csoportosulásoktól eltávolodik és saját nézetei, elgondolásai szerint halad tovább, az idegen államtól - Csehszlovákiától - fogad el munkát. Ezért sokan bírálják környezetében, még a "pártból " is kizárják (a regényből nem derül ki, milyen vagy melyik pártról van szó). A férfi útját mutatja be, aki családja boldogulásáért dolgozik, ugyanakkor egy egész közösségnek tud tartást, tisztességet ajándékozni azzal, hogy munkát biztosít nekik építkezési

---

[19] Szombathy Viktor: Zöld hegyek balladája. Franklin-Társulat, é.n. 171.

[20] Tamás Mihály: Két part közt fut a víz. Madách, Bratislava, 1983, 162.

[21] Kardos István: A csehszlovákiai magyar társadalom a szociológia tükrében. in Irodalmi Szemle1969/1, 77.

vállalkozásánál. Ez látszik járható útnak, gazdaságilag megerősödve az új körülmények között életet teremteni.

Az új államhoz való alkalmazkodás a nemzeti hovatartozás kérdését is előtérbe helyezte. Ezt a témakört is érintik a regények. Voltak, akik az új állam megalakulásával nemzetet is váltottak.

„Tudom. Apám is ezt mondja. Onnan tudom. De őt még megértem. E nélkül nem tudna aludni. Azelőtt magyar jegyző volt, most szlovák jegyző.”[22]

Ehhez a szálhoz kapcsolható a vegyes házasságokból született gyermekek sorsa a “nemzetállam” keretein belül.

„Egyszeriben megértette sorsa egész fonákságát, az átmeneti sarj rettentő magányosságát. Magyarnak mindig szláv, szlávnak mindig magyar, úrnak mindig paraszt, és parasztnak mindig úr.”[23]

A kérdés nem csak az öntudatratalálás szempontjából vált lényegessé. A magyar-szlovák párokat az új politikai helyzet hátrányosan ítélte meg. A hivatalnoki ranglétrán való előrejutást jelentősen hátráltathatta akár egy magyar feleség is.

„Judit miatt éri legfőképp ez a sok támadás, Judit miatt, aki hűségesen összeszorított fogakkal tartott ki mellette, Judit miatt, aki magyarul tanította a lányukat, mert Judit otthon nem beszélt másképpen húsz esztendő múlva sem, mint magyarul. Alig tudott másként. Judit nem kapott bocsánatot soha, a magyar asszony.”[24]

A trianoni nemzetközi egyezményt követően a csehszlovák állam, gazdasági, kulturális zárlatot léptetett érvénybe Magyarország és saját országa között. Ez az intézkedés tovább nehezítette az emberek sorsát, és nem csak a magyar emberekét. A háború utáni válságos időben tette őket munkanélküliekké. Ekkor derült ki, hogy gazdasági, kereskedelmi egységeket bontottak meg az új határokkal.

„Nem is tudta elképzelni az életet munka nélkül. Egyszer csak kitört a vámháború Csehszlovákia és Magyarország között. Nem volt már hová szállítani a fákat, amelyeket favágók döntöttek ki, kerékre raktak fuvarosok, gatterok hasítottak deszkára.”[25]

A magyarországi sajtó, könyvtermés terjesztése Csehszlovákiában lehetetlenné vált hivatalosan. Az anyaországi kultúra azonban megtalálta a kiskapukat.

„Prágán keresztül akár postán is meg lehet kapni valamennyit. Nem terjesztem őket. A prágai Vencel-téren megkapom a tegnapi magyar újságokat és a brüni diák-kávézóban minden magyar lapot olvashatok.

A tanácsos bólintott. Ezt ő maga is tudta. A kivételes rendelkezés csak Szlovákiára érvényes, amit a morva Hodonínban szabad olvasni, azt néhány kilométernyire kelet felé, Szakolcán már tiltják a törvények.”[26]

Az idézet rejtve utal a korabeli társadalom megosztottságára. Bár a cseh és a szlovák nép egyenrangúnak számít a törvény betűje szerint, mégis a csehek nagyobb előnyökhöz jutottak, nem csak a kultúra területén.

---

[22] Darkó István: Égő csipkebokor. Franklin-Társulat, h.n. 1935, 125.
[23] Tamás Mihály: Két part közt fut a víz. Madách, Bratislava, 1983, 25.
[24] Szombathy Viktor: És mindenki visszatér. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Kiadása, Bp., é.n. 11.
[25] Bányai Pál: Felsőgaram. Copiright by Bányai Pál, Bratislava, 1934, 26.
[26] Szombathy Viktor: És mindenki visszatér. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Kiadása, Bp., é.n. 22.

A napi sajtó mellett a könyvek is megtalálták az utat Felvidék felé, általában önfeláldozó, egyéni kísérletek révén.

„A kultúra könyvesbolt tulajdonosa, Héreghi, havonta egyszer Pestre utazott és a legbonyolultabb utakon-módokon, csempészve, vesztegetve, harisnyája alatt és kabát alján hozta be a kitiltott magyar könyveket Pestről. Hozta már marhaszállító kocsiban, szalmába rejtve, mustoshordóban, hozta autó-fedél alatt és hozta nyíltan, bátran a legtiltottabb könyveket kezében, s oly ártatlan szemmel mutatta meg a finánccnak, hogy a cseh a nagy őszinteség láttán elfelejtett kételkedni.”[27]

A gazdasági kulturális zárlat azonban közvetetten hozzájárult az önálló felvidéki magyar kultúra kialakulásához. „Az első indíték, amiért az itt élő magyarság önálló kultúréletet kezdett, tagadhatatlanul az volt, hogy a csehszlovák kormány az új kultúrtermékeknek Magyarországból való behozatalát megtiltotta.”[28]

Az identitás tisztázása, a magyar szó megszerzése mellett fontos szerepet töltött be a nagypolitikában való részvétel. A szülőföldön való megmaradást, a jövőt a föld jelentette számukra. A felvidéki magyarság jelentős része ugyanis vidéken, földművelésből élő ember volt. A földbirtokreform saját földhöz való jutás lehetőségét jelentette volna, mely további megélhetést, létalapot biztosít. Ám a földbirtokreform nem úgy volt megalkotva, hogy a magyar közösségek stabilizálódását segítette volna.

„Kizárólag pedig a közösségeknek legfontosabb dolga most, hogy az állam az uraság nagybirtokát a földbirtokreform alapján elparcellázza, illetőleg részenként eladja. Dacára annak, hogy a földért nálunk utána vannak a népek, mégis úgy látszik, hogy az meg nem nagyon akar hozzájuk gyarapodni most sem.”[29]

A politikai megosztottság és harc már kezdettől fogva nagyon éles volt mind a többségi, mind a kisebbségi nemzetet tekintve.

“Vaverka cseh nemzeti szocialista volt, a járásfőnök agrárpárti, Duhony szocdem, Petrivarszky tót autonomista. Vaverka Benesre, a járásfőnök Hodzsára, Duhony Dérerre, Petrivalszky Hlinkára esküdött. E pillanatban mindegyik maga mögött sejtette tulajdon pártját, a párt vezéreit s azt méregette valahány, melyik párt erősebb, kinek tudnak jobban segíteni majd felettesei, ki marad győztes a porondon.”[30]

Az idézetből kitűnik, hogy a többségi nemzetet a politikai pártállás alaposan megosztotta. Hasonló volt a helyzet a magyar kisebbség körében is. A korban három fő politikai irányt lehet találni, és ezzel együtt három eszmeiség vált tartósan uralkodóvá. Az egyik, a nemzeti ellenzék képviselői, azok, akik nem találták helyüket, és nem is akarták megtalálni az új államban. Romantikus történelemszemléletük volt, és nemzeti-keresztény ideológia alakította gondolkodásukat. A másik irány, mely egyáltalán nem volt egységesnek mondható, a liberális polgári gondolatiság képviselői. A polgári demokrácia eszméinek megvalósulásától remélték az élet új lehetőségeinek kialakulását. Politikailag eltérő áramlatok sorolhatók itt ily

---

[27] Szombathy Viktor: : És mindenki visszatér. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Kiadása, Bp., é.n. 47.
[28] Zapf László: Magyar irodalom Csehszlovákiában. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984, 104.
[29] Darkó István: Égő csipkebokor. Franklin -Társulat, h.n. 1935, 96-97.
[30] Szombathy Viktor: im. 47.

módon egy csoportba: a Szentiványi István vezetése alatt formálódó "reálpolitikus" nemzetiek, a szociáldemokraták, az un. "aktivisták", akik a csehszlovák állam iránti hűség, lojalitás képviselői voltak. A harmadik meghatározó szellemi és politikai irányzat az elkötelezett szocialistáké volt.[31] Ez a politikai megosztottság nagyban hozzájárult az irodalom egységes intézményeinek meghiúsításához.

A két nemzet közti feszültségkeltés jobbára azonban a nagypolitika hatalmi érdeke volt. A több évszázada együtt élő két nemzet polgárai néha több megértést mutattak egymás irányában, mint azt bármelyik politikai vezetőjük elképzelhette volna.

„Én szeretlek titeket, hiszen kultúrátokon nőttem fel és állami ösztöndíjjal fejlesztettem művészi képességeimet. És tízezren meg tízezren így érzünk. Szívesen élnék veletek a jövőben, de azt hiszem, most már késő. Elszalasztottátok a történelmi pillanatot. Most már nem rajtatok és nem is rajtunk fordul meg a dolog. Történelmi erők játékszerei lettünk, azok a hátukra kapnak, és sodornak a végzet felé."[32]

A megmaradás feltétele az új generáció nevelése. E témát ritkán veszik regényeik alapjául a szerzők. Az esetleges megoldást jelentő modellt még nem tudják bemutatni, inkább ijesztő, az életből ellesett jelenetet írnak.

„A leány magyar iskolába járt, a fiút azonban kivette ebből az iskolából Liptánszky, így osztotta meg a családot, előre gondolva s minden eshetőségre készen a fiú pályáját illetőleg… A fiú, ha néha levelet írt, bonyolult és sajátságos helyesírási szabályokat talált ki magának, amin Liptánszky mulatott, nem vette észre, hogy a kisfiú öntudatlanul is két műveltség és két ábécé között kallódik."[33]

Ez a fajta magatartás volt a legelfogadhatatlanabb a felvidéki magyarság számára. A két nemzet között őrlődő gyerekek végül sehová sem tartoztak, gyökértelenné váltak. Nem tudták vállalni a sorsközösséget a kisebbségi magyarsággal; a többségi nemzet könnyebben szippantotta be őket maguk közé.

Az oktatás másik furcsaságát azok a felnőttek élték meg, akik még a magyar oktatási rendszerben végezték iskoláikat, új államuk megalakulásával anyanyelvük vált hivatalos nyelvvé. Két kultúra között bolyongtak ők is.

„Tárnyicky egy pillanatra magára hagyta. Pista kezébe vette az asztalon heverő könyvet. Hviezdoszlav egy verses drámája volt. Lapozgatott benne. A könyvben széljegyzeteket talált. A nehezebb irodalmi szavak alá voltak húzva és a margóra Tárnyicky szép, gömbölyű betűkkel kiírta a szavak magyar jelentését.

-Édes Istenem, vajon milyen nyelven álmodik ez az ember? -vetődött fel Pistában a kérdés."[34]

A szlovenszkói kisebbség nyíltan vállalt híd szerepet a szlovák és magyar kultúra között, egyfajta közvetítőként. A híd szerep a sarlósok programjában vált meghatározó jelenséggé. Programjuk része volt a cseh és szlovák fiatalokkal való együttműködés. Komlós Aladár szerint pedig az új

---

[31] Vö: Mezey László Miklós: Szlovenszkói Helikon. Hungarovox Kiadó, Bp., 1999, 11-12.
[32] Vécsey Zoltán: A síró város. Kazinczy Kiadóvállalt, Kassa, 1931, 51.
[33] Szombathy Viktor: Elesni nem szabad. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Kiadása, Bp., é.n. 61.
[34] Vécsey Zoltán: im 43.

nemzedékre (ez már a harmadik generáció) többek között a „(…)magyar művelődés szláv kapcsolatainak eddiginél szorosabb felkutatásá”[35]-nak feladata vár. Tematikusan feldolgozott irodalmi vetülete ennek a híd szerepnek nem nyilvánul meg, de figyelemre méltó, hogy a regények némelyike nyelvi határterületen játszódik.

„Délfelé az első falu tisztán magyar, északra viszont már tisztán szlovák. A nyelvi határ szélei a mi városunkban egymásba folynak.”[36]

A híd szerephez kapcsolható a legnyugatibb magyarok fogalma. „Van azonban az itt élő magyarságnak egy többé-kevésbé általános ismertetőjele, s ez a Szvatkó Pál kedvenc gondolata, hogy mi vagyunk a legnyugatibb magyarok. A szlovenszkói táj ezer szállal köti a magyar szellemiséget Közép-Európához és azon át Nyugat-Európa kultúrközösségéhez. Minekünk a múltban szerves életközösségünk volt az osztrákokkal és a németekkel, ma a legnyugatibb szlávokkal, a csehekkel és az országban élő németekkel.”[37] Hasonló híd szereppel találkozunk az erdélyi és a délvidéki irodalom elméletíróinál is. Az erdélyi helikonisták abban látták a kisebbségi létbe került magyarság időszerű programját, hogy igyekeznek elősegíteni az együtt élő népek testvériségét, a közép-európai együttélés új lehetőségeit.[38] Szenteleky Kornél a híd fogalmat a szó legtágabb értelmében fogta fel, nem csak az együtt élő népek közötti közvetítőként, de a világ nemzetei közötti kapcsolat egyik láncszemeként.[39] Mára a nemzetiségi irodalmak pusztán híd szerepet betöltő funkciója ugyan nem kérdőjeleződött meg teljes mértékben, de nem is egyenlő csak ennyivel. A korszakban meghatározó volt ez a gondolat, mivel a kilátástalannak látszó helyzetben egyfajta kapaszkodót mutatott, a kisebbségi léthelyzet erényét jelentette. A híd szerep kibontása a szlovákiai magyar írók fordítási munkásságában nyilvánul meg.

Szólnunk kell még egy sajátos vonásáról a felvidéki magyarságnak. Többször szóba került, hogy nem volt egységes már maga az a közösség sem, mely a trianoni döntés után kisebbségi helyzetbe szorult. Ez nemcsak a mentalitásbeli különbségeket, de felfogásbeli ellentéteket is hozott magával. A generációs nézeteltéréseken túl, az írótársadalomnak egy olyan olvasóközönséggel kellett szembenéznie, mely még nem volt érett az új áramlatok befogadására. A viszonylag modern irodalmat produkáló szerzők egy konzervatív irodalomhoz szokott olvasóközönséghez szóltak. Az olvasók és írók mást és mást vártak el egymástól. „(…) a szlovenszkói szervezett társadalomnak nem kellenek az újat hozó, útmutató szlovenszkói írók. Következésképp: a szlovenszkói író és a szlovenszkói magyar kultúrtársadalom ellenséget lát egymásban, és nyíltan vagy titokban, de mindegyik tudatosan küzd egymás ellen”[40]-írja Fábry Zoltán. Ugyanerre a problematikára világít rá Komlós Aladár is „Ez a közönség konzervatívabb, s ez az irodalom egészében talán nyugtalanabbul modern, mint a pesti. A

---

[35] Komlós Aladár: A csehszlovákiai magyar irodalom új korszaka előtt. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiaia magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984, 75.
[36] Darkó István: Deszkaváros. Tátra-Kiadás, Pozsony, 1938, 61.
[37] Krammer Jenő: Szlovenszkói magyar irodalom - lélektani szemszögből. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984, 93.
[38] Vö: Pomogáts Béla: A romániai magyar irodalom. Bereményi Könyvkiadó, Bp., é.n. 45.
[39] Vö: Vajda Gábor: A magyar irodalom a Délvidéken. Trianontól napjainkig. Bereményi Könyvkiadó Bp., é.n. 91.
[40] Fábry Zoltán: Szlovenszkói grafikon. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Bratislava, 1984, 17.

kölcsönös meg nem értés olyan fájdalmas helyzete támad ebből, hogy a magyar költő szokott méltányolatlansága ehhez képest idillinek mondható."[41] Az olyannyira vágyott egység meg nem születéséhez az írók és olvasók közötti ily mértékű nézeteltérés további magyarázatként szolgálhat.

Fontos tényezője, inspirációja volt a felvidéki magyar irodalomnak az első bécsi döntést követő történelmi változás. A trianoni határok revidiálása új erőt, reményt adott a szlovenszkói szellemi elitnek. Nyíltabban, bátrabban mertek szólni kisebbségi léthelyzetük buktatóiról, megpróbáltatásairól. „1938 tavaszán a felvidéki magyar szellemi élet megpezsdül. A közeli megoldást sejtető történelmi világhelyzet kétségtelen kihatással van az írók magatartására, a szellemi megmozdulások hangjára és átütő erejére."[42]

A regények magatartásformákat mutatnak. Ha valamiféle elmélet kiolvasható belőlük: az az élni akarás. „Ha a nemzeti kisebbségek minden tettének és minden gondolatának a kisebbségi élet fenntartására kell legelsősorban irányulnia, úgy ebben a 'minden'-ben természetszerűleg benne van a kisebbségi irodalom is. – Nem csak 'is', de legelsősorban. Mert az irodalom a kultúrértékek látható megnyilatkozása, melyen keresztül a szellemi valóságok érzékelhetőkké válnak. Még ennél is több az irodalom, magának az életnek, az élet szellemi tényeinek emanációja."[43] Az élni akarásnak ad hangot az erdélyi Kós Károly is mindjárt Trianon után. "Fölébredtünk. Látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az Élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ösmerni akarjuk magunkat."[44] Szenteleky Kornél pedig magáévá teszi Berde Mária felhívását. „Az erdélyi igazság a mi igazságunk is. Berde Mária felhívása és iránymutatása miránk nézve is érvényes, nekünk is szól. Nekünk vallani és vállalni kell sorsunkat, problémáinkat és úgy kell hirdetnünk igazunk, mint ahogy a múlt írástudói tették."[45]

Fábry Zoltán vox humánája sem állít mást, vallani és vállalni az "emberséges hangot". Különbözőségük ellenére ezen a ponton a kisebbségi-nemzetiségi ideológiák ugyanoda jutnak el. Tehát a kisebbségi-nemzetiségi irodalmak alapja egy: az egyes tájegységek sajátosságait megőrizve, az anyanemzettől külön élve is megtartva a magyar kultúrát, irodalmat, művészetet.

„Én már tudom, mi az, költőnek lenni. Ismerem Rimbaut, Withmant, Baudllairet… Tudom, hogy szlovenszkói költő éppúgy nincs, mint ahogy homonnai költő sincs. Ilyesmi nem lehet helyhez kötve."[46]

Figyelemre méltó megállapítás. A korabeli elméletírókat szintén élénken foglalkoztatta ez a kérdés, mitől válik egy kisebbségi-nemzetiségi irodalom egyénivé. Többek között Krammer Jenő is kereste erre a nehéz kérdésre a választ. „Amennyiben tehát szlovenszkói magyar irodalomról

---

[41] Komlós Aladár: Magyar költészet Szlovenszkón. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Bratislava, 1984, 69.
[42] Kemény Gábor: Így tűnt el egy gondolat. Mefhosz Könyvkaidó, 1940, 69.
[43] Sziklai Ferenc: Kisebbségi irodalom vagy kisebbségek irodalma? in ErdHel 1930, 451-457.
[44] Kós Károly: Kiáltó szó. Idegen nyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalat, Pallas Nyomda, Lajosmizse, é.n. 4.
[45] Szenteleky Kornél: Írói felelősségünk. in Ugartörés. Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka, é.n. 5.
[46] Szabó Béla: Ezra elindul. Kultúra Könyvkiadó vállalat, Bratislava-Pozsony, 1935, 104.

beszélünk, szellemtudományi szempontból e regionális jelenség mögött kereshetnénk tájegységet, néptörzsi, szóval faji jelleget vagy pedig történelmi sorsközösséget mint olyan élettényezőt, amely elég erős volt ahhoz, hogy a magyar nyelven írott irodalmon belül sajátságosan jellemezze az ezen a földön megnyilatkozó művészetet. Mert ez lenne valóban szlovenszkói magyar irodalom. Lelkiismeretes vizsgálódás és mérlegelés csakhamar beláttatja velünk, hogy az előbb említett tényezők egyike sem elég erős nálunk egy sajátos irodalom kialakítására. (…) A szlovenszkói magyar irodalom a mi értelmezésünkben tehát legfeljebb csak a jövőben lehet önálló színérték a magyar irodalom egységében, amikor a politikai változás folyamán kialakult történelmi sorsközösségnek ihlete ösztönzi majd alkotói egyéniségeit teremtő munkára."[47]

Létezik-e tehát felvidéki, vajdasági, erdélyi író? Lehetséges, lassan ki fogjuk mondani, hogy ez a megkülönböztetés felesleges, ha egységes magyar nemzeti irodalomban gondolkodunk. De mint minden éremnek, ennek is két oldala van. Azt a bizonyos másik oldalt Bányai János villantja elénk, az az elméletíró, aki már "megvesszőzte" a vajdasági magyar író kategóriáját. (vajdasági, magyar, író) „Megrajzolható-e a kisebbségi író portréja? Tartozik-e az írók egy részéhez olyan megkülönböztető szerepminta, lét, vagy gondolkodásforma, amely - a történelem és földrajz speciális diktátumára hallgatva - indokolttá teszi a nevük mellé ragasztott kisebbségi minősítést? Ha kérdezem, akár le is mondhatok a minősítésről. Ám a szó elhagyásával nem lépem- e túl a veszteség elviselhetőnek vélt határvonalát? Nem tűnnek-e el a kisebbségi megjelölés elhagyásával olyan szerepminták, amelyek nélkül a magyar irodalom szellemi és tartalmi színképe szegényedne el?"[48] Vajon a magyar nemzeti irodalom érzékeny maradna-e a kisebbségi jelző elhagyása után is a kisebbségi tematikát bemutató művek iránt? A kérdés jogos, még a végszó előtt végiggondolt esetleges következmények lehetőségét tárja fel.

A korszak regényeiből a gyakorlati életről szerezhetünk tudomást. Az embereknek nem elméletekre volt szükségük, hanem útmutatásra. Ennek az igénynek igyekeztek megfelelni az írók együttesen, vezető híján. A különböző kisebbségek, nemzetiségek, amint látható volt, ideológiáik eltérő volta ellenére bizonyos pontokon hasonló eredményre jutottak. Mára a két világháború között megteremtett kisebbségi ideológiák szinte mindegyike megkérdőjeleződött. Kiüresedetteknek, felesleges etikai keretnek, olykor tehernek élik meg a ma irodalommal foglalkozók, művelők. Annyi azonban bizonyos, hogy a húszas években mindegyik közösségnek teremtenie kellett magának egy eszmerendszert, egy irányadó ideológiát, amihez képest, amiből ki tudott nőni. Ilyen szempontból a második generációnak mindenhol könnyebb dolga volt, hiszen a megteremtett ideológiákat megörökölt hagyományként élhette át. Hagyományba született bele, és a már meglévő hagyománnyal szemben lehetett állást foglalnia. Ezt kell tudatosítani, amikor akár a felvidéki "géniuszokról", akár az erdélyi transzszilvanizmusról, akár a délvidéki couleur locale-ról ejtünk szót. Minden negatívumuk ellenére irodalomtörténeti és társadalomtörténeti

---

[47] Krammer Jenő: Szlovenszkói magyar irodalom - lélektani szemszögből. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratisava, 1984, 92-93.
[48] Bányai János: Vajdasági, magyar, író. in Kisebbségi magyaróra, Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1996, 80.

érdemük, hogy segítségükkel elindulhatott az irodalmi élet szervezése a határon túli magyar közösségekben.

3. A történelmi regények típusai

A két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom egyik körét a "történelmi" regények alkotják. A történelmi regény kategóriáját óvatosan kell alkalmazni, hiszen a mai napig problematikus ez a regénykategória. Eldöntésre vár, hogy csupán tartalmi szempont vezérli az elnevezést, tehát gyűjtő kategóriáról van szó, vagy valóban léteznek olyan narrációs struktúrák, melyek a regény mélyszöveteit is átjárják, és külön műfaj meghatározását tehetik lehetővé. Külön problémakört jelez az egykor társadalmi regényként íródott művek mai befogadása. A probléma nehézségeivel kapcsolatban írja Bényei Péter: „(…) némi fenntartással, alkalmazható az ilyen tematikai jellegű lehatárolásra, érvényessége azonban a 'csoport' puszta kijelölésén túl nem terjed. Regény a történelemi múltról: önmagában, az egyes regények interpretációja szempontjából nem túlságosan termékeny kategória. A történelmi regények, mint szövegek jellegzetes szerveződéséből vagy a jelentésadás sajátos módjáról egyáltalán nem beszél, ráadásul, a befogadás szempontjait szem előtt tartva, nem ad egyértelmű kapaszkodót az olyan szövegek elkülönítésére, melyek kortársi témákat feldolgozó 'társadalmi regényként' születtek ugyan, de a mai olvasó számára már 'történelmiként' hatnak. (...) Ha azonban a történelmi regényt önálló műfajváltozatként szeretnénk tekinteni, s egy ezen alapuló olvasási stratégiát érvényesíteni, akkor a tematikai meghatározásnál jóval lényegesebb műfajkonstituáló tényezőket kell felmutatni. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha a megírás jelene és a történet múltja között az időbeli távolságban szövegszerveződést, jelentésadást stb. befolyásoló jelleget látunk."[49]

Különösen nehéz helyzet áll elő, ha kisebbségi történelmi regényekről beszélünk a két világháború között. Feltételezhetnénk, hogy az éppen alakulóban lévő nemzetiségi kisebbségeknek nincs saját történelmük, amelyből témát meríthetnének a szerzők. De nem szabad megfeledkeznünk a nemzetiségi kisebbségek kettős kötődéséről. Önmaguk identitásának keresésében segítségül szolgáltak a magyar nemzeti múlt eseményei, nagy történelmi személyiségei. Ez a fajta kötődés, főleg az erdélyi magyar irodalomban érvényesült, ahol a történetírásnak komoly hagyományai voltak.[50] A felvidéki magyar regényirodalom a távolabbi múltat, a misztikus legendákat választja feldolgozandó témájául, de nem kizárólagosan. A történelmi regény újjáéledése nyugat Európában is megfigyelhető. Az első világháború után újraformálódó világ a régi történésekben keresi a biztos kapaszkodót, értékrendet. Lukács György fogalmazta meg a történelmi regény egyik lehetséges feladatát: „A történelmi regényben tehát nem a nagy történelmi események újra elmeséléséről van szó, hanem azoknak az embereknek költői feltámasztásáról, akik ezekben az eseményekben

[49] Bényei Péter: A történelmi regény műfajkonstituáló tényezőinek meghatározási kísérlete. in. Studia Litteraria, XXXVII. 58-59.

[50] Pomogáts Béla szerint az erdélyi magyar irodalomnak a régiségben is inkább krónikásai voltak, mint költői. A történelem folyamatos kihívásai edzették ezt a tradíciót, melynek jeles képviselői: Kemény János, Tótfalusi Kis Miklós, Apor Péter, Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata, akik Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Petelei István, a későbbi erdélyi írónemzedék képviselőivel együtt hatottak az alakulóban lévő erdélyi nemzetiségi irodalomra. (Pomogáts Béla: A romániai magyar irodalom. Bereményi Könyvkiadó, Bp., é.n. 10.)

szerepeltek. (...) Tehát a történelmi regény feladata az, hogy a történelmi körülmények és alakok létét és épígylétét költői eszközökkel bizonyítsa."[51]

Bernáth Árpád tanulmánya azonban egy másik megközelítést is elénk tár: "Alfred Döblin a történelmi regények megsokasodásának problémáját egyszerűen az emigrációval magyarázza: az író, elszakadva nemzetétől, a történelemben keresi témáját, igazságát."[52] Ez az érv magyarázhatja a kisebbségi-nemzetiségek múltba fordulásának okát is. Az emigráció nem mérhető össze a kisebbségi-nemzetiségi helyzetével, de mégis felfedezhető némi hasonlóság a két léthelyzet között, hiszen mindkettő bizonyos elszakadás az anyanemzettől, kiszakadás a nemzeti folytonosságból.

A történelmi regény közvetett módon kapcsolatban áll a történetírással is. Mindkettő feltárt történelmi tények alapján igyekszik rekonstruálni az elmúlt korszakok eseményeit. A történetírás az objektivitásra törekszik, az események valós folyamatának feltárására. A történelmi regényeknek, ha annyira alapos előkészületek előzik is meg őket, mint Móricz Zsigmond Erdély trilógiáját, akkor is a fikcionáltság a jellemzőjük. Ugyanakkor tudjuk, hogy egyazon ténysort többféleképpen lehet értelmezni, magyarázni, akár történettudományról, akár irodalomról legyen szó. Minden attól függ, milyen szempontot részesítünk előnyben. Paul Ricoeur éppen ebben látja a történetírás legfőbb problémáját. „(…) egyazon eseménysorról eltérő módon lehetséges beszámolni, és elfogadási, illetőleg preferenciaszabályokat kell találnunk ahhoz, hogy a múlt egy bizonyos interpretációját előnyben részesítsük egy másikkal szemben."[53] A csehszlovákiai magyar irodalom számára két lehetséges szempont mutatkozik a regények ismerete alapján. Egyrészt a történelmi eseményeket önazonosságuk, kisebbségi-nemzetiségi létük útkeresésére alkalmazták, másrészt a koruk problematikájához nem, vagy csak kissé kapcsolódva a történelmi múlt egy szeletét fikcionálják. Ezzel a szempontrendszerrel tulajdonképpen a történelmi regény két elfogadott kategóriáját kaptuk meg. Pomogáts Béla a Tiszatáj (1967-68) hasábjain lezajlott, a történelmi regényről szóló fórumon a korszak történelmi regényeit tipizálja. Ezek a típusok a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom történelmi regényeire is alkalmazhatóak. Pomogáts Béla három típust különböztet meg az *archaizálás* és *aktualizálás* arányának értelmezésében. Ezek:

1. az író elfordul környezetétől, legfeljebb szándéka ellenére árulja el korának gondolatait. Ez a törekvés hozza létre a *rekonstrukciós* regény típusát, ahol az archaizálás a döntő tényező;
2. a történelmi valóság illúziójába bújtatja aktuális mondanivalóit, ahol az archaizálás és aktualizálás *egyensúlya* működik;
3. teljesen elveti a történelmi regény valóságillúzióját, a múltat csak kulisszaként alkalmazza, és annak díszlet jellegét rögtön le is leplezi. Ezt a típust szokás *ál-történelmi* regénynek nevezni. [54]

A fentebb bemutatott típusok közül a felvidéki magyar regényirodalom a két világháború között az első kettőt alkalmazza, a korábban említett szempontok alapján, melyek élesen elválnak egymástól. *Paul Ricoeur*

---

[51] Lukács György: A történelmi regény. Magvető Kiadó, Bp., 1972, 50 és 52.
[52] Bernáth Árpád: Regény és történelmi regény. in Tiszatáj, 1967, 393.
[53] Paul Ricour: Történelem és retorika. in Narratívák 4 (A történelem poétikája). Szerk.: Thomka Beáta, Kijárat Kiadó Bp., 2000, 11.
[54] Vö: Pomogáts Béla: Történelmi regény és korszerűség in Tiszatáj, 1967, 503.

idézett tanulmányában megállapítja: „Napjainkban azt tapasztaljuk, miként szakadnak el egyfelől azok az elméletek, amelyek a történeti bizonyítás kérdése köré csoportosulnak, másfelől pedig azok, amelyek ama stiláris eszközökre összpontosítanak, amelyek révén a történelmi elbeszélés a múlt reprezentációját a valós jelen illúziójával ruházza fel."[55] Bár a dolgozat ezen fejezetében a felvidéki magyar történelmi regények tipizálására teszek kísérletet, úgy vélem, hogy eme szétválást nyomon lehetne követni az általam tárgyalt regényekben a kutatás egy későbbi fázisában.

A két világháború közötti szlovenszkói történelmi regényeket két csoportra bontva tárgyalom:

1. a kisebbségi lét példázata (Sziklay Ferenc Hangzatka, Darkó István Szép ötvöslegény, A ferdetorony)
2. a múlt illúziója (Egri Viktor Égő föld, Kaczer Illés Khafrit, az egyiptomi asszony, Zsuzsanna és a vének, Keller Imre Mayerling titok)

3.1. kisebbségi lét példázata

Sziklay Ferenc Hangzatka című regénye az 1924-es megjelenéssel az első csehszlovákiai magyar regény volt. A cselekmény történelmi idejét az elbeszélő utalással adja meg.

"- Ah, rossz rágondolni! A korzikai mint egy sötét árnyék üli meg a felelősök lelkét…(16)[56]

A történelmi színtér tehát a napóleoni háborúk utáni korszak. Romantikus történetet olvashatunk tragikus zárlattal. Csermák Antal tehetséges hegedűművész, Magyarországon él, ahol mecénást is talál. Sorsát azonban megpecsételi egy szerelem, mely a társadalmi különbségek miatt nem teljesedhet be. A szerelmi szál mellett a meg nem értett művész cselekményvonala fedezhető fel, ám ez kevésbé kidolgozott oldala a regénynek. Csermák azért dobja el tehetségét és kezd mértéktelen ivásba, mert magánélete zátonyra futott, és nem azért, mert művészetét nem értették meg.

Mégis, hogy kapcsolódik ez a romantikus szerelmi történet a kisebbségi lét példázatához? A regény a húszas évek elejének gondolkodásmódját vetíti elénk. Az elbeszélő a napóleoni háborúk békeszerződéséről így gondolkodik:

„A béke, amit a győző diktált a legyőzöttnek, önkényesen, karddal a kezében, nem kérdezve, hogy az alulmaradottnak mi fáj - pár évre, ha szól. Ma mosolyogni kell, tudja ezt mindenki, de mindegyik keresi a másik szemében azt, amit ő maga nem szeretne látni."(5)

Az idézett gondolatsor a húszas évek azon elgondolásához kapcsolódik, amely nem hitte el a trianoni határok fenntarthatóságát. Érzékelhető ebben a pár sorban is a várakozás a régi rend visszaállítására, az ebben való hit. Az átmeneti állapot hangsúlyozásával az elbeszélő igyekszik reményt adni közösségének. Ugyanakkor a kisebbségben töltött néhány év érzékennyé tette a regény szerzőjét a társadalmi egyenlőtlenségekre. Így kerülhet a regény zárlatába Pestalozzi nevelési teóriája, mely egyenlőséget hirdet.

---

[55] Paul Ricoeur: Történelem és retorika. in Narratívák 4 (A történelem poétikája). Szerk.: Thomka Beáta, Kijárat Kiadó Bp., 2000, 12.

[56] A zárójelben megadott számok Sziklay Ferenc: Hangzatka. Ludvig Voggenreiter Verlag, Magyar Osztály, Berlin, 1924. kiadás oldalszámait jelölik.

Zsófia (Csermák szerelme) örökségéből gyermekmenhelyet létesít, ahol a rábízott gyerekeket ezen tanítás szellemében neveli.

A nyitányon és a zárlaton kívül, mely nagyon is direktre sikerült, a cselekményt főleg Csermák szerelmi bánata mozgatja. A regény érdeme az elsőségen túl, talán abban foglalható össze, hogy a felvidéki magyarság számára a csüggedésből valamiféle kiutat igyekszik keresni.

Tény azonban, hogy a regényben a rekonstrukcióra való törekvés a hangsúlyos, mivel a Napoleon korabeli társadalmi állapotokat mutatja be egy hegedűs életén keresztül. Ugyanakkor a választott történelmi korszak párhuzamba állítható az ezerkilencszázhúszas évekkel: a társadalmi különbség miatt be nem teljesedett szerelem és a kisebbségi-nemzetiségbe került magyarság kilátástalannak látszó társadalmi helyzete. A regényt magát csupán kísérletnek lehet tekinteni, úttörő jellegű munkának, mely megpróbálta a kisebbségi létet valamihez kapcsolni, hasonlítani. A regény jelentésének hátterében lehetséges olvasatként ott van Napoleon visszatérése és újra hatalomra jutása, mint történelmi tény. Ezen aspektus érvényesítése lehetőséget ad a múlt visszaállítására, a régi viszonyok újbóli érvényre juttatásának reményére. Azért mondtam azonban csupán kísérlet jellegűnek a tárgyalt regényt, mert az elbeszélő ezeket a lehetőségeket nem használta ki, nem fektetett rájuk kellő hangsúlyt. Így csupán fel-felvillannak ezek a motívumkörök, ám kidolgozatlanok maradnak. A regény aktualizálása így teljesen a háttérbe kerül, ezért érezhetjük azt, hogy a rekonstrukcióra való törekvés a domináns, és a kisebbségi lét példázata csupán a meg nem értett zseni sorsára redukálható.

Darkó István két kisregénye, a Szép ötvöslegény és A ferdetorony a céhek korába kalauzol. A két történettel a kisebbségi lét két lehetséges útját vázolja az elbeszélő. A kisregények egy kötetben jelentek meg és általában együtt, egyszerre szokták tárgyalni őket. A közös értelmezések alapja, hogy a két regény ugyanabba a történelmi korba vezeti az olvasót. Darkó szándékosan kapcsolhatta össze a két könyvet egy kötetbe, a két főhős történetével ugyanis kétféle magatartást mutat be. A hangsúly ezen van, így a jellemeket sarkítva látjuk.

A Szép ötvöslegény című regény Erdélybe, Kolozsvárra viszi az olvasót, ahol Téglás Gábor figurájában az elbuktatott népvezér alakját formázza meg az elbeszélő. Gábor tehetséges, szép, ügyes, okos, az asszonyok bolondulnak utána. Gábor szívén viseli ötvöslegény társainak sorsát, ezért küzd az igazságos bánásmódért, tehát a felsorolt erények mellé a nemeslelkűség is párosul. Kolozsvárott a történet szerint a magyar és a szász ötvöscéhek között erős harc folyik. A magyar céh atyamestere, Léta Pál a fejedelemnek is dolgozik, híres mester, tudománya messze földön ismert. A szász atyamester, Weiszmüller tudományban nem áll Pál mester mögött, de mégsem ő készíti az erdélyi fejedelem kupáit, díszes tálait. A regény eseményei a két céh közötti viszályból indulnak ki. Gábor a magyar ötvöslegények vezére lesz, akik egyforma bánásmódot követelnek mind a magyar, mind a szász céhektől a maguk számára. Ennek elérése érdekében abbahagyják a munkát mestereiknél. A szász céhek ugyanis hallgatólagos megállapodás alapján, csak két hétre vesznek fel magyar legényt. A céhek összeülnek és megállapodnak abban, hogy elég a főbűnös megbüntetése, ez pedig nem más, mint Léta Pál legkedvesebb, legtehetségesebb legénye: Téglás Gábor. Gábor döntés előtt áll, vagy elfogadja barátai segítségét, akik

husángokkal felfegyverkezve harc árán is hajlandók megvédeni, és így mentheti magát, vagy szembenéz sorsával. Ezzel bujdosásra ítélné magát - Kolozsvárról el akarják kergetni, és mesterségét sem űzhetné tovább -, de társai helyzetét nem súlyosbítaná egy felesleges verekedéssel, és az ígért megbocsátást ezzel biztosítaná számukra. Gábor az utóbbit választja, börtönbe kerül, ám a börtönből csodálatos módon kiszabadul. A szóbeszéd azt tartja, hogy lerúgta a börtön tetejét és egyszerűen kilépett rajta. A valóság sokkal prózaibb. Gábor legnagyobb ellenségének lánya, Weiszmüller Júlia fizeti le a poroszlót, és visszacsempészi Gábor ötvöslegénységét igazoló papírjait is. Ezt azonban senki sem tudja, és a csodálatos szabadulástól kezdve a Gábor körül már amúgy is szaporodó legendák szinte valóságos hitelt nyernek.

*„Csodálatos legendákat kedvelő hangon mondotta ezt s a legenda kész is volt nyomban, ebben a percben. Emberfeletti úton jött ki a börtönből, csodálatos módon menekült meg, a világ gonosz erői ölték meg dicsőséges párviadalban, nem olyan élete volt, mint más közönséges halandónak s mindenkitől különbözött! "(*57)

Ha ennyivel meg lehetne oldani a helyzetet, a regény semmilyen etikai súllyal nem bírna. Gábor azonban, mielőtt elvitték volna a börtönbe a templomkertből, legénytársaihoz szólt:

„Azt aztán mégse felejtsétek, hogy az igazság csak úgy derül világra, ha valaki feláldozza magát érte! "(58)[57]

Ez a prófécia beteljesedik. Akaratlanul is Jézus története ötlik eszünkbe, hiszen ő is feláldozta magát a bűnös emberekért. Ha nem is vonhatunk párhuzamot kettejük története között, de erős kapcsolatot feltételezhetünk. Gábort csupa olyan nevű ember veszi körül, aki Jézussal valamilyen kapcsolatban állt. Ilyen például Barabás, Gábor legjobb barátja - Jézus történetében ő az, akit a nép szabadít meg, Krisztust pedig halálra ítéli. Pál mestert Gábor apjaként tiszteli, ez a szeretet kölcsönös - a keresztény mitológiában Pál az, akit lánglelkű apostolnak neveznek, a keresztény és zsidóhagyományokat próbálja összehangolni. Pál mesternek a regényben hasonló szerepe van. A szász mesterek és saját legényei között ő gyötrődik, keresve a mindenki számára elfogadható megoldást. Gábor hű és egyetlen szerelme Káposztás Ágnes. Ő az a lány, akit Gábor élete párjául választott és tisztességgel akarta elvenni feleségül. Ágnest soha nem gyalázta meg, tiszta volt, mint a liliom. A keresztény szentek között több Ágnest is találunk, az első közülük Jézus menyasszonya volt, és ezért kellett vértanúhalált halnia. Maga Gábor neve is ismert a keresztény mitológiában Gábriel arkangyal révén. A szűkebb baráti körhöz pedig egy Mózes nevű legény is tartozott, az Ótestamentum szerint Mózes volt a kiválasztott, aki elhozta az embereknek a tíz parancsolatot. A Mózes név ugyan nem illik bele a Jézussal kapcsolatban álló személyek sorába, de a bibliai kapcsolódás tagadhatatlan. Gáborban van valami Jézus jelleméből, legénytársai nagyon szeretik hallgatni meséit, ahogyan Jézus prédikációit előszeretettel hallgatták a tanítványok.

Némi hasonlóság a két történet végében is van, bár Gábort nem árulták el, és nem feszítették keresztre. Jézust mielőtt keresztre feszítették volna,

[57] A zárójelben megadott számok Darkó István: Szép ötvöslegény. Kazinczy Kiadóvállalat, Kassa 1929. kiadás oldalait jelölik.

botokkal, ostorral megverték. Gábort a vásárra igyekvők verték agyon botokkal, kövekkel. Jézust fehér lepelbe takarták halála után, Gábort ilyen fehér lepelben vitték Tógyinéhoz, aki a beteg és haldokló legényeket szokta ápolni. És úgy, ahogy Jézust sem látták sírboltjában, Gábort sem látták összetörten, két legjobb barátja, Barabás és Mózes nem engedték meg a tömegnek, hogy meglássák. Hasonlóan, mint Jézus halála után, Léta Pál és a többi mester itt is későn kezd el gondolkodni. Megérte-e az áldozatot? Helyesen cselekedtek-e? Nincs-e az asszonyoknak igazuk, akik szerint inkább a szászokkal kellett volna ilyen erélyesnek lenniük? Megannyi kérdőjel a mesterek előtt. Maguk körül pedig nem láttak mást, csak szomorkodó várost. Gábor alakja most már végérvényesen legendává vált. Magatartása, élete és halála csoda volt a kolozsvári emberek szemében.

A történetet a kor messianisztikus kisebbségszemlélete ihlette, az „újarcú magyarok" megváltó törekvései. Egyfajta új megváltót mutat be Darkó, még akkor is, ha a régmúlt korba helyezi a történetet. Hiszen a legények a maguk igazságos jogaikért harcoltak, ugyanúgy, ahogy a kisebbségbe szorult magyarság. Gábor alakja sűríti magába mindazon pozitív tulajdonságokat, melyekkel bírnia kellene a felvidéki magyar vezetőnek. A korszak irodalmát és kritikáit tanulmányozva arra a végkövetkeztetésre juthatunk, mint azt az előző fejezetben láthattuk, hogy a két világháború közötti felvidéki magyar társadalom attól szenvedett a legtöbbet, hogy nem volt vezető személyisége. Nem volt senki, aki összefogta volna a "fej és láb" nélkül maradt nemzetrészt, és megakadályozhatta volna a belső ellentétek kialakulását, melyek állandóan veszélyeztették és hátráltatták a szlovenszkói magyar irodalom és társadalom) fejlődését. Gábor alakja azt a vágyálmot testesíti meg a korabeli regényirodalomban, aki a reális életben hiányzott: a minden irányzatot összefogni képes nagy egyéniséget.

A ferdetoronyban bizonyos értelemben Gábor ellenpólusát látjuk. Bence Kelemen a Garam menti kisvárosba külföldi tanulmányaiból hazatérve mesteri munkát kíván készíteni: egy ferde tornyot. Terve kudarcba fullad, a korát megelőző zseni meg nem értésével kell megküzdenie.

Kelemen a ferde toronnyal akarja városa hírnevét növelni, gazdasági fellendülését elérni. Az újszerű ötletet nehezen tudja keresztülvinni, tulajdonképpen csak csellel sikerül. A város bírái elé először őszintén járul, feltárva szándékát, a városatyák ezt a tervet kereken elutasítják. Kelemen segítségére unokatestvére, Bence Zsuzsóka jön, aki rendelkezésére bocsátja titkos naplóját, amelyben a városatyák gyengéit írta össze. Kelemen, Zsuzsóka tanácsára, a bírák kedvében járva, megkapja az engedélyt egy hagyományos torony építésére. Kelemen nem tartja meg ígéretét, az építőmunkásokkal megegyezve, az eredeti terv szerint rakatja a tornyot. A város lakóinak azt mondja, hogy a föld csúszott meg, így tudja eredeti tervét megvalósítani. A város maradi szellemű lakói azonban boszorkányságot látnak a ferde torony építésében, vasketrecbe zárják, megcsúfolják Kelement. Családja megtagadja, egyedül Zsuzsóka áll ki mellette, megvallva titkos szerelmét.

Kelemen nagyszabású újító tervéből semmi sem lesz. A tornyot francia barátja, Karcos építi meg. Győz a maradi szellem az újító szándékkal szemben. Kelemen nyíltan vállalja tettét a város közössége előtt.

„- Hát kinek az akarata ez akkor?! Kegyelmedé-e, vagy *a földé? - Az enyém! - vágta ki mindnyájuk meglepődésére Kelemen. De csak azóta,*

amióta a föld első munkánk után leszállott a jobbik fal alatt s evvel legnagyobb örömömre régi tervemet előresegítette... Maga ez a mi drága földünk!... "(59)

Kelemen későbbi életvitelével kiközösítettnek számít. Mindent elveszít, emberi tartását, szerelmét, életkedvét (apja belehal a bánatba és a szégyenbe). Emberfeletti küzdelmében a város szellemével szemben alul marad. Életét nem tudja eldobni magától. Elmenekül Antal uram kocsmájába, amit meg is örököl tőle. Ezt a kocsmát a város lakói az erkölcstelenség tanyájának titulálják. Kelement az itt eltöltött élete miatt eleinte csak züllötté nyilvánítják, majd szép lassan megfeledkeznek róla. Téglás Gábor alakja viszont hősként jelenik meg a regényben.

„Téglás Gábornak hívták a szavas vezérlegényt, gyönyörűséges vezető cimborámat. Maguk az ötvösök háthogy tűzbe léptek volna utána s érte, mikor még mi, különbség munkán lévők is haltunk meg érette... Hát ő csinálta, el ne feledjük, a nagy feltámadást az igazságtalanul végező szász mesterek ellen Kolozsvárt."(60)

A két fiatalember hasonlót akart: újítani, igazságot teremteni. Mindketten szembefordultak a közösség akaratával. Sorsuk különbözőképpen alakult, Gábort legendaként emlegetik, Kelemenről meg sem emlékeznek. A két történet közül az olvasónak kell választania. A kisebbségi magyarsággal történhet ez is, az is. Válhattak Gáborokká vagy Kelemenekké. Mindkét regényben egy-egy magányos vezéralakkal találkozhatunk, mindkettő elbukott, mert a közösség, melyért küzdelmeiket indították nem állt ki mellettük. A felvidéki magyar hiányzó vezér alakjának megformálása mellett valószínűleg a regények arra is ráirányítani kívánják a befogadó figyelmét, hogy a korabeli társadalomban esetleg több magányos próbálkozás is kudarcba fulladhatott, mivel a közösség elfordult tőlük, nem akarva tudomást venni róluk.

<u>A ferdetoronyban</u> találunk egy a korra jellemző leírást Magyarországról:

„Ez a föld, fiam, olyan, mint egy letakart szép kép. Ha sikerül a fekete lepel alá betekintened, - mert avval van letakarva, - arany tálcán a következő három dolgot láthatod rajta: Egy szünetlenül serényen mozgó, vető és arató, de levágott kart, aki időnként kiejti a munkát a kezéből s ilyenkor dühösen ökölbe szorul; egy bíborló szívet, aki a szivárvány összes sugarait bocsátja ki magából s egyik oldalán, ahol meg is van hasítva, olyan kábító illatú, nehéz, sötét ital csorog ki belőle, hogy egyetlen cseppjétől berúgsz; és egy hosszúszárú, füstölgő pipát, amelyen akkora bojt van, mint egy templomi zászló, de hatalmas fejében tízszer annyi dohány is elfér, mint mennyi benne ég."(61)

A levágott kar a „levágott láb" képéhez kapcsolódik, melyhez a felvidéki magyarságot szokták hasonlítani. Az államfordulat után ezzel a képpel a két távoli kort sikerül összekapcsolni, a két regényt pedig Gábor legendájával - így válik értelmezhetővé a kétféle sors bemutatása és annak párhuzamba állítása a kisebbségi sors kiútkeresésével. A cselekmény történelmi korba való helyezésével, korhű ábrázolásával példázat értékűvé emelkednek a regények.

A korabeli kritika visszafogottan reagált a két kisregényre. Általános negatív megfigyelés, hogy a szerző ugyanazt a történetet mondja el kétszer,

talán feleslegesen.[58] Véleményem szerint Darkó azonban szándékosan kapcsolta össze a két regényt, mivel hangsúlyozni kívánta a két magatartásformát. A jellemeket ezért is láttatja sarkítva, a mellékszereplők csak a főhős cselekedeteinek segítőjeként vagy akadályozójaként jelennek meg. Viszont vitathatatlan tény, hogy a két kisregény befogadását nagyban nehezíti a nyelv túlságos archaizálása.

A szerző két egyéni sorsot tár az olvasó elé. Vállalhatja a korabeli messianisztikus idea által sugallt erkölcsileg kikezdhetetlennek vélt utat. Ugyanakkor Kelemen sorsával a kompromisszummal való élés lehetőségét is felvillantja. Mindkét regényből végső soron ugyanaz a végkövetkeztetés, szinte felhívás olvasható ki: a közösség élére álló egyéneket, az újat, mást akarókat nem szabad magukra hagyni, pusztulásukkor maga a közösség is meghasonlik.

A két kisregényben az archaizálás és az aktualizálás egyensúlya jobban érvényesül, mint azt a Hangzatka című regényben láttuk. A két főhős életútjának csupán bemutatásával nem ért volna el kisebbségi létpéldázatot az elbeszélő. De mivel az eseményeket a céhek távoli korszakába helyezte, a történelmi távlat egyfajta szimbólum jelleget kölcsönzött a történeteknek. A két fiatalember harca azonosíthatóvá válhatott a korabeli kisebbség-nemzetiség gondjaival. A Gábor megtestesítette vezéralak a valóságban nem lévén, a történelmi hatást erősíti a kisregényben. Mondhatjuk, hogy az archaizálás és a történelmi hűségre való törekvés jelen esetben szerencsésen kiegészíti egymást, szinte elválaszthatatlan.

3.2. a múlt igézetében

A múlt illúzióját keltő, a korabeli problémáktól elforduló regények száma jóval nagyobb az előző csoporthoz képest. Nem csak mennyiségi, de minőségi különbség is tapasztalható.

A korszak legsikerültebb történelmi regényét Egri Viktor tollából olvashatjuk, az Égő föld (1937) címmel. A népvándorlások korába kerülünk, a longobárdok és gepidák hatalmas harcába. Egri a világirodalomban jól ismert Rozamunda-mondát dolgozza fel. A történet középpontjában Alboin longobárd király és Rozamunda gepida királylány szerelme áll. Alboin első felesége halála után megkéri Rozamundát, ám apjától kosarat kap. Bosszút forral: a tatár kánnal, Bajánnal szövetkezve a földdel teszik egyenlővé Gepidiát. Alboin megöli a királyt, Rozamundát erőszakkal magáévá teszi, de hatalmas gyűlölete szerelemmé alakul. Ezért a nőért képes harcolni, terveket szőni, a fél világot elfoglalni. Látszólag boldog szerelmesek. Ám kapcsolatukat beárnyékolja Rozamunda meddősége, ami a korabeli hiedelem szerint hűtlenséget is jelentett egyben, valamint a Rozamundában dúló lelki válság: apja gyilkosát szereti. A szerelem gyűlöletbe csap át. Alboin vérig sérti Rozamundát azzal, hogy apja koponyájából készült serlegből kínálja meg. A sértett asszony megöleti férjét saját tejtestvérével, majd hálából a felesége lesz. A hatalmat az újonnan megszerzett itáliai földek fölött magának szeretné, mivel neki szerezték. Helmechist megmérgezi (a tejtestvért), de ő utolsó erejével arra kényszeríti Rozamundát, hogy igya ki vele együtt a méregpoharat.

[58] Pl. Illés Endre: Nyug 1930/I, 316-317.

A szerelmi szál mögé Egrinek sikerül hiteles történelmi képet rajzolnia; történelmileg valószínű társadalmi viszonyokkal találkozunk. Alboin pedig a kornak megfelelő vad, fékezhetetlen uralkodó. Pergő cselekményt olvasunk, érdekes, érzelmes jelenetekkel. Az elbeszélőnek sikerül a népvándorlások korának illúzióját felkelteni az olvasóban. A korabeli kritika (Kilián Zoltán, Kósa János)[59] mégis elmarasztalják a regényt. A bírálatokat Görömbei András foglalja össze: „A regény egységes, kiegyensúlyozott, a maga nemében jól sikerült mű, célja semmiképp nem több, mint a történelem egy korszakának színes, eleven és olvasmányos, érdekes megjelenítése. Eszmeileg mégis alapvetően elhibázott, mert a történelmi regénynek mindig van az írás időpontjára is átsugárzó mondanivalója, azt is mondhatni, a történelmi regény mindig kettős időben játszódik: abban, amelyikről szól, s abban, amelyikben íródik. Egri Viktor szerencsésen jeleníti meg a múltat, de rosszul kötődik a jelenhez, hisz a vad erőnek és a barbárságnak határozott írói állásfoglalás nélküli megjelenítése a harmincas évek második felében elhibázott, mert a fasizmus eszméivel való rokonszenvezés látszatát is megengedi, pedig ez az írótól merőben távol áll."[60] Egy más aspektusból olvasva a regényt, viszont az új hazát megszerző Alboin király figurája talán újra a hiányzó vezér alakját mutatja. Valóban, a regényben túlsúlyban vannak a barbár, harcias jelenetek, de ezek a kor hiteles illúziókeltésének kellékei. Igaz azonban, hogy a regény megjelenésének időpontjában az új hazát szerző Alboin herceg alakja a háttérbe szorult a népeket leigázó, háborúkat vezető Alboinnal szemben. A regény azonban olvasható egy másik preferált aspektusból is, főleg, ha eltávolodunk a megjelenés időpontjától. Ebben az esetben Alboin népének új esélyt kereső hercegeként jelenik meg. Népét egy olyan hazába vezeti, ahol új impulzusok érik a gepidákat, új lehetőségekkel élhetnek. Ily módon Egri munkáját egy kissé kapcsolódónak gondolom az előző csoporthoz.

Tisztán a múlt egy szeletét megrajzoló regény Kazcér Illés Khafrit, az egyiptomi asszony című regénye. Izgalmas szüzsé, felületes jellemábrázolásokkal, egzotikus témával fűszerezve. A regény alcíme, Napkeleti regény csak erősíti a befogadóban azt a hangulatot, ami egy ókori történet megelevenítéséhez szükséges. Pomogáts három kategóriája közül az első csoportba sorolható ez a mű, mivel a szerző minden erejével azon igyekszik, hogy eltávolodjon saját korától, és egy általa választott korszakot, jelen esetben az ókori Egyiptom és az őt környező fejedelemségek korát *rekonstruálja*.

Szembetűnő, hogy Kaczér más regényeivel ellentétben előszeretettel alkalmazza a tárgyalt alkotásban a részletes leírásokat, a történelmi milliő minél életszerűbb megragadására. Ezzel a módszerrel Jókai Mór sikeresen alkotta meg történelmi regényei archaizáló hangulatát. Ebből a hagyományból látszik meríteni Kaczér is.

„Az újatlan bőráncú köntös bársonyosan mély kék selyemből készült. Apró peremén veres, kék és karmazsin színű rojtok lógtak. Minden két rojt között

[59] Kilián Zoltán: Napk 1938/I 410-412. és Kósa János: Nyug 1938/I 152-153.

[60] Görömbei András: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982, 122.

apró, érzékeny nyelvű csengettyű csüngött, amely a legkisebb ruhabillenésre megszólalt."(127)[61]

A történelmi korszakot, melyről a regény szól a figurák vallási megosztottságával is igyekszik bemutatni. A címadó hősnő, Khafrit a többistenhit híve, férje lelkét halála után egy vad bikában véli felfedezni, melyet istenként tisztel ettől kezdve. Elpaal, a halott férj és fejedelem az Úrban, egyetlen Istenben hisz. Ennek megfelelően a korabeli vallási harcoknak is nyomát találjuk a regényben.

„Térjetek vissza Egyiptomba és eresszétek szavatok jégesőit a Nílus menti földre. Térjetek vissza sokistenű istenekhez, mert különben elpusztít benneteket a tíz csapás Ura istene, a fáraópusztító hatalmas és félelmetes Úristen."(20.)

Az olvasó az ókor több századon is átívelő nagy korszakáról kap támpontot a fenti idézetben. A vallási motívum bevonásával sikerül az elbeszélőnek érzékeltetni az adott korszak feszültségét, valamint a vallásnak az egyes emberek sorsára való kihatását, ezen keresztül pedig egy kicsit gondolkodásmódjukat, felfogásukat van módunk megismerni.

Fontos rekonstruáló és archaizáló szerepe van a regény nyelvezetének. A szöveg azonban nem válik nehézkessé a régies kifejezések alkalmazásával. Csupán a regény régies hangulatának, a részletesen leírásra került tárgyak, események, tájak kiegészítőjeként érzékelhető.

„*Elpaal fejedelem, Uriás fia, híve és kegyeltje Salamon királynak, köszönti Thirsa város fiait és lányait. Béke veletek. Ma estére megjő közétek ő is, magával hozva szépséges mátkáját Nófból. Egyiptom királyi városából és üdvözöl benneteket az ifjú fejedelemasszony, Khafrit, leánya Khafnak, a nófi főpapnak. Béke, béke, béke!"*(6)

Mindezen módszerek: részletező leírás, korabeli vallási gondolkodás feltárása, valamint a nyelv bizonyos fokú archaizálása hozzásegítik Kaczért a történelmi hűség illúziójának keltéséhez. Saját korszakától elfordul az író, az ókori hangulatot nem használja fel aktuális problémák feloldására, azok példázataként.

Kaczér Illés egy másik regényét is meg kell említenünk a múlt illúzióját megalkotó regények egyik variációjaként. 1924-ben jelent meg Zsuzsánna és a vének című regénye; mítoszparafrázissal van dolgunk ezúttal. Hasonlóan a görög tragédiákhoz, ahol az alaptörténetet a közönség jól ismerte a mitológiából, Zsuzsánna történetét is jól ismeri az európai kultúrkörben nevelkedett befogadó. A hangsúly ezúttal a megalkotottságon van. Nem újramondja a történetet, hanem egy új aspektus bevonásával bővíti a mítosz megértési horizontját: az igaztalanul vádló vének szemszögéből ismerkedünk meg a cselekménnyel. A regény nem más, mint vallomás, melyben feltárulnak a vének indítékai, Zsuzsánna nővéreinek tragédiájával együtt, mint egy történet a történetben. A regény élvezhetőségét csökkenti a történet helyenkénti vontatottá válása, főleg akkor, amikor már mindenki számára világos Zsuzsánna ártatlansága. A regény elveszti azt a feszültséget is ezeken a pontokon, amit eleinte a vének szemszöge nyújtott.

A regény érdekes színfolt a két világháború közötti felvidéki magyar regényirodalomban. Egyéb mítoszfeldolgozással nem találkozunk a tárgyalt

[61] A zárójelben megadott oldalszámok Kaczér Illés: Khafrit, az egyipromi asszony. Bp., é.n. kiadásának oldalait jelölik.

korszakban, ezért kísérlet jellegűnek látszik a regény, előzmény és folytatás nélkül. Kísérletnek azonban mindenféleképpen figyelemre méltó. A mítoszparafrázisok általában sajátos világmagyarázatot rejtenek magukban.[62] Zsuzsánna annyira megalázónak tartja az őt ért vádakat, hogy védekezni is képtelen, hallgatásba burkolózik. Abban a személyben csalódott a legjobban, akinek feladata lett volna megvédeni őt a képtelen vádaktól, csalódnia kellett férjében. Ebben a mítoszparafrázisban a vének szempontjának érvényesítése mellett ez a momentum válik meghatározóvá, a világértelmezés ebben a két momentumban ragadható meg. A hamis vádak igazként értelmezhetők, még az olyan környezetben is, ahol ezek valóban értelmezhetetlenek kellene, hogy legyenek. Zsuzsánna történetének újra elmondása az ártatlanságra, mint törékeny értékre hívja fel a figyelmet. Zsuzsánna "közvetítőként" lép fel: az általa képviselt értékek kerülnek át a befogadói horizontba. A mítosz hősnője által képviselt értékek maradandóságát bizonyítja a Zsuzsánna mítosz megőrzése napjainkig.

Mítoszparafrázison kívül a korszak történelmi regényeiben találkozhatunk a ponyvairodalom jelenségével is. Keller Imre A Mayerling titok című regénye Rudolf trónörökös rejtélyes öngyilkosságára igyekszik fényt deríteni. A regény a lektűr jegyeit hordozza magán; olvasmányosság, érdekes, fordulatos cselekmény jellemzi. Sajátossága azonban, igazodva a lektűr formai-tartalmi jegyeihez, a mélyebb gondolatiság hiánya. A bonyolult szerelmi viszony felületesen bemutatott, Mary és Rudolf lélektani változásai kidolgozatlanok. Szélesebb olvasói közönség befogadó igényeihez igyekszik alkalmazkodni, ám imponáló művelődéstörténeti anyagot tartalmaz a századforduló bécsi nemesi és polgári világáról, annak szokásairól, viszonyairól, módszereiről. A mai napig tisztázatlan gyilkosság vagy öngyilkosság lehetőséget ad az írói fantáziának sajátos magyarázatok létrehozására.

A két világháború közötti felvidéki magyar történelmi regények egy része tehát csupán "szórakoztatni" kíván, kisebb számban a kisebbség-nemzetiség problémáira igyekszik választ találni. A legfontosabb feladatnak a vezéregyéniség megtalálása látszik, majd az új hazában való megtelepedés erkölcsi tartással, és okos kompromisszumokkal. Az események történelmi múltba helyezése példázatszerűvé, parabolisztikussá teszi a történeteket, ily módon keltve mélyebb hatást az olvasóban.

[62] Világirodalmi lexikon 8, Szerk.: Benedek Marcell, Akadémia Kiadó, Bp., 1982, mítosz címszó

4. Kísérletek a szlovenszkói mentalitás alakulástörténetének megírására

A két világháború közötti felvidéki magyar regényírók egy jelentős csoportja a kisebbségbe került szlovenszkói magyarság életének hiteles rajzát kívánta megalkotni.

Az erdélyi irodalomhoz hasonlóan egyéni ízt akartak hozni a magyar irodalom egészébe, új színnel, árnyalattal gazdagítani a magyar irodalmat. Sajátosságuk megmutatására a kisebbségi regény megírását tűzték ki célul, nem kisebb feladatot vállalva ezzel, mint az "államfordulatot" követő évek teljes társadalmi és lelki változásainak, válságainak sajátosan szlovenszkói jelenségeit, a szlovenszkóivá válást megismertetni. A nagy regény megszületése azonban nem vált valósággá. A végső eredményt ismerve mégis lekicsinylés lenne csupán kísérletnek nevezni az ide sorolható regényeket. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a teljes társadalmi körképet, minden népréteget érintő, a lelki változásokat (többségi nemzetből kisebbségivé válás) megmutató mű, igényes esztétikai mércét megütő alkotás nem született. Azok a regények, melyek vállalták a totális ábrázolást, vagy elvesztek a részletekben megbontva a regény egységes szerkezetét, vagy riportos tényszerűségüket, dokumentum voltukat vállalva, az irodalmi megalkotottságtól igyekezték elhatárolni magukat.

A szlovenszkói regény társadalmi változásokra vonatkozó totalitásigényét Fábry Zoltán kérte számon a regényíróktól. Maga az igény az ilyen típusú regény megírására a csehszlovákiai magyar irodalom két világháború közötti korszakának második szakaszában alakult ki. A második generáció, az "új arcú magyarok" fiataljai tanultak az 1919 - 1924 között lezajlott vitákból, tanultak úgy az "emigránsoktól", mind a "dilettánsoktól". A "dilettánsok" hatása a regionális helyi ízek, a "nép" bekapcsolásában, a közvetlen környezet, a jellegzetesen szlovenszkói problémáknak a nagy világnézeti kérdésekbe való belevegyítésében mutatkozik meg; az "emigránsoké" pedig a "proletár" bekapcsolásában.[63] Az új generáció már összeforrasztotta a különös nemzeti regionalizmust a szociális tendenciákkal, és a "kisebbségi sorsot", az "új mentalitást" hangsúlyozta. Ennek az "új mentalitásnak" a megragadására kívánták megírni a "kisebbségi regényt". A megvalósítással többféle módon próbálkoztak.

4.1. a „kisebbségi regény" megvalósulásai

Tamás Mihály, Darkó István és Vécsey Zoltán egy-egy művön keresztül bontják ki a kisebbségbe kerülés folyamatát. Ezek a regények feleltethetők meg legjobban Fábry elvárásának. Darkó István és Vécsey Zoltán regényeiben a társadalom széles rajza figyelhető meg, míg Tamás Mihály egy társadalmi rétegre öszpontosít.

Darkó István két regényéről kell szólnunk. Az Égő csipkebokor (1935) című regénye erős cselekménybeli párhuzamot mutat Thomas Mann A varázshegy című regényével. Mindkét regény hőse tüdőszanatóriumba

[63] Vö.: Szvatkó Pál: Szlovenszkói magyar irodalom. in Szlovenszkói magyar elbeszélők. Pozsonyi Toldy - Kör megbízásából a Franklin Társulat, é.n. 9.

kerül a hegyekbe, hasonló élményeket tapasztalnak meg (magánéleti és gondolkodásbeli változásokon mennek keresztül). Különbség, hogy Hans Castorp egészségesen megy fel a hegyekbe, Gyuri viszont három megvadult lova után szaladva szerzett enyhe tüdőgyulladását kezelteti.

A szanatórium világa lehetőséget nyújt Bódi Gyurinak, hogy megismerkedjen a szlovák értelmiséggel, szoros barátságot köt a szanatórium szlovák titkárával. Ezen túl magasabb társadalmi rétegekkel kerül kapcsolatba, mint eddigi élete során. Gyuri Gesztetén gazdálkodik, és a faluján kívül lakókkal nem találkozik. Otthon eszes, ügyes gazdának tartják, ezért lehetséges, hogy a földművelésügyi miniszter kitünteti bizalmával, és megvillantja előtte a politikai karrier lehetőségét. Gyuri megmámorosodik, megtagadja korábbi énjét (a csizmáját a ruhásláda aljára rejti és új cipőt, ruhát csináltat magának).

Bukása előre megjósolható. Gyuri tanulatlan, csupán vágyai, "lángoló lelke" hajtja egy olyan élet felé, mely nem az ő sorsa. A regény zárlata tragikus, Gyuri mindent elveszít, ami számára fontos volt.

A főhős "kalandozásai" lehetőséget biztosítanak az elbeszélő számára, hogy a korabeli szlovenszkói problémákat felvesse: a földreform ügye, a városi magyar polgárság sorsa, az asszimiláció és disszimiláció kérdései. Mindezen súlyos problémák csupán felszínesen, egy-egy epizódjelenetben vannak jelen, nincsenek árnyaltan kidolgozva. A fő eseményszálat mellékepizódok díszítik, melyek nem ritkán külön életre kelhetnének, nincsenek szervesen beépítve a regény cselekményébe (pl. a titkár halála, Pataki Sándor élettörténete, Bártfay József öngyilkossága).

A komoly problémákat mesebeli frazeológia ellenpontozza. Bódi Gyurit hangsúlyosan a vezetéknevével együtt hívja az elbeszélő, de soha nem nevezi Györgynek; a vezetéknév használata mellett, mely egyfajta komolyságot biztosít a figurának, a keresztnév becézett formája azonban inkább ironikus hatást kelt, és a mesék bolond Gyuriját aszociálja. A többi név is a mesei hangulatot implikálja, (pl. Pénzváltó János, Kardhordó István), valamint a hármas szám dominanciája (három ló szaladt el, három tragédiának kell bekövetkeznie ahhoz, hogy visszataláljon Gyuri régi életéhez, harmadik nekifutásra találja meg életcélját). Mindehhez hozzájárul Gyuri sajátos nyelvhasználata, melyet a korabeli kritika is kifogásolt.[64] A mesei motívumok alkalmazása a regény eseményeit a valós szférától eltávolítja, mintegy játéknak kezelve a valóságot, az adott társadalmi helyzetet csupán kiindulási pontként használva.[65] Így a regény maga példázatértékűvé válhatna olvasói számára. Bódi Gyuri példáját nem lehet követni, előbb az egyént kell megerősíteni, és csak azután léphet tovább, akár földműves életből a városi polgári életbe. Ezt a példázat értéket azonban nem éri el a regény, talán a már említet sajátos nyelvhasználat, valamint a megbomló szerkezeti váz miatt. Nem teremt a regény egységes regényvilágot, szétesik, szétforgácsolódik elemeire.

Darkó István ezen regénye, talán kimondhatjuk, sikertelen. Nem érte el célját, nem tudja megmutatni a kisebbségi létformát, csupán Gyuri tragédiáját, aki kapcsolatba kerül sorsa alakulása révén a kor társadalmi problémáival.

---

[64] Haraszti Gyula: BpSz 1936/241 köt. 21.

[65] Földes Györgyi: A mese metafizikája és a magyar avangard (Balázs Béla, Lesznai Anna és Kassák Lajos meséi.) in It 2000/4 523.

Darkó István a Deszkaváros (1938) című regényében újra a kisebbségi tematika válik központi témává. Míg az Égő csipkebokorban a kisebbségi helyzetről, mint történelmileg adott léthelyzetről szól, addig jelen regényében a folyamaton van a hangsúly, a kisebbségivé alakulás történetét mondja el. Egy fiatalembert ismerünk meg, Gáth Tamást, aki a háború után hadnagyból taxisofőrré lesz, miután szembeszegülve apja akaratával, otthon marad Véghelyen. Az ő sorsán, kiútkeresésén keresztül érezhetjük át az államfordulat hatásait. Tamás polgári származása révén nehezen talál a városi munkások közé, ám katonatársa segítségével többé-kevésbé beilleszkedik új környezetébe. A deszkavárosban, mely a háború alatt épült kórháztelep találnak menedéket az otthon maradtak, ide vezeti Tamást katonatársa. A deszkaváros szimbolikus nevet kap: Végújhelynek keresztelik lakosai. Egyszerre jelzi egy korszak lezárását és az új korszak kezdetét is. Ez az új korszak azonban nemcsak egy történelmi szakaszt indít, hanem gondolkodásbeli, szemléletbeli változásokat is jelöl. Tamás, az építész fia, a régi város vezető polgári rétegének tagja, a kisemmizettek között talál otthonra. Tőlük tanul, közöttük kezdi új életét, majd fokozatosan vezetőjükké válik. Ezzel a képpel zárul a regény, megszületett az új szlovenszkói mentalitás: szociálisan érzékeny, nem riad vissza a munkától, ugyanakkor művelt, a magasabb kultúrkörökkel is lépést tartó egyéniség. Ugynakkor Tamás vezetékneve is értelmezhető szimbolikusan. A **Gáth** (kiemelés tőlem) vezetéknév a megmaradás dacát jelzi, hasonlóan az erdélyi magányos fenyő szimbólumához, mely egy kisebbségi magatartásformát szimbolizál. Lehetséges, hogy a felvidéki prózaíró megfelelő természeti szimbólumot nem találva, a névadásba igyekszik belesűríteni a szlovenszkói mentalitáshoz kapcsolódó magatartás szimbólumát. A gát szimbóluma azonban nem volt ismeretlen a korabeli szlovákiai magyar irodalomban. A lírában hasonlóan a Darkó-regényben vázolt névadáshoz, itt is a konokul megtartó erőt szimbolizálja:

„Sosem magunkért, mindig másért
hirdettünk többet, mint magunk:
jobb lenni ösztönünknél s másnál,
s tartani minden gátomlásnál
élő gátnak szívünk s agyunk.”[66]

A regény mégsem oldotta meg a kisebbségi regény megalkotásának problematikáját. Bár a deszkaváros lakóinak bemutatása lehetőséget ad az elbeszélőnek arra, hogy széles társadalmi réteg helyzetét tárhassa olvasói elé, de ezek a figurák egysíkúak, megformálatlanok. Tamás viselkedésének egyes mozzanatai zavarosak, főleg a regény második felében. Mintha az őt ért hangulatokat, érzelmeket, impressziókat egy kimerevített pillanatban akarná az elbeszélő bemutatni. Ettől az egyes részek zavarossá válnak. A regény szerkezete sem egységes; a bonyodalom előkészítése túlságosan hosszú, a kifejtés, tehát a “szlovenszkói lelkiség” kialakulása elkapkodott, kifejtetlen maradt. Jellemző a regényre továbbá, hogy sok apró részlettel dolgozik. Ennek nyilván az az igény az oka, hogy a felvidéki magyarság minél szélesebb szféráját tárja elénk. Az eredmény azonban ahelyett, hogy segítené a társadalmi, történelmi háttér plasztikus kibontását, csupán nehezíti a befogadást.

---

[66] Győry Dezső: Emberi hang. in: Szélén az országútnak (Csehszlovákiai magyar líra 1918-1945). Vál.: Tóth László, Széphalom Könyvműhely, Bp., 1990, 97.

Szokás Darkó regényei közül még idesorolni Szakadék (1928) című munkáját is, az alapján, hogy a kisebbségi lét regényes ábrázolásának szándéka már itt is megtalálható. A regényben ez a szándék nem jelenik meg mérvadóan, mivel egy gabonaspekuláns szerelmi történetéről szól, romantikus stílusban. Csupán azért, mert egy regény a Felvidéken játszódik nem köthető a kisebbség kialakulását tematizáló regények csoportjába.

E csoport regényei közül magasan kiemelkedik Tamás Mihály Két part közt fut a víz című regénye, melyet Halálugrás címen a Magyar Írás jelentetett meg 1934-ben, és csak 1936-ban jelent meg könyv alakban a fentebb említett címmel. Ezt a regényt tekintem a kisebbségi témát feldolgozó regények reprezentásának.

A gondolatmenet hasonló, mint azt a Deszkavárosban láttuk. A változás folyamatát megragadni egy figura sorsának alakulásán keresztül. A címben jelzett kettősség a regény fő motívuma. Bodák Iván két ország, két szerelem, két nemzet között (neve is utal részben szláv származására) vergődve válik öntudatos felvidéki kisebbségivé. A budapesti egyetem befejezése után hazatér Beregszászra, és családot alapít, gyökeret ereszt.

A cselekmény történelmi háttere az 1920 utáni káosz, fejetlenség, úgynevezett államfordulat. A főhős kénytelen volt félbeszakítani egyetemi tanulmányait a háború miatt, az orosz hadifogságot is megjárta, ahol egy kicsit oroszul is megtanult. Az események kezdetekor hazafelé indul, vele tart Éltető Klári és Nyáry báró is: Bodák és Nyáry között egyfajta barátság alakult ki, Bodák bújtatta a bárót a kommün ideje alatt. Mindhárman Beregszászra igyekeznek. Még nem tudják, milyen kalandos út vár rájuk, Klárinak és Ivánnak ugyanis nincs "passzusa", úgy kell átcsempészni őket a határon.

Otthon Iván idegenül néz körül. Az ottrekedt magyarság vezető nélkül maradva egyre csak reménykedik, titkos gyűléseket tart, Budapesttől pedig várják a csodát. Iván feladatot vállal: a környékbeli emberek állásfoglalását, hangulatát fogja továbbítani Budapestre, egy titokzatos vezető felé. Innentől kezdve Budapest és Beregszász közti ingázásának lehetünk tanúi, valamint magánélete alakulásának. A Máriával kötött házassága, a saját családért való felelősség nyitja ki a szemét, és teszi cselekvőképessé.

Tamás Mihály a mindentudó elbeszélő formát alkalmazza. Az eseményeket egy olyan narrátor meséli el, aki Iván, Mária, Klári, özvegy Bodákné, és a többiek minden rezdüléséről tud, minden tárgy pontos elhelyezkedését ismeri, a történet szereplőinek sorsváltozásaival tisztában van:

„Bodáknéval együtt lakott Mária azalatt, hogy Iván katona volt, és a nehéz óra jöttével is ott tartotta. Leült az egyik bőrfotelba, Mici kutya a kályha mellett kuporgott, és ráncos öreg szemével nézett fel rá. Csönd volt, és egy ajtóval tovább egy élet küszködése volt egy másikért."(196)[67]

A regény időszerkezete lineáris, a cselekmény elindul Iván hazautazásával, és onnan halad az utolsó ismertetett eseményig, ifjabb Bodák Mária megszületéséig. A cselekmény valós ideje kb két évet ölel fel, valószínűleg 1919 és 1921 között játszódik a történet. A regény két

[67] A zárójelben megadott számok Tamás Mihály: Két part közt fut a víz. Madách, Bratisalva, 1983. kiadásának oldalait jelölik.

végpontja szimbolikus értelmezést is nyerhet. A kezdő momentum, a vonatnál való készülődés az utazásra, tulajdonképpen az útkeresés eleje. A végső kép, a kis Mária megszületése, aki már puszta létezésével biztosítja a következő generációt, gyökéreresztés, megmaradás jelképe. Ezzel sikerült Tamásnak a hétköznapi értelemben vett i d ő n túllépnie és szinte a végtelen t é r b e és i d ő b e helyeznie regénye befejezését.
Az alkotás két helyszínen játszódik: Budapesten és Beregszászott. Fónod Zoltán szerint a főhős budapesti és szlovákiai tartózkodása módot ad az írónak arra, hogy ne csak a szerelmi kalandok izgalma és drámája vezesse, hanem bemutassa a korabeli magyarországi és szlovákiai társadalmi viszonyokat is. Módot talál arra is, hogy árnyaltan jelezze a korabeli csehszlovákiai társadalom ellentmondásait.

A regény tulajdonképpen egy fiatalember sorsdöntő éveiről, lelki átalakulásáról szól. A történelem adta új helyzethez neki is, mint a többieknek, fel kell nőnie, tudatosítania kell a helyzet állandóságát. Nem csodákat kell várni kívülről, nem ígéreteket kell tenni, nem hitegetni kell az embereket, hanem tenni, cselekedni kell. Bodák Iván a nemzeti-nacionalista csoportosulásoktól eltávolodik és saját nézetei, elgondolásai szerint halad tovább, szülővárosában építkezési vállakozásba kezd, az új államban teremtve munkalehetőséget. De hogy idáig eljusson, hosszú utat kell megtennie. Először is tisztába kell jönnie önmagával, magyarságával. Neve szláv gyökerekre utal. Az új helyzetben ez külön gondot okoz neki. Apja szláv volt, anyja viszont magyar. Az, hogy egyetemre jár, bizonyos fokig kiemeli az átlagemberek közül, de mégsem helyezi a társadalmi ranglétra tetejére. Kevertségéből származó félelmét húzza alá Kormos is, amikor Iván az informátor szerepét elvállalja és Rónayéknál tárgyalják az esetet:

„-- Ostobaság, kérem, tessenek csak elképzelni... és ráadásul az a dolog azzal a tóttal...hogy arra bízott az öreg ilyen fontos dolgot... hát lehet egy emberben mégbízni, akit úgy hívnak, hogy Bodák Iván... " (41) (pl. a szlovákban a bodák szó egyfajta szúróeszközt jelent)

Iván egy dolgot azonban biztosan tud: az egyetem befejezése után haza akar menni véglegesen. Egy pillanatra sem fordul meg a fejében, hogy Budapesten maradjon, ahol pedig apósa fényes karriert tudna biztosítani számára.

„-Pest mégis csak Pest ... a vidék, az más, ott csak por van...
Iván nem engedett.

-Élet van a porban is ... talán több és teljesebb ... Nekem haza kell mennem.

Lengyelné tovább ellenkezett.

-Hiszen az már nem is hazánk nekünk.

Iván belesápadt ebbe a mondatba." (167)

Egyetlen támasza felesége, Mária, aki mindenhová elkíséri, és a kívülálló éleslátásával segít neki kikeveredni a politika hálójából.

Iván történetével Tamás Mihály valószínűleg egy magatartásformát akart bemutatni, egy utat a sok közül, a szerinte járhatót. Azzal, hogy Iván véglegesen Beregszászon telepszik le, itt nyit irodát, itt kezd el dolgozni, egyértelműen a szülőföld szeretetére utal. Arra, hogy az ember ott van otthon igazán, ahol született, ahol szülei, nagyszülei éltek és dolgoztak. A férfi útját mutatja be, aki családja boldogulásáért dolgozik, ugyanakkor közösségének is képes megélhetést biztosítani építkezési vállalkozásánál.

Mária alakja szintén egy magatartásformát tükröz: a férjét támogató féleséget, a jóban-rosszban kitartó asszonyt; és az életet adó anyát.

Iván és Mária együtt az új kisebbségi életformának, ha nem is az ideálját; de elfogadható, életképes példáját mutatják. Ezen túl a felvidéki magyarságra jellemző kétféle típus, a keleti és nyugati ember típusát szimbolizálják. Mária a finom nyugati kultúra sarja, Iván a kelet vadságát, dacosságát hordja magában.

„(Mária nagyapja) a Bach-korszakban került a magyarok közé, állami mérnök volt, negyven esztendeig mérte a magyar földet, és nem tanult meg magyarul, de a fiát magyarnak nevelte. A politikai szeszély játéka azt a fonák helyzetet formálta ki, hogy a fiú nem tudott elmélyedő, a lélekmozdulások apró árnyalatait kifejező beszélgetést folytatni az apjával. Mert az öreg akit még mindig Horodeczkynek hívtak, csak lengyelül tudott és németül. Lengyelné apja német volt, az anyja angol. És ebből a német-lengyel-angol keveredésből magyar levegőben jött világra Mária, három faj kifinomodott, megkevert szépségével terhesen."(66.)

Velük szemben helyezkednek el Kormos, Nyáry báró, Daróczy alakjai, akik ahelyett, hogy okos tanácsokkal irányították volna a határon túl rekedt magyarságot, csak buta ígéretekkel hiú reményeket tápláltak az emberekbe, akik éppen ezért cselekvésképtelenné váltak:

„A pesti minisztériumból érkeztek néha emberséges, okos tanácsok: maradjatok a helyeteken... de utána nyomban jött Daróczy üzenete: kitartás, jövünk! Mint a kolomp nélkül maradt űzött birkahad, bámész tekintettel meredt a körülötte elömlő történelem felszínére, és az elvérzett kolomp szavát várta. Daróczy kolompja szólt erősebben. A megye hajdani ura új megyét talált odaát, onnét kolompolt át az itt rekedt magyaroknak" (42-43.)

A regény gondolatiságának alakulása szempontjából fontos mellékszereplőre szeretném felhívni a figyelmet, Szemző Viktor alakjára, Iván beregszászi barátjára. Ő volt az, aki Ivánt két ízben is igaz barátként segítette nehéz úján. Először Iván betegsége idején tartotta meg barátját az élők sorában. Meghallgatta Iván a halállal is szembenéző filozófiáját, amit ő betegsége idején gyártott, és amit Viktor nem nagyon értett. Mély emberi barátságról tett tanúbizonyságot egy olyan emberrel szemben, aki úgy érezte, lelke társtalan maradt:

„Érezte, hogy aki van, az jó, aki eltűnik, az nem hiányzik. Magányos élete, lelkének döbbenetes magányossága nem kívánta más lélekben való felengedését, és ez a sivárság néha úgy tűnt fel előtte, mint az az ember, akinek nem adatott testrész a szerelemre. A lábadozás csendes napjai termőtalaja voltak minden effajta gondolatfüzérnek, Szemző pedig, aki szinte minden nap meglátogatta, türelmes, mosolygós hallgatója volt."(101)

A második alkalom sokkal gyakorlatiasabb. Szemző nem tudta tovább nézni ifjú házas barátja anyagi csődjét:

„Szemző a tett embere volt, könyvesbolt előtt mentek el, behúzta Ivánt a boltba, és sietve, kevés válogatással töltőtollat vásárolt neki, meg egy nyaláb papirost.

-- Engedd meg, hogy én legyek az elindítója a te újságírói működésednek.”(101)

A regény egységes alkotás, azonban Tamás nem tudná itt sem letagadni novellista múltját. A regény egyes fejezetei néha külön elbeszélésekké

válnak. Ilyennek tekinthető Klári és Iván szerelmi története, Iván betegségének elbeszélése, a beregszászi letartóztatások, Iván és Mária szerelme és házassága. A regény záró részében félreérthetetlenül az otthonmaradásra biztat az író. A család teljes lett, gyermekük született Máriával. Ez a kislány ad értelmet szülei életének; őérte érdemes dolgozni. Bodák Iván megtalálta azt, amit keresett, révbe ért, megnyugodhat. A család lesz fontos számára, a külvilágot is innen, belülről szemléli. A család keretei azonban kitágulnak, kiteljesednek:

„Itt bent pedig az ő élete folyt: az ott kint és ez itt bent együtt az élet egyetlen formája; most már biztosan tudta, hogy az egyetlen, és a folytatás, amely örök és mindenek fölött való. Páncéllá keményült a szoba négy fala. Ők hárman belül maradtak és kívülre záródott a külső *világ.*

Itt bent csodálatos fényben ragyogott minden."(97)

A regény címét akár innen is értékelhetjük: a két part a kinn és benn, és közte folyik a víz, ami az élet vizét asszociálhatja az olvasó számára. A két part lehet Budapest és Beregszász, mint konkrét helyszín, tágabban értelmezve az államalkotó nép sorsa az egyik oldalon, és a kisebbségi lét a túloldalon. Tamás Mihály már a címmel is valamiféle kettősséget akar kifejezni. Hiszen a két part lehet Bodák Iván kétgyökerűsége ugyanúgy, mint Mária és Klári, akik közt hánykódik. Bizonyos, hogy az egyik főmotívuma a regénynek, a kettősség kiemelten hangsúlyos a cím által.

A korabeli kritika különbözőképpen fogadta az alkotást. Haraszti Gyula bírálja Tamás munkáját: „...egy közepes tanulmány többet mond erről a témáról, mint Tamás Mihály regénye. Motívumokat vet fel az író, melyeknek semmi jellemző erejük nincs, s a mesébe nem épülnek bele szervesen. Társadalmi rajzot sem találunk, csupán néhány, a kisebbségi sorsról szóló regényből és újságcikkekből már ismeretes alak kap klisészerű megjelenést (felvidéki pártelnök, irredenta báró stb.). Maga a hős zavart lelkű ember, cselekvésének véghezvitelében öntudatos, de éppen nem a gondolkodásban: kisebbségi szemléletének változását másnak köszönheti, a legnagyobbat pedig - mely későbbi időkből visszavetítettnek látszik - a feleségétől kapja készen. A szertelenséget azzal is fokozza, hogy hősének minden nagyon is jól, szinte valószerűtlenül sikerül."[68] Egyetlen pozitívumként a fiatal pár esküvő utáni hangulatváltozásának rajzát említi.

Az általam ismert korabeli kritikák azonban általában elismerően írnak e műről, napjainkban is a korszak regényeinek legjobbjai közé sorolják. Barsi Dénes így ír róla: „Nincs ráírva a könyvre, hogy regény, mert valóban több annál: könyv. Történelem, politika, társadalomtudomány, közgazdaság, líra, érzékiség, emberi jóság, egyszerű magyar igazság: élet." Egyetlen mozzanatát marasztalja el a regénynek: „(...) talán csak a szerelmi motívum beillesztésénél érzek olyasmit, mintha ez az olvasmányosság kedvéért történnék, de később ez is belemosódik az élet hiteles folyamába és semmivel se halványítja az egész értékét."[69]

A regény egyik értéke, hogy a figurák lelki világa is feltárul előttünk. Nem csupán hallucinációszerű víziók formájában, ahogy ezt a Deszkavárosban olvashattuk, de valódi válsághelyzetekben vívódó lelkeket látunk. Líraian megfogalmazott a fiatal pár esküvő utáni mézesheteinek leírása. Bár a

[68] Haraszti Gyula: BSz 1936./241 köt., 247-248.
[69] Barsi Dénes: KN 1937, 43-44.

korabeli kritika úgy tartja, hogy a regény elbeszélője előtt a „lélek rejtett élete bezárt könyv”[70], ám úgy vélem, hogy az általam ismert, ezen csoportba sorolható regények közül Tamás Mihály, akárcsak résnyire is, de kinyitja ama bizonyos könyvet.

Rádai Elemér mondja ki a kritikájában, hogy Tamás Mihály könyve az "első felvidéki kisebbségi regény". Fónod Zoltán a mű hiányosságaként rója fel, hogy az eszmei mondanivaló - a zsurnalizmus bűne miatt - nemegyszer szólamossá, papirosízűvé válik. Állásfoglalása viszont - írja tovább Fónod Zoltán - a művelt, humanista elveket valló író állásfoglalását tükrözi.

A regény jelentőségét, a korrajzon és a kisebbségi léttel mint nóvummal foglalkozó munkán túl abban látom, amit a szerző Bodákkal mondat el a regényben: erősnek és gazdagnak maradni, ez a feladat. Ezzel nemcsak utat nyitott az emberek számára, nemcsak a kezdő lökést adta meg, hanem kész feladatok elé állította őket. Ott kell életet teremteni, ahol vannak, és úgy, hogy mindenki tisztelje, becsülje őket. Amíg megmarad a biztos gazdasági háttér a magyar közösség mögött, addig hatalmuk is lesz, és ez volt a legfontosabb a túléléshez, a megmaradáshoz.

A regény abban lépi túl Darkó munkáit, hogy cselekvő hőst mutat be, aki a passzív ellenállás helyett a cselekvést választja. Gáth Tamás is cselekvő hős ugyan, hiszen taxisofőrként megtalálja a maga helyét, mégis tehetetlen figurának hat, mivel nem tudja a saját műveltségének megfelelő munkát megtalálni, szinte belesodródik a taxisofőrségbe. Bodák Iván végzettségének megfelelő munkát vállal, tudatosan találja meg életének ezt a formáját, mintegy megválaszolva a menni vagy maradni kérdését.

Vécsey Zoltán A síró város (1931) című munkájában az objektív elbeszélői nézőpontot helyezi előtérbe. Jelzi ezt a mű alcíme is: négyrészes regényes riport. A háború végeztével a sebesüléséből felgyógyuló Végh Pista haza kerül Kassára, ahol újságíró lesz. Munkája megköveteli, hogy mindenhol ott legyen, ahol történik valami hírértékű esemény. Így nyílik lehetőségünk arra, hogy szokatlanul nyers, kendőzetlen formában lássuk az átalakulás folyamatát. Az elbeszélő egyetlen témát sem hagy érintetlenül, alcíméhez hűen egyszerre regényes is és riportszerű is. A regényességet húzzák alá a szerelmi szálak, a riportszerűséget az egyébként tabuként kezelt témák megírása: északi hadjárat, fiatal katonák kettétört sorsának életszerű bemutatása, a Tanácsköztársaság nevében képviselt önkény, a cseh légiók országfoglalása.[71]

Minden objektivitásra törekvése mellett mégis regényt, fikciót olvasunk. Nem célja az átalakulás lelki bemutatása, így a figurák sem árnyaltak, egy-egy jelenség megmutatására szolgálnak. A szokatlan nyíltság, őszinteség, az igazság, valóság bemutatására való törekvés jellemző erre az írásműre. Talán ezért érezzük inkább dokumentumnak, mint regénynek.

4.2. a kisebbségi mentalitás mint motívum

A korszak regényirodalmában természetesen vannak olyan regények is, melyek nem a kisebbségi lelkület kialakulását teszik meg fő témául, de

[70] Rádai Elemér: Élet 1936, 51.

[71] Vö.: Fónod Zoltán: Üzenet (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Akadémiai Kiadó, Bp., 1993, 232.

mégsem tudják kikerülni, vagy nem is akarják a tárgyalt gondolatkört. Az adott regény természetéből fakad, hogy valamiféle kapcsolatban áll a kisebbségi problematikával.

Egri Viktor Demeter megtérése (1927) című regényének fő cselekményszála, egy fiatalember visszatalálása édesanyjához. Az anyjához vezető úton egyik állomás Judithoz fűződő szerelme, ennek révén ismerkedik meg a lány bátyjával. A vele való párbeszéd villantja fel a vallás, nemzetiség, hovatartozás nehezen megválaszolható kérdéseit. Judit bátyjának döntése kettős. Ha itt (értsd Felvidék) kell gyökeret eresztenie, akkor fiát, az utódot, aki a jövőt jelenti, egyrészt a vallási hagyományok őrzésére tanítja, tehát megtartja zsidó vallását, másrészt viszont szlovák iskolába járatja majd, ami az asszimilációhoz vezet. A lefolytatott párbeszéden kívül a téma nem válik szerves részévé a regény gondolatrendszerének. Egy véleményt ismerünk meg csupán, egy döntést a sok közül. A regény narrátora teljesen elhatárolja magát a véleménynyilvánítástól, nem helyesli, de nem is veti el ezt a kettős megoldást.

A szerző korábbi regénye, Rácsablakos ház (1924), melynek irodalomtörténeti jelentősége, hogy a csehszlovákiai magyar irodalomban ez volt az egyik első megjelent mű, tartalmát tekintve nem volna idesorolható, mivel még a fentiekben említett jelenetnyi kapcsolódása sincs a szlovenszkói mentalitás alakulásához. A korabeli kritika azonban a "rácsos ablakú" házat a szlovenszkói kisebbségi viszonyok szimbólumának tekintette.[72] Mára a regény címét adó ház a szimbólum értékéből semmit nem őrzött meg, a korabeli szakirodalom szóhasználatába se ment át, nem is hagyományozódott. Így a mai olvasó sem szimbólumként olvassa a ház lakóinak történetét egy többnyelvű városban.

Sziklay Ferenc A jöttment (1932) című regényében valószínűleg tanári tapasztalatai alapján írja meg egy helyettes magyar-latin szakos fiatal tanárember történetét. Visszanyúl a Monarchia idejébe, ahol a megmerevedett pedagógiai dogmák hátráltatták az új gondolatok beszüremkedését a tanítási gyakorlatba. Budapestről, mint molochról szól az elbeszélő, amely csak elszívja a vidék erejét. A fiatal városi értelmiségi csoport kávéházi megbeszélésein kerül szóba a Monarchia nemzetiségi politikája, az ország decentralizációjának szükségessége, az új szellemiségű irodalom iránti érzékenység, a más nemzetekkel szemben való tolerancia igénye. Ezekben a mozzanatokban ragadható meg a szlovenszkói szellem abszulútuma. A Monarchia idejébe helyezve a regény eseménysorát, a többségi helyzetben lévő nemzettel szemben, tehát a magyar közösség irányából megfogalmazódó igényeket sorolva áttételesen utal arra, hogy a regény megírásának idejében, a többségi helyzetben lévő nemzettől, tehát a szlovákságtól is hasonló nézeteket vár el.

4.3. a kisebbségi lét állapotrajzai

Szólnunk kell Szombathy Viktor a korszakban megjelent regényeiről. Szombathy egyik regényében sem tárgyalja a szlovenszkói mentalitás alakulástörténetét, a felvidéki kisebbségről már mint adottról, meglévőről ír.

---

[72]Vö.: Fónod Zoltán: Üzenet (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Akadémiai Kiadó, Bp., 1993, 200.

A Zöld hegyek balladája (1935) című regénye különös kereszteződése a fentebb tárgyalt két típusnak. Besorolhatnánk a tárgyalt problémakört csupán érintő regények közé, hiszen a regény tárgya az Amerikából hazalátogató John Colman otthon tartózkodásának története.(A regény során fokozatosan alakul át John Jánossá.) János azonban az emlékeiben élő otthont keresi, hogy feltöltődjön, ihletet merítsen további filmes pályájához. Az emlékeiben őrzött múlt nem egyezik meg a talált valósággal. János fürkészve, az emlékeit összevetve a jelennel figyeli meg a kialakult kisebbségi társadalmat. Ez a nézőpont végig érvényesül a regény során. János megállapít, észlel, rákérdez a magyar közösség élethelyzetére. Következésképpen akár a teljes művet a témának szentelő regények halmazába is elhelyezhető. Mindkét halmaz tulajdonságainak egy-egy jelentősebb vonását megtaláljuk a regényben, így külön árnyalatot ad a kisebbségi regényt megírók sorában.

Az Elesni nem szabad (1938) című regénye a romantika hatását hordozza magán. A szereplők két, jól elhatárolható csoportra bonthatók: rosszakra, gerinctelenekre, maradiakra, köpönyegforgatókra - mindezek a tulajdonságok egy szereplőben vannak kidomborítva, az idősebb Liptánszky figurájában -, és a tiszta, őszinte, jó, az emberek felemelkedését segíteni kívánó alakokra. Ezekből van több, szinte hemzseg tőlük a regény. A történetet már feldolgozta Bródy Sándor a Tanítónő című darabjában. A regény egy állapotrajz, romantikus színbe helyezve a felvidéki magyarság helyzetét.

Külön árnyalatot jelent a kisebbségi tematika megragadásában a I. bécsi döntés után született művek. Egyrészt sokkal nyíltabban szólnak a kisebbségi sors mindennapi nehézségeiről, másrészt a visszacsatolás ideje alatt kialakult feszült belpolitikai légkört tudják bemutatni, kitérhetnek a két többségi nemzet ellentéteinek megvilágítására is. Ilyen jellegű regényt írt 1939-ben Szombathy Viktor És mindenki visszatér címmel. A regény szerkezeti váza sérül; ami addig elmondhatatlan, vagy csak finoman, utalásszerűen megírható társadalmi jelenség volt, az helyet kap a regényben, a cselekményt az elbeszélő túlságosan hosszú időre megakasztja. Olvashatunk koholt vádakról, börtönökről, menekülő cseh és szlovák tisztviselőkről, a magyar könyvek és folyóiratok Felvidékre jutásáról. Mindezt annyira nyíltan, szókimondóan, amennyire csak lehetséges. A Szombathy-regények közül, talán éppen nyíltsága miatt a legsikerültebb, a mai olvasó számára is élvezettel olvasható ez az alkotás. Ha teljeséggel nem is, de legalább részben megismerhető belőle a többségi szlovák nemzet és a kisebbségi magyar nemzet közti feszültség mértéke.

A fentebb tárgyalt regények regénypoétikailag nem hoztak újat. Nem jellemzi őket sem az időkezelés bonyolultsága, a történetmondás nehézségeit sem érzékeli a narrátor egy esetben sem. A regények a 19. századi regényhagyományt viszik tovább változatlanul, lineáris időkezelést, egyes szám harmadik személyű elbeszélőt alkalmazva. A narrátor biztosítja a cselekmény hátteréül szolgáló "díszletet", vagyis a társadalmi helyzet bemutatását, és az egyes szereplők leírása is az ő tudatosan vállalt feladata. Látható, hogy a poétikai eszközökkel való bármilyen fokú kísérletezés a célnak, vagyis a témának van alárendelve. Ez a tendencia kapcsolatban áll a korban elfogadott felvidéki magyar irodalomeszménnyel. Volt ugyanis egy

időszak a csehszlovákiai magyar irodalomban, amikor a fiatal értelmiség elutasította a tiszta irodalmat, és határozott tendenciát követelt az íróktól. Ez gyakran a minőség rovására ment, mivel a megírandó "eszme" miatt szemet hunytak a "művészi nívó" felett.[73] Ezt az irodalomeszményt azonban felváltotta egy igényesebb irodalomszemlélet, mely a csehszlovákiai magyar irodalom harmadik korszakában alakult ki, az úgynevezett kritikai korszakban. Ekkorra világossá vált, hogy csak úgy tudják megtartani a szlovenszkói magyar olvasóközönséget az ottani írók, ha a magyarországi színvonalat megközelítő, a negatívan értelmezett budapesti nívó elkerülésével, hazai problémákkal foglalkozó irodalmat nyújtanak. Itt válhatott volna valóra az álom, a felvidéki, igényes "kisebbségi regény" megírása.

[73] Szvatkó Pál: Szlovenszkói magyar irodalom. in Szlovenszkói magyar elbeszélők. Pozsonyi Toldy -Kör megbízásából a Franklin Társulat, é.n. 17.

5. A valóságirodalom regényei

5.1. elméleti háttér

A két világháború közötti szlovenszkói regényirodalom egyik fő áramát a baloldali elkötelezettségű írók munkái képviselik. Regényeik elméleti háttere Fábry Zoltán korabeli publicisztikai munkásságához kapcsolódik. Fábry nem egyetlen nagy tanulmányban fejti ki nézeteit, de kritikái, esszéi sorozatában. A kortárs kritikusokkal szemben publicisztikájában állandóan és fáradhatatlanul figyelmeztet arra az erkölcsi szerepre, melyet véleménye szerint a szlovenszkói magyar irodalomnak be kell töltenie, vállalnia kell. Fáradhatatlanságának, következetességének az lett az eredménye, hogy nézetei átszivárogtak a felvidéki magyar irodalom szélesebb rétegeibe, átkerültek a köztudatba, sőt, hatásuk döntően befolyásolta a csehszlovákiai magyar irodalom 1945 utáni fejlődését is. Társai (Szvatkó Pál, Kovács Károly, Komlós Aladár, Jócsik Lajos, Dobossy László) ugyan mind osztják Fábry véleményét (ami az erkölcsi vállalást illeti), mégis kevésbé radikálisan, kevésbé követelődzőn, kevésbé türelmetlenül szólalnak meg a korabeli sajtóorgánumok hasábjain.

Fábry az első világháborút megjárva, annak borzalmait megtapasztalva arra a véleményre jut, hogy az emberiségnek ezt a fejezetét soha nem szabad engedni elfelejteni. Az írók feladatává teszi, hogy a véres négy év felejthetetlen maradjon. Az első világháború nemcsak a világ újrafelosztását hozta magával, de a társadalom struktúrájának lényeges átalakítását is. Az Oroszországban lezajlott forradalom addig politikailag mellőzött társadalmi réteget emelt a középpontba: a városi munkást és a falusi parasztot. A háború közös élménye, a Szovjetunióban a dolgozó népréteg politikailag meghatározó szerepbe kerüléséről szóló propaganda az egyénről a közösségtudat felé mozdítja el a gondolkodás fókuszát. Fábry írásaiban új fogalmat vezet be: az emberirodalmat. A fogalom bevezeésével egy újfajta irodalmi irányzat kialakítását jelzi, mely a milliókért a milliókhoz szólna. „1914-1918-ig együttes embertömeg élte meg együtt az *embertelenséget*, és mindegyik külön-külön magában az *embert*. Most együttes kórus zengi, dobolja, sikoltja, öklözi. Egymásba csendülő élet. Vezér nélkül. Én nélkül. Testvérrel. Testvérért. Milliókért. Eddig volt állatokért (…) Irodalom 1914-től *Emberirodalom*."[74]

Az idézetből is érezhető egyfajta kollektív, közös tapasztalatokon alapuló érzés. A háborút ugyan együtt élték meg az emberek, de egyéni tragédiák sorozatában. E helyett együtt, közösen kellett/lehetett volna átélni az eseményeket. Erre a már létező, de még nem kellőképpen tudatosított közösségre igyekszik Fábry felhívni a figyelmet. A testvér szóval hangsúlyozza az emberek közötti egyenlőséget. A háború vágóhídjára hajtott tehetetlen embertömeg helyett, tudatosan, jogaival, emberségével élni tudó "tömeget" gondol el. Ez a mozzanat, az emberek állati sorból való kiemelése előrevetíti programjának későbbi, már a valóságirodalommal jelzett korszakát.

Tehát Fábry már az emberirodalom programját kialakítva is az embert, mint olyat állítja a középpontba. Alapállása mindvégig ugyanaz, eltérések az

[74] Fábry Zoltán: Emberirodalom (1914-1924). in Fábry Zoltán: Összes írásai 4. Madách, Pozsony, 1982, 106.

álláspont radikális voltát illetően mutatkoznak. Az emberirodalomra jellemző a szociális érzékenység, emberközpontúság, a valóság hiteles ábrázolására való törekvés. Fábryt a húszas években intenzíven foglalkoztatta a marxi elmélet, valamint a német nyelvterületen kialakult új irodalmi irányzat, az új tárgyiasság (neue sachlichkeit). Ezek vonzásában, valamint saját tapasztalatai alapján alakítja ki a maga nézetét a háború utáni felvidéki magyar irodalom követendő programjáról. Véleménye szerint az irodalomnak "emberformálónak", "emberébresztőnek" kell lennie. Formálódó nézetének fontos jellemzője, hogy a háború utáni irodalomból teljesen kiszorítja, elutasítja az öncélú polgári esztétikát, a kispolgári érzésvilágot. Ezt egyfajta menekülésnek érzi a jelentől. Csak a szocialista ideológiának megfeleltethető "valóság" ábrázolása válik egyedüli hiteles mércévé. „Nincsenek többé elefántcsonttornyok, nincsenek távolba vetített kupolák: alap nélkül, pillérek nélkül: fényesre csiszolt játékok, szókéjelgések, 'szépségek' és szépítések, ópiummesék, és fotográfiák (…) Az utolsó ponton ott van a szükséges megismerés: az átélt élet az együttes egyforma élet ma lehetetlenre fokozódott valósága: a múlt bűnök és jövőgyilkosságok eredője: az *embertelen ember*."[75]

Egy generáció a háborúban vált gyilkossá, parancsot teljesítő, akarat nélküli bábbá. Pontosan nem is tudják miért, kiért, de kénytelenek harcolni, majd hazatérve a megváltoztatott politikai körülmények közé kerülnek, ahol szociális nyomor vár rájuk. Embertelenné váltak, az otthon helyett pedig újra csak harcvonalat találtak. A legegyszerűbb a sok évig használt, szinte már baráttá lényegült fegyverhez nyúlni, és ölni a megélhetésért. Ezért kell programot, egy lehetséges kiutat mutatni. Az ezreket össze kell fogni, hogy erős, tudatos tömeggé váljanak. Az első elkerülhetetlen feladat a jelen megismerése, bemutatása. Fábry talán éppen osztályharcossága miatt vallja az írott szót szociális tettnek. A regényeknek, de az irodalomnak magának is társadalmi tettként kell bemutatnia a háború utáni nyomort, rávilágítani a társadalmi ellentétekre. „Az irodalom ma szociális tett. Ma az irodalom az emberség kollektív kinyilatkoztatási formája. Gyakorlatban: proletársegítés. Osztályharc reális kinyilatkoztatása ma az egyetlen lehetséges, jövőben igazolódó tényleges *embersegítés*."[76] Fábry a jövőt a proletariátusban látta. Az ő életük - a városi munkás és a falusi paraszt ember - bemutatása vált középpontjává a valóságirodalomnak. A csehszlovákiai magyar irodalom Fábry által egyik vállalt feladata a szociális, dokumentum jellegű irodalom kialakítása. Fábry tehát erkölcsi kötelességnek tartotta, hogy a „végek" irodalma bekapcsolódjon az újabb irodalmi áramlatokba. A feladat azonban nem merült ki pusztán az új irodalmi irányzatok befogadásában és alkalmazásában, magasabb célt is követnie kellett, mely nem kisebb volt, mint visszahatni az anyaország irodalmi életére. A célkitűzés bizonyos szinten kapcsolódik az újarcú magyarok generációjának programjához, mely szerint a kisebbségi helyzetbe került magyarság erkölcsi tartásánál fogva egyfajta messianisztikus missziót tölt be, mely képes emberibbé tenni a világot, tehát visszahat nemcsak Magyarországra, de megváltoztatja, jobbá teszi az egész világot is.

Visszatérve az irodalomhoz, a dokumentumirodalom kialakításához Fábry a már említett új tárgyiasságot, valamint az erős szociális

[75] Fábry Zoltán: Korparancs. Madách, Bratislava, 1969, 28.
[76] Fábry Zoltán: im. 48.

érzékenységű, baloldali beállítottságú orosz irodalom új vonalát tartotta alkalmasnak. A valóságirodalom megvalósítása amellett, hogy új irányzattal bővítette a magyar irodalmat, a szlovenszkói magyar irodalmat, európai mércének kívánta megfeleltetni. Ez feloldást, megoldást hozhatott volna a felvidéki magyar írók számára, akik a két világháború közötti korszakban is állandóan a vidékiesség vádjától rettegtek. „A cél világosan van kijelölve: megszüntetni egy olyan értékelés hatalmát és irodalmi befolyását, mely a pillanat lokális eszközét szentesíti, és ezzel elgáncsol, halálra üldöz minden értéket, mely a jelent a jövő távlatának erejével az egyetemesség víziója, megérzése, kritikája elé állítja."[77] Az emberirodalom, mely erőteljesen a munkásosztály életével foglalkozott, eleve magában hordozott egyfajta internacionalizmust, hiszen a munkások és parasztok életmódja mindenhol hasonló volt.

Az emberirodalom megvalósulása egyre késett, és ezért Fábry radikálisabb véleménnyel lépett fel, a valóságirodalom elméletével, mely az egyre súlyosabb gazdasági válság, egy új háború előérzetével telítődik. Az eddigiekhez képest most már nem csak a valóság megírását kéri, de az írók állásfoglalását is. Nem elég pusztán eltávolodni a polgári értékrendtől, álerkölcstől, de megköveteli az íróktól, hogy azonosuljanak a proletár értékrenddel, élettel, valósággal. „Úgy kell írnom, hogy mindenki, barát és ellenség, érdekelt és közömbös, proletár és polgár rögtön lássa: ki vagyok, mi vagyok, mit miért írok. Tehát vagy szocialista hirdető munkás, vagy kapitalista díszlakáj. Forradalmár vagy ellenforradalmár."[78] Az újabb háború előérzete pedig újra arra az állásfoglalásra készteti, hogy még erőteljesebben hangsúlyozza pacifista világszemléletét. Az első világháború óta felnőtt egy olyan generáció, melynek már nem lehetnek emlékei róla. Ezekkel feltétlenül meg kell ismertetni ezt a korszakot, a háborút megjártakkal pedig a kollektív élményt újra, még erősebben tudatosítani. Az európai politikában egyre jobban előrenyomuló fasizmus félelemmel tölti el. Amikor világossá válik a nácizmus politikai hatalmi szándéka, Fábry az antifasizmus erkölcsi kredójának vállalását teszi meg az írók elsőrangú feladatává. A realitások ábrázolása mindennél fontosabb lesz. A kiindulási alap a realizmus. „Semmit el nem venni, semmit hozzá nem tenni: legendaemlék - és irodalmi különcök nélkül megírni a falu, a paraszt mai életét: majdnem lehetetlennek látszó feladat. (…) a mi mértékünk csak puritán realizmus lehet!"[79] A realizmus mellett a riport válik elfogadott módszerré. Fábry szerint a korabeli regény nem más, mint "riportázs". A "szürke valóságot" kell megírni; nem az egyéni kirívó eseteket, hanem éppen azokat, melyek az emberek többségével egyaránt megtörténhetnek. Tehát valóban a zsurnalisztikában igen kedvelt riport módszerét alkalmazva a regényirodalomra. Lukács György a regény ilyen irányú megújítását érzékelve azon a véleményen van, hogy a megújulás szükségszerűnek is tekinthető. A kor problémáira a pszichologizáló regény nem tudott kellőképpen reagálni. Egyéni sorsokat analizál, kommentál, a magánélet áll a középpontban. Ki kellett alakítani egy olyan regénytípust, mely egyetemes

---

[77] Fábry Zoltán: Irodalom és magyarság. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1939). Madách, Bratislava, 1984, 12.
[78] Fábry Zoltán: Korparancs. Madách, Bratislava, 1969, 94.
[79] Fábry Zoltán: Puritán realizmust! In Valóságirodalom. Tatran Könyvkiadó Magyar Üzeme, Bratislava, 1967, 141. és 146.

kérdéseket vet fel, és állásfoglalásra is lehetőséget ad. A tartalom teljesen alá vettetett a formának. Amíg a polgári regény hangsúlyozottan a magánéletre összpontosít, a riportregény szinte elfeledkezik arról. Lukács szerint egyrészt ez a forma az olyan íróknak felelt meg, akik ugyan meglátták a társadalom visszásságait, eltávolodtak a polgári művészet elképzeléseitől, igyekeztek a társadalom új erőforrásai felé fordulni, de a proletár élet alapvetően idegen maradt számukra. Ezért a valódi munkáséletet nem tudják bemutatni, nem látják, hogy az elért eredmények mennyiben befolyásolják a munkások magánszféráját. Másrészt, szemben Fábryval, Lukács a riportregény lehetőségeit meglehetősen korlátozottnak látta. Mivel a tartalmon van a hangsúly, a tartalom és a forma harmóniája lehetetlennek tűnik. "(…) éppen ez a túlhangsúlyozás a formai kísérlet lényege; a formának, amely itt nem válhat a tartalom ábrázolói kifejezőjévé, amely tehát nem tud egybeforrni a tartalommal, nem tud átcsapni a tartalomba, a maga részéről önállósulnia kell. A riport módszerének a regényre való alkalmazása, amellyel tisztán a tartalmat akarták érvényesíteni, idealista formai kísérletté fajul el."[80]

5.2. a valóságirodalom regényei

A két világháború közötti felvidéki magyar irodalomban többen megpróbálták a Fábry-féle valóságirodalmat vállalva regényt írni. Az ide kapcsolható írókat politikai meggyőződésük, egyéni életútjuk egyaránt az újfajta regénytípus kipróbálására késztette. (Bányai Pál, Egri Viktor, Farkas István, Ilku Pál, Morvay Gyula, Sellyei József, Szabó Béla, Szucsich Mária)

Bányai Pál munkái alapján a baloldali irodalmi csoport legkiemelkedőbb alakja. Regényeiben (Felsőgaram és Fakó földek) elsőként választ munkástémát a felvidéki magyar irodalomban. Szereplőivel szokatlan módon szlovák környezetbe kalauzolja az olvasót. A környezet azonban csak addig tűnik különösnek, míg nem tudatosítjuk, hogy a valóságirodalom erősen kapcsolódik a nemzetközi proletáreszméhez, az internacionalizmushoz. A magyar író szlovák emberek között játszatott története a nemzetek fölötti problémákra világíthat rá: a munkanélküliség, a gazdasági válság egyformán sújt mindenkit, a munkás emberek közössége válik fontossá.

A Felsőgaram (1934) története balladisztikusan egymásba kapcsolódó képekből áll. A kezdet misztikus, romantikus. Piviár Gábornak két lánygyermeke van már, ám ő egy fiúra vágyik. A bába azt javasolja neki, hogy az erdőben szeresse feleségét és akkor erős, egészséges fia születik. Az események gyorsan peregnek, érzékelhető, hogy csak bevezetőről van szó, nem Piviár Gábor lesz a főhős, hanem megszületett fia: Jano.

„Aztán tizennyolc éves lett, hatalmas szál legény. Társai nagy ereje miatt "medve" Piviárnak szólították."(8)[81]

Jano hitt a munka végtelenségében, egész életét kitöltötte a favágás. Amikor munkanélkülivé válik a Magyarország és Csehszlovákia között kitört vámháború miatt, élete addigi értelmét veszíti el. Bányai regényének központjában a munkanélküliség áll. A munka nélkül maradt férfiak

[80] Lukács György: Riport vagy ábrázolás? in Művészet és társadalom (Válogatott esztétikai tanulmányok). Gondolat Kiadó, Bp., 1969, 141.

[81] A zárójelben megadott számok Bányai Pál: Felsőgaram. Copyrighyt by Bányai Pál, 1934. kiadásának oldalait jelölik.

elhagyják otthonaikat, és szerte Európában keresnek munkát. Munkát sehol nem találnak. Az emberek az ellenséget a gépben látták, hasonlóan Jarnó József A gyár című regényéhez, ahol az emberek szintén a gépesítés ellen lázadnak.

„A gép az ellenség. Irtó erejével száz embert pótol. A gépek miatt van a munkanélküliség, éhség, könny.”(88)

A munkanélküli évek alatt a felsőgarami emberek új szavakkal, nézetekkel ismerkednek meg európai barangolásaik közben.

„Az élet megmagyarázásánál ilyen szavakat is használtak: kapitalizmus, osztályharc, szocializmus, Szovjetunió. Jano megértette őket, ha a maguk szavaival beszéltek hozzá.*"*(36)

A két előbb említett cselekményvonal (a gépek elleni küzdelem és az új nézetekkel való megismerkedés) egy későbbi eseményben kapcsolódik össze. Az emberek újra találnak munkát, egy vasútépítkezésen dolgoznak. Ám a folyamatos bérleszállítások következtében a munkások sztrájkot szerveznek. A gép itt válik igazi, kézzelfogható ellenséggé, és a szocializmus, osztályharc szavak is itt válnak tetté, cselekvéssé. Amit eddig csak hallottak, gondoltak, most végrehajtják.

„Munkások meneteltek egymás mellett. Kommunisták és szociáldemokraták, hlinkapártiak és pártonkívüliek, rettenetesen testvérek az egységfrontban."(90)

A regény tendenciózusra sikerült. Az egyes alakok az elbeszélő szócsövei válnak, azokat a nézeteket, dogmákat mondják ki, amiket az elbeszélő el akar mondatni velük. Nem élnek külön életet. A tárgyilagos, dokumentarisztikus stílus naturalista elemekkel keveredik, főként a nyomor és a testi vágyak ecsetelésekor. Ugyanakkor, mintegy felhangként a romantika is megjelenik: balladisztikus homály, misztikus kapcsolat a természettel. „A naturalizmus ismérveihez híven mindent valóságszerűen kell ábrázolni és bemutatni, de arányosan az élet teljességéhez viszonyítva. (…) Az irányzatosságnak arányban kell lenni, a társadalmi igazság nemi igazságot és tisztaságot is jelent! "[82]-írja Szalatnai Rezső a regénnyel kapcsolatban.

A regény zárlata, a hős halála ennyi politikai tudatosság mellett nem világos. Hiszen a munkásságnak nyernie kellene. E helyett Janot egy eltévedt golyó öli meg, halála értelmetlen, ezzel a mozzanattal nem válik nagy formátumú hőssé, halála nem tudatos cselekvés eredménye, de véletlené. A jövő munkását éppen apja halálának pillanatában megszületett fia képviseli.

Bányai regénye kapcsolatot mutat a romániai magyar író Szilágyi András Új pásztor című regényével. A téma hasonló, a favágók munka nélkül maradnak, elbocsátásokra kerül sor. A főhős a völgybeli és a hegyen élő szegényeket próbálja egységes álláspontra juttatni. Itt is érzékelhető a politikai célzatosság, mégsem annyira szemet szúró, mint Bányai Pál esetében.

Következő regénye, a Fakó földek (1936) minőségi ugrást jelent munkásságában. A téma szinte ugyanaz, a környezet is. Seszták Juraj elvesztve munkáját, elköltözik a gyári kolóniáról és bosnyákoskodni kezd

[82] Szalatnai Rezső: MF 1934. 3-4. sz. 170-172.

egy szlovák faluban. Tehát újra munkássors, magyar szerzőtől szlovák környezetben. Seszták révén az ismeretlen kis falucska társadalmát ismerjük meg. A történet egy-egy szála egy-egy ellentéten vezet végig. A falu papja növeli az egyházadót, hogy szenvedélyének hódolhasson, a templomdíszítésnek. Seszták javaslata, az egyházból való kilépés révén, a hagyományos vallásos világ ütközik az ateista szemlélettel. A szép cigánylányt, Korit, megerőszakolja a falu legmódosabb gazdájának fia. A cigánylánynak természetesen senki nem hisz, így a cigánylegények maguk szolgáltatnak igazságot: Bednarik Miskot megszúrják. Ezért viszont már lesújt az igazságszolgáltatás keze, két cigánylegényt is lecsuknak, míg Misko büntetlen marad. Misko bántalmazásának egyéb következményei is vannak. Az öreg gazda, Bednarik András bosszút forral a cigányok ellen, amiért kezet emeltek fiára. A cigányokat csakhamar lopásokkal gyanúsítják. A falu hatalmaságainak (rendőr, pap, nagygazda) önkényeskedése más területen is megmutatkozik. Az aratók napszámát túlságosan alacsonyan állapítják meg. Seszták, aki gyári munkás korszakában lelkes forradalmár volt, megmutatja a falu embereinek, hogyan fogjanak össze, hogyan eszközöljenek ki maguknak a munkájukért megfelelő juttatásokat. Seszták sorsa itt pecsételődik meg, forradalmárnak kiáltják ki, és a falu hatalmasságai kiüldözik a településről. Ám a Seszták képviselte összefogás, jobb életre való törekvés eszméi a faluban maradtak, azokat már nem lehet kiüldözni. A politikai célzatosság csak a záró sorokban nyilvánul meg tendenciózusan.

„Pedig szerette volna Seszták, hogy kísérje a tömeg, egyetlen hatalmas áradásban. Parasztok, cigányok: szegények. A vörös ciha a szekér végén zászlójuk lehetett volna.”[83]

Mint látható Bányai ebben a regényében is a munkásosztály egy elhivatott alakjának bemutatása áll kiemelt helyen. A balladai szaggatottság, a naturalizmus keveredése romantikus elemekkel is jelen van, de fontos különbség az első regényhez képest, hogy a regényalakok lelki világának árnyalt bemutatásával találkozunk. A figurák életszerűbbek, emberibbek, nem pusztán sablonalakok. A történet egyes szálai nem öncélúak, a szociális, társadalmi problémákat tárgyaló történetrészeket a falu közösségének bemutatása fogja össze. Így nem pusztán felsorolások, száraz tényközlések, mint a Felsőgaram esetében. Ott a társadalmi problémák és a magánéleti gondok nem alkotnak szerves egységet. Nem hangsúlyozódik, hogy a favágók munkanélkülisége mennyiben hatott a családok életére, volt-e egyáltalán valami hatása. Itt viszont Seszták családi életének alakulása kapcsolatot mutat a falu társadalmának változásaival. Ezen túl érzékelhetők a magánéleti konfliktusok más alkalmakkor, más szereplőkkel kapcsolatban. Bednarik Misko egy szegény lányt, Elenát, a szeretőjévé tesz, feleségül azonban nem veszi soha, mivel társadalmi különbségük nem engedi ezt meg. Elena állapotos lesz, bízik abban, hogy Misko vállalja a gyereket. A fiú számára azonban a képlet egyszerű: el kell hajtatni a magzatot. A mindennapi eset mögött több ellentét is meghúzódik. Lényeges az, hogy Bányainak sikerült a falu társadalmi problémáit kapcsolatba hozni a magánélettel, és így sikerül nem csupán az általános ellentéteket bemutatnia, de egyéni sorsküzdelmeket is becsempészhetett a regénybe.

---

[83] Bányai Pál: Fakó földek. Tatran, Bratislava, 1966, 215.

Az utókor, mint szocialista írót tartja számon. Ezen belül Bányai a Szovjetunióban kialakult rappista koncepció megvalósítója. Eszményük a realizmus, puritán stílus, tényirodalom, dokumentumirodalom alkalmazása. Turczel Lajos szerint az irány: „művészi szűkösségénél fogva nagy eredményt nem produkált(...).”[84]

A csoporthoz tartozó írók közül ide kapcsolódik Szucsich Mária a csehszlovákiai tartózkodása idején alkotott két regénye alapján. A korabeli kritika nagyon pozitívan fogadta munkáit. Szalatnai Rezső Kaffka Margit írásaival állítja párhuzamba. A Tavasztól őszig valamint az Egy lány felszabadul című művek önéletrajzi jellegűek, főhősük mindkét esetben Potich Marika. A Tavasztól őszig napló formájú, egyes szám első személyben megírt történet, az Egy lány felszabadul elbeszélője viszont egyes szám harmadik személyben mondja el Marika további sorsát.

A regényeket nem csak a főhős azonossága kapcsolja össze, de tematikájuk is, ezért együtt tárgyalhatók. Marika életét tíz éves korától követhetjük, a történet során népes családjával, a kisváros lakóival, annak társadalmával ismerkedünk meg. A naplórész mindvégig megtartja gyermeki látószögét. A világra való rácsodálkozás, naivitás, a világ sajátos megmagyarázása jellemzi. Bár némely megállapítások után mindez megkérdőjelezhető. „A naplót, ismétlem, egy tíz éves kislány írja. Ennek a kislánynak önrajzolta alakja oly plasztikus, helyenként oly megható, hogy akaratlanul is Dosztojevszkij Nyetocskáját juttatja eszünkbe, azonban néha ez a hang, gyermeki egyszerűségében is oly színezetet vesz fel, olyan kommentárt fűz megfigyeléseihez, amelyet már nehezen lehetne gyermekinek mondani.”[85] Az első világháború előtti Monarchia tárul elénk bomladozó polgári és nemesi világával, ahol mindent a pénz és a rang határoz meg. A naplórész egy éve alatt Marika csak pusztulást, tragédiát lát maga körül. Anyja testvére, Józsi bácsi, csődbe ment - szüleiktől kénytelen volt átvenni a pékséget -, pedig hegedűművész akart lenni. Apja megőrül, mert becsületesen akarja végezni hivatalát a városnál, a negyedmesterséget. A gazdag rokonok nem támogatják őket, túlságosan lealacsonyítónak vélik a jótékonykodást. Csúnyának képzeli magát, apja belehal betegségébe, úgy érzi, anyja nem szereti. A naplót jellemzik Marika kísérletei a világmegértésre, a dogmatikusan belé nevelt vallási tételek ütközése a gyakorlati élettel. A napló vége felé ennek megfelelően a vallási misztika megfejtésétől egyre jobban eltávolodik. A családban zajló történések (apja nyugdíjazása, majd halál, házuk eladása) arra kényszerítik, hogy az evilági élet felé fordítsa figyelmét. Itt még nagyobb káosz mutatkozik, mintha a felnőttek világa csupa hazugságból, feje tetejére állított igazságokból állna.

„- Nem a szegénység a fontos, de a rang! - magyarázza ő, de én már nem tudom érteni. (...)

- Nem értem! Mindannyian szegények vagyunk, és nem kellene alázatosságot várni egymástól. Úgy látszik, a felnőttek nem értik azt, aminek értelme van.”(158)[86]

A napló által rögzített egy év sorsfordító volt Marika életében. A következő fontos időszak Marika tizennegyedik életévével kezdődik. Életét

---

[84] Turczel Lajos: Az éhség legendája. Madách, Bratislava, 1966, 215.
[85] Illyés Gyula: Nyug 1928./II. 624.
[86] A zárójelben megadott számok Szucsich Mária: Tavasztól-télig. Írók Kiadóvállalata, Bratislava - Pozsony, 1928. kiadás oldalait jelölik.

egy szerelmi kártya bolygatja meg, tanulmányi eredménye leromlik, nem kapja meg a Farkas-Ratkó ösztöndíjat. Édesanyja úgy dönt, hogy varrónőnek adja, mivel bizonyítványa nem biztosítja a tanítóképzőbe való bejutást. A varrás nem megy, irodista lányként dolgozik, majd a helyi újságban tárcái jelennek meg. Egyedül vőlegénye büszke írásaira, a család eltávolodik tőle. Marika egyre tudatosabban gondolkodik, nem hagyja bántalmazni magát senkitől, mondván, hogy már megkeresi magára a pénzt, nincs joga senkinek, hogy verje. Marika sorsán keresztül a korabeli *nő* helyzete tárul elénk. Egyetlen érvényesülési lehetősége van: minél jobban férjhez menni, és egész életét feláldozni férje számára. Marika azonban furcsa ellentétet tapasztal ezzel kapcsolatban. A férfi feladata, hogy megvédje választottját, eltartsa feleségét. Vőlegénye ugyan már a harminc felé jár, mégsem képes eltartani egy családot. Előle is el kell titkolnia az irodafőnök erőszakoskodásait, meg kell várnia, míg vőlegényét, Kálmánt kinevezik főjegyzővé, és úgy kell várnia, ahogy lehet.

Marika tehát dolgozik, önálló keresete van, önálló életet mégsem kezdhet. Otthon és a munkahelyén egyaránt kiszolgáltatott. Többször végiggondolja helyzetét, majd úgy dönt, elhagyja családját. Vőlegényével szakít, és a helyi lap furcsamodorú szerkesztőjének válik kedvesévé. Géza két cikkírás között kérte meg a kezét, és Marika maga is csodálkozott, amikor igent mondott. Géza hajnalban viszi el Marikát otthonról, ahol ahelyett, hogy megölelnék, mindenki, anyja, öccse, kis húga belerúgnak, megütik. A történetnek itt szakad vége, Marika és Géza egy új élet felé mennek, és senkitől nem várhatnak támogatást.

A regény egy lány életét, sorskeresését mutatja be. Különös hangsúlyt kap a nő helyzete a századforduló társadalmában. A regényt szociális érzékenység is jellemzi, mint azt láthattuk magából a történet által bemutatott szituációkból is. Szucsich Mária igyekszik regényeiben a sablonszerűséget elkerülni. Ahol a figurák az elbeszélő szócsövévé válnak, ott sem bántó, nem kirívó. Olyan helyzetet teremt először, amiből természetesen nőhet ki a tézis. Marika egy családi veszekedés során válik az elbeszélő mondanivalójának közlőjévé.

„Írd meg, csak írd meg! A szegényke! Koldulva tengeti szerzetesi életét a tizenhárom szobájában! Na! Sokat segített a feltételes húsz aranyával. Nem szégyenli magát? Írd meg, hogy zsidónál vagyok, zsidó szolgálatában, írd meg, hogy a zsidó Zetter segített rajtam, írd meg, hogy zsidó trafikosné vigyáz rám, írd meg, hogy nem zsidók, nem keresztények, emberek rosszak hozzám, bántanak, megaláznak, és emberek azok, akik jók hozzám! Írd meg neki! Siess, hogy el ne késs! Hadd olvassa mind a tizenhárom szobájában!”(263)[87]

Illyés Gyula erről a következőket írja: „Szucsich Mária szocialista, bizonyára szem előtt tartotta a szocialista írók morális kötelezettségét, az agitációt, a társadalmi nevelést, ami sajnos, nem egyszer a művészi, az írói oldal rovására ment.”[88]

Morvay Gyula, Sellyei József, Ilku Pál, Egri Viktor és Szabó Béla regényei a valóságirodalom Fábry által körvonalazott fogalmához közelebb állnak, de túlzott programszerűségük miatt, ma már nem sorolhatók az

[87] A zárójelben megadott számok Szucsich Mária: Egy lány felszabadul. Maszaryk Akadémia, Pozsony, 1937 kiadásnak oldalit jelölik.
[88] Illyés Gyula: Nyug 1928/II 624

irányzat java közé. Mind az öt szerző talán túlságosan is ragaszkodik a puritán realizmushoz. Valóban a szürke valóságot mutatják be, a hétköznapi emberek életét, de egyéni szín, jellemek, érzelmek nélkül.

Morvay Gyula egyetlen regénnyel jelentkezett, Emberek a majorban (1936) cíművel. Igor béresen keresztül, aki most tért haza az orosz fogságból, ismerünk meg egy majort a sok közül. A tele magtárak között élő béresek éheznek. Igor a fogságból magával hozza a szocialista eszméket, melyeket igyekszik megvalósítani. A regényben a majori emberek munkájával, életével ismerkedünk, meg, felületesen. Igor segítségével iskolát építenek, járdát, villanyt vezetnek be, orvost szeretnének szerezni, jobb fizetséget. A szereplők két csoportra oszthatók: jók és rosszak, tisztességesek és "embernyúzók". Egyéni jellemvonást sem egyik, sem másik szereplőcsoport tagjairól nem ismerünk meg. A béresek egy szürke tömeget, masszát mutatnak. A szereplők közt lezajló párbeszédek is merevek, sablonosak. Jelen van ugyan a szerelem, a vidámság, a halál, félelem, a bánat, de csak információ szinten. Száraz ténynek érezzük a szép béres lány, Boris halálát, aki szakszerűtlen magzatelhajtás miatt halt meg.

Sellyei József regénye, az Elfogyott a föld alóla (1935) olyan falut mutat be, amelyik egy domb tetején helyezkedik el, és helyszűkében szenved. Az emberek az agyag miatt költöztek fel a hegyre. Az agyagból remek fazekakat lehetett készíteni, híresek voltak. A télen elkészített fazekakat nyáron az Alföldön eladták. Az agyag azonban egyre fogy, és a minősége sem megfelelő már. Az alföldi asszonyok inkább megfoltoztatják a régieket, de újakat már nem vesznek. A falu kilátástalan helyzetbe kerül. Egy-egy házon több család is osztozik. A bíró úgy dönt, porig kell égetni a falut, és ha sikerül balesetként feltüntetni, akkor állami segítséggel újjá lehetne építeni a falut, leköltöznek a domb alá, ahol mindenkinek nagy, tágas portája lehet majd. Az elképzelés jó, de végrehajthatatlan. A fő motívum, a falu leköltöztetése a dombról, nehezen bogozható ki a történetvezetésből. A figurák inkább az elbeszélő által rángatott bábokhoz hasonlatosak, mint élő alakokhoz. Egyetlen mozzanatot lehet kiemelni a regényből: a háborút megjárt férfiak sorsát szépítés nélkül, kíméletlenül mutatja be.

„Az apja tizenötben rukkolt be katonának a húszévesek korosztályával, és harmincban jött haza a lánya mellé családfőnek. A felesége meghalt az idők közben valahol. (...) Harmincöt éves fonák valójával ő maga kívánta meg a lányt."(64)[89]

Ilku Pál Lendület (1936) című regénye Fábry Zoltán korabeli kritikája szerint, alaposan megcsonkított változatban jelent meg. „Aki ezt a regényt eredetiben olvasta, az a könyvváltozatról nem írhat kritikát, mert csak bosszankodást rögzíthetne. Ez a regényforma magán viseli a kiadótársaság bélyegét."[90]

A regény naplóformában előadott történet az érettségi előtt álló osztály egyik diákjától. Az elbeszélő az iskola társadalmát mutatja be: a kivételezett diák, Vermes, jól szituált, míg a tehetséges, szorgalmas, ám szegény család sarja, János, nem érheti el soha az osztályelsőséget, bár

---

[89] A zárójelben megadott számok Sellyei József: Elfogyott a föld alóla. Kultúra Könyvkiadóvállalat, Bratisalav-Pozsony, 1935. kiadásának oldalait jelölik.

[90] Fábry Zoltán: Pedagógiai regények. in Kúria, kvaterka, kultúra. Madách, Bratisalva, 1964, 97.

mindenki tisztában van képességeivel. A korabeli kritika ezt az alapszituációt negatívumként értékelte. „Az a kép, amelyet az író az iskola szelleméről és a tanárok egyeteméről rajzol, komorságával és igazságtalanságával messze felülmúlja a leghírhedtebb tanárfaló műveket is."[91]

Erőltetett a munkásfiatalok és az érettségi előtt álló hasonló korú diákok barátsága, szövetsége. A nyomor, a városszéli élet ugyan összeköti őket, és hasonló problémák elé állítja a társaság tagjait, de propagandán kívül egyebet nem olvashatunk A szituáció mesterkélt, a fiatalok összefogását hivatott bemutatni, ám túlságosan idillisztikus. Ilku regényében a fiatalokra helyezi a hangsúlyt, az ő világukat kívánja bemutatni, de száraz, színtelen stílusa miatt ma már élvezhetetlenné vált ez a regény.

Szabó Béla és Egri Viktor egy-egy regényével fejlődésregényt adtak. Mindkét regény középpontba helyezett figurájának sorsát, születésétől élete legzivatarosabb korszakának lezárásáig ismerhetjük meg. Egri Viktor Fölkél a nap (1928) című regényében Mártont követjük nyomon. Anyja halála után nevelőintézetbe kerül. Jótevője, aki nem más, mint a nagyságos úr, hirtelen halála miatt az apácák mesterségre taníttatják: harangöntő lesz. Homályosan sejti, hogy a nagyságos úr az apja. A gyermekévekből kinőve egyenesen a háború borzalmaiba viszik, mely megtöri életét. A nagy világégés előtt a szervezett munkásmozgalomban találta meg azt a családias hangulatot, melyre egész addigi élete során vágyott. Él benne a vágy a jóra, szépre, az élet nemesebbé tételére. A szép álmok helyett a háború jött a maga poklával. A háború bemutatása a regény legsikerültebb része. „A front borzalmairól s a hinterland senyvedő életéről kevesen írtak megrázóbb erővel s nagyobb őszinteséggel. Van egy-két részlet ebben a regényben, amely sose fog kimenni az olvasó fejéből. Katonák, akik betegséget vásárolnak maguknak, hogy ne kelljen a frontra indulniok. Egy baka, aki három napig szagolja ruháján egy ledöfött katona vérét. Egri ezekre a részletekre helyezte a fősúlyt, s ilyen részletekből építette fel regényét."[92]

A háború után Mártont a munkában való hite tartja vissza a zülléstől. Alamizsnát nem fogad el, munkájából szeretne megélni, de állást nem talál sehol. Kétségbeesésében tombol, zúz, öl. Egy időre feltartóztatja a lefelé csúszástól kocsmárosné szeretője. Egy kocsmai vita alkalmával Márton rádöbben helyzete tarthatatlanságára, és elhagyja a kocsmárosnét. A zárójelenetben újra az úton találjuk, amint távozik élete addigi színteréről és az ismeretlen felé megy a felkelő napot követve.

Márton lelki átalakulása meglehetősen kusza, nehezen követhető. Nem válik igazi nagy formátumú hőssé, végső kivonulása nem logikus lépés. Lelki világát csak felületesen ábrázolja az elbeszélő. „Egri a megérzékeltetés helyett egyszerűen bejelenti a lelki változásokat (…), de ott, hol miliőrajzolásra kerül a sor, oly lendületes, eleven tud lenni a stílus, hogy a ditirambikus sorok szinte már versbe csapnak át."[93]

Szabó Béla Ezra elindul (1935) című regényében egy zsidó kisfiú férfivá, költővé válásának lehetünk tanúi. Ezra fellázad apja ortodox vallásossága ellen. Levágatja pajeszét, keresztény barátai vannak, nem hajlandó apja akaratának engedelmeskedni, miszerint ifjúságát az ortodox

[91] Semetkai Jozsef: MkbarátokDiár 1937, 51.
[92] Illyés Gyula: Nyug 128/II 149.
[93] Illyés Gyula: Nyug 128/II 149.

héber írások tanulmányozásával kellene eltöltenie, mert csak így válhat belőle igaz ember. Kitanulja a szabó mesterséget, de mihelyst megkapja a mesterségét igazoló írást, a saját útjára lép, író lesz.

A mód, ahogy a történet előadásra kerül, élvezhetetlen, darabos. Ezra családjának bemutatása sarkított: brutális apa, angyali anya, szenvedő gyerekek. Ezra szabóinasságának évei fullasztóak, nyomasztóan hatnak az olvasóra.

5.3. elbeszélési mód

A regényekre jellemző, hogy a tartalmat helyezik előtérbe, hagyományos elbeszélői módszert alkalmaznak. Általában egyes szám harmadik, ritkábban egyes szám első személyű elbeszélő, mondja el a történetet, lineárisan előre haladva. Egyetlen kivétellel találkozunk, Ilku Pál regényében, ahol egy olyan diák feljegyzéseit olvashatjuk, aki a történet végére meghal, ezzel különös elbeszélői szituációt teremtve. Károly, a naplóvezető diák, megfázik a hóban, egy agitáció során. Naplóját ő nem fejezhette be, de az olvasó mindvégig tudósítást kap az eseményekről, Károly belső gondolatairól. A napló utolsó bejegyzéséből kiderül, hogy azt Károly barátja, János jegyzi a naplóba; ezzel a részlettel helyreáll az események leírásának reális lehetősége

Az általam bemutatott regények közül négynek a befejezése hasonló (Bányai Pál Fakó földek, Szucsich Mária Egy lány felszabadul, Egri Viktor Fölkél a nap, Szabó Béla Ezra elindul). A hősök maguk mögött hagynak valamit, lezárul életük egy korszaka, általában rossz korszak, és úton vannak valahová. Az utazás az újrakezdést sugallja, mindehhez járul a reggeli útnak indulás a felkelő nappal. Ha nem minden esetben találkozunk is ilyesfajta zárlattal, útnak indulással a reggeli időszakban, a "tisztább élet" megtalálásának hite mindenhol érezhető, ily módon tipikus zárlatnak tekinthető.

A fentebb bemutatott regényekből kitűnik, hogy a Fábry által meghirdetett valóságirodalom csak részben valósult meg. Az írók valóban előtérbe helyezték a kor társadalmi, szociális problémáit, az "emberformálás" akarata is érvényesül. A szürke valóságot igyekeznek "objektíven" bemutatni, és az íróktól elvárt politikai állásfoglalás sem vonható kétségbe. De azon regények, melyek a puritán realizmust alkalmazzák csupán, mára csak kordokumentumként értékelhetők. Ezen irányzat kétségtelen hátránya a túlzott politikai tendencia. Az írók baloldali nézeteik érvényre jutásának harcában eszközként használják az irodalmat, a harc sikeressége érdekében, mindent alárendelnek a szocialista elméletnek: témát, narrációt, eszmeiséget, ábrázolásmódot. Elbeszélői nézőpontjuk objektivitását, a kívánt valóságbemutatást éppen ideológiájuk sarkításai teszik lehetetlenné. Mindennek ellenére a valóságirodalom irodalomtörténeti jelentősége, hogy egyáltalán témájául merte vállalni a háború utáni munkás ember mindennapjainak bemutatását.

Bányai Pál regényeiben egyfajta művészi ábrázolásmódról nem mondott le. Alakjai életszerűbbek, jobban érzékelteti a feltárt problémák súlyosságát az egyéni színek használatával. Az olvasó könnyebben tud azonosulni az egyéni sorstragédiákkal, mint a tömegember mindennapjaival. Bányai Pál regényei tartoznak ezen irányzat élvonalába a csehszlovákiai magyar irodalom két világháború közötti korszakában. A "valóság", a

társadalmi ábrázolása mellett az emberre is jutott figyelméből. Ezen a ponton térnek el a regények a Fábry-féle elmélettől, és szinte alátámasztják Tőzsér Árpád Fábry-kritikáját. Tőzsér a valóságirodalom helyett az irodalom valóságát kérte számon az íróktól. Hasonlóan Fábryhoz, Tőzsér sem egyetlen tanulmányban bontja ki nézeteit, de kritikusi, esszéista pályájának egészén. Tőzsér a társadalomban létező „kollektív" ember helyett, az ember által megélt szubjektív világot, annak teljes spektrumát állítja az előtérbe. „Annyi azonban bizonyos, hogy a teljesség a műben mindig az ember teljességét, nem pedig a világ teljességét jelenti. A költő minden egyes versében teljes szubjektivitásával van jelen, de ehhez az intenzív totalitáshoz nem okvetlenül szükséges a külső 'kollektív valóság átélése'"[94] - írja Tőzsér. Maga Fábry is az 1950-es évek második felében e felé az elmélet felé indul el, amikor a "kevesebb verset - több költészetet" elvét állítja előtérbe a sematizmus réme ellen. Maga revidiálja korábbi álláspontját a Valóságirodalom című tanulmányválogatásának előszavában. „Az 1964-ben megjelent könyvemben (Kúria, kvaterka, kultúra) írom visszanézőn: 'Amit később a fasizmus fő ismérveként átkoztunk és pellengéreztünk - a kizárólagosságot és tekintetnélküliséget -, azt igazunk tudatában tiszta szívvel gyakoroltuk.' A hangsúly a tiszta szíven van. Ez adott szociológiai és történelmi felmentvényt, de az esztétikai elmarasztalást ez semmiképp nem hatálytalanítja."[95]

A korszakot értékelő Szvatkó Pál korabeli esszéjében utal arra, hogy a felvidéki magyar irodalom indulásától kezdve fogékony volt a valóságirodalom által előtérbe helyezett problémakörre. „(…) a szlovenszkói szellemi élet kezdetektől fogva nyugtalan, harcra beállított, kereső, politikai aláfestettségű. (…) a szlovenszkói magyar elbeszélő költészet kiforrott művészi alkotásokkal rendelkezik, s méltán tart igényt ugyanolyan érdeklődésre, mint amilyet az erdélyi magyar irodalom keltett az elmúlt években Budapesten. Új vonást, új árnyalatot hoz, s talán a legszociálisabb és legdemokratikusabb művészet, - ha szabad az irodalomban ezt a szót használni -, amivel a magyar irodalom rendelkezik."[96]

---

[94] Tőzsér Árpád: A kritika a ház jövője. in A homokóra nyakában. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997, 23-24

[95] Fábry Zoltán: A valóság: erkölcs. in Valóságirodalom. Tatran Könyvkiadó Magyar Üzeme, Bratislava, 1967, 10.

[96] Szvatkó Pál: Szlovenszkói magyar irodalom. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1939). Madách, Bratislava, 1984, 102. és 104-105.

6. Az avantgárd vonzásában

Az első világháború utáni magyar irodalmi életre nagy hatással volt a Nyugat - Európában már az első világháború előtt útnak indult avantgárd művészeti forma. Új látásmódja, új technikái befolyásoló tényezői a két világháború közötti szlovenszkói magyar irodalomnak is. Nem lehet csupán egy avantgárd irányzatot kiemelni, szinte valamennyi izmus nyomot hagyott az írásműveken. Visszhangtalansága, kritikanélkülisége, feltűnő a szlovákiai magyar irodalomtörténetben. Visszavezethető ez a jelenség a már említett írók és olvasók közti meg nem értésre. Ezt a véleményt támasztja alá Deréky Pál is avantgárdról megjelent munkájában. „Feltűnő, hogy ezt a természetes szerveződési igényt milyen magas színvonalon tudták kiadványokkal dokumentálni még oly mostoha körülmények között is, amelyek adottak voltak számukra a Kárpát-medencében (gondolok a bécsi Ma, a budapesti Magyar Írás, Dokumentum és Új Föld, az újvidéki Út és az aradi Génius/Új Génius valamint Periszkóp kiadói és szerkesztői tevékenysége). Igen jellemző ilyen szempontból a magyar avantgárd helyzete Szlovákiában. A pozsonyi, kassai vagy a kisebb szlovákiai városokban élő magyar polgárság, illetve a síkságon élő parasztság nem volt közönsége; a bohémek kivándoroltak (Márai) vagy meghaltak (Mihályi), a független baloldaliak Erdélyben szerkesztettek lapot (Fábry), egyedül a városi munkásság érdeklődött kötelezettségszerűen (az aktivizmus iránt). Pontosan ez a kötődés határozta meg a Kassai Munkás irodalmi rovatának arculatát (Mácza János) és az avantgárd sorsát, amikor a 20-as évek legelején bekövetkezett az elvont és a pártos avantgárd szakítása. A felvidéki avantgárd tulajdonképpen erősebb volt tehetségekben, mint az erdélyi, de mindenfajta anyagi alap és szervezettség híján idő előtt széthullott anélkül, hogy értékelhető örökséget hagyott volna hátra.”[97]
A szlovákiai magyar irodalom valóban nem hozott létre szervezett avantgárd mozgalmat, sem nagyhatású, vitát kavaró alkotást, de értékelhető/értékelendő örökséget, amelyről a korszakot tárgyaló tanulmányoknak feltétlenül említeniük kell, mégis hagyott.

6.1. technika mint főhős

Jarnó József 1929-ben izgalmas regénnyel jelentkezett. A gyár című regény olvasásakor a befogadó eleinte zavarban van: érthetetlen zűrzavar az első pár oldal. Nincs bemutatás, nincs háttér, nincs elhelyezés. Egyszerre olvashatunk a gyárat irányító vezérről és a munkásról, aki a gépet kezeli. A képek montázsszerű kezelése az avantgárd írástechnikájára emlékeztet. Véleményem szerint a regényben több avantgárd irányzat hatása is kimutatható.
A regény szerkezete több párhuzamosan futó szálból áll össze. Egy adott pillanat lehető legtöbb aspektusát igyekszik bemutatni az elbeszélő. Egyetlen kiragadott példa, Csere Mihály esete: nyugdíjasként újra munkát szeretne vállalni a gyárban, ezért a vezérhez indul, azonban a titkár még csak be sem engedi hozzá, mert utasításba kapta, hogy ne zavarják. A vezér bent azon gondolkodik, hogyan tudná megoldani a gyár gazdasági helyzetét

[97] Deréky Pál: Latabagomár, ó talatta latabagomár és finfi. (A XX. századi magyar avantgárd irodalom). Db., Kossuth Kiadó, 1998, 57.

úgy, hogy ne kelljen embereket elbocsátania. Hirtelen az utcán lévő zajra lesz figyelmes, valakit elütött a villamos.
„Egy noteszt talált. Kivette. Az első oldalon hivatalos pontossággal voltak kitöltve a 'személyi adatok'-nak szánt rovatok:
A jegyzőkönyv tulajdonosa Csere Mihály."[98]*(223)*
Talán ennyiből is sikerült érzékeltetni a futurizmusra és némiképp az expresszionizmusra is jellemző gyors képváltást.
A fenti jelenet egyik szereplője Csere Mihály és vele együtt a regény többi szereplője Csomor István, Vér György, a vezérigazgató, bábszerű figurák. Egy-egy jellemvonással állnak csupán előttünk. Ezek is csupán arra elegendőek, hogy az adott figurát elhelyezhessük a társadalomban: vezérigazgató, munkás, öreg nyugdíjas, háborúból megtért félig kész értelmiségi. Az aktivizmus használja előszeretettel az ilyen arctalan figurákat. A regényalakok kiragadott emberfigurák, de olyan hatást keltenek, mintha bárki mást helyezhetett volna a helyükre az elbeszélő. Bárki mást és akárki mást. Az egyes alakok jelzései az adott társadalmi csoportnak, egyek a sok közül. Éppen ezért akár kollektív én-tudatát is képviselhetik a csoportnak. Izgalmas azonban megfigyelnünk, hogy az egyes alakok nem egymáshoz való viszonyukban, emberi kötődéseikben jelennek meg, hanem a gyár, a gép szemszögéből. Csomor István miután megbetegedett, a gép elvesztette István karját, elveszetett egy verejtékező embert, akinek ereje képes életben, azaz működésben tartani a gépet
A gép központi szerepet kap a regényben, több esetben élőlényként kerül bemutatásra.
„A nagy test, a gyár, folyton eszik: nyersanyagot, agyvelőt, szemet, izmokat, ércet, egészséget. Néha, csemegének, piros embervért iszik."(295)
A gyár túlnőtt az emberen, óriási élőlény lett, ami az emberi energiából táplálkozik. A gyártól függnek az emberek és nem, ahogy az iparosodás hajnalán, a gyár az embertől. Szinte észrevétlenül fordult meg a dolog, a munkások észre sem veszik, hogy életenergiájukkal etetik az iparóriást. Azt gondolhatnánk, hogy a vezér valamelyest független a gyártól. De Csere Mihály esetéből kitűnik, hogy ő is csak egy csavar a gépezetben, hiszen öregemberre a gyárnak nincs szüksége, a gyár fenntartásának érdekében kell csökkentrni a munkások bérét, ezzel a sztrájk potenciális lehetőségét előidézve – tudjuk, ezen meditál a vezér, miközben Csere Mihály munkáért esedezne. Csupán az elbeszélő van olyan kívülálló helyzetben, hogy kimondhatja, a gyár, a technika túlnőtt az emberen.
„És nézze hátul azokat a kéményeket: magasak, valósággal belenyúlnak az égbe… A középkor a templomtornyokat építette úgy, hogy magasabbak voltak minden házak tetőinél… Mert akkor még a templom volt a szentség! …keressen templomtornyot, melyek ezekkel a kéményekkel felvenné a versenyt! A gyártelep kis kápolnája ki se látszik a házak közül… És minden kor a maga lelkét építi bele az épületbe..."(221)
Az iparosított világ joggal feszélyezte a kor emberét. Az addig megszokott emberi léptékek tűnőben vannak, a gépesítéssel a világ fejlődése felgyorsul, a távolságok csökkennek, az információáramlás gyorsul. Az ember alkotta technika szerves részévé válik az életkörnyezetnek. Egyes jelek arra mutatnak, hogy esetleg egy idő után nem is lesz más, csak az ember alkotta

[98] A zárójelben megadott számok a Jarnó József: A gyár. Európa Irodalmi R.T. kiadása, Bp.-Bécs, é.n. kiadás oldalszámait jelölik.

gyárak, gépek, kémények. Ebből fakadó szorongó érzést, tiltakozást a totális elgépesedés ellen expresszionista látásmódját érzékeljük az elbeszélő állásfoglalásában.

„Az ipar túlnőtt a korlátokon, melyek közé az ember valamikor szorítani akarta. És egy nemzet se várjon megváltást az ipartól. Hiszen nincs is szó sehol másutt nemzeti, 'hazai' iparról, mint a politikusok frázisaiban. Nincs magyar ipar, német ipar, angol ipar… Az ipar a nagy nemzetek fölötti valami, néha körülköti magát a nemzeti pántlikával,…"(61)

Ehhez a szemlélethez kapcsolható a regény szociális aspektusa: olvashatunk a teherbe esett munkáslányról, tüdőbeteg fiatalemberről, munkáját féltő, sztrájkoló munkásról, Franciaországba kivándorló emberekről. A szociális érzékenység tematikailag nem marad meg csupán a helyi, gyár környéki emberek problémáinak nyílt bemutatásánál, hanem az avantgárd nemzetköziségére jellemző módon, a négerek szociális állását is érinti, még ha csak egy alkalommal is a regény során:

„Belevegyülnek a mámoros forgatagba. Tánc. Csatazaj a parketten. Vigyorgó néger fejek. A hangszereken a célcédula: Made in Germany. Őserdő. Harc a fehérek ellen. Tüzes víz. Pálinka. Ugyanaz, amely elvette az őserdőt a négerektől. Csak itt előkelőbb nevet visel. Az egyik néger valami sárga folyadékot szürcsöl egy szalmaszálon keresztül. Ugyanilyen sárga italért adta el rabszolgának a nagyapját a törzsfőnök."(27)

A négerek kiszolgáltatott helyzete párhuzamba állítható az őseik rabszolgasorsával. A jelenet korabeli társadalmi feszültségekre enged következtetni. Egyrészt a néger problematika megoldatlansága, másrészt az ebben az időben egyre jobban erőre kapó nemzetközi egyenlőség ideája kerül, ha csak motívumként is előtérbe. A regény e tekintetben világirodalmi tendenciákba ágyazható be. A szociális tematika a két világháború közötti korszakban kiemelt szerepet kapott, különösen érvényes ez a háborút megélt katonák visszatagozódására a "normális" életbe.

„-Milyen furcsa: azt se tudom, hogyan készül egy srapnel, -pedig egynek szilánkját még ma is a bordáim közt őrizgetem…
-Miért beszélsz mindig a háborúról? Szokd el ezt, Gyuri…
-Igyekszem, Gizikém. Le is fogom szokni."(25)

A frontot megjártak megpróbálják elfelejteni háborús élményeiket, kitörölni életüknek ezt a szakaszát. Megjelenik a háború utáni kallódó figura is mellékszereplőként.

„Csomor István áll a sorban. Az emberek közt, akikre már nincsen szükség. A fölöslegesek közt, akiket munkanélkülinek neveznek" (83)

Valószínűleg a montázstechnikából ered a regényben a témák hirtelen váltása. Megfigyelhető azonban, hogy nem pusztán a témák váltására kerül sor, hanem tér-hangulat-érzelem hármasságban is hirtelen csapongásnak vagyunk tanúi.

„-A jegyespár egészségére! (…)
Valahol délen nagyokat bőgnek az ágyúk."(205-206)

Így nem csupán a témák sokaságát, de a regényvilág különböző hangulatait adja vissza a tematikus motívumok párhuzamosságával a regény. Innen értelmezhető az időszerkezet: kétféle időhasználatot figyelhetünk meg, melyek tovább feszítik a regény így is "zaklatott" menetét.

Az egyik fajta idő istenségként jelenik meg, ekvivalenssé válik a pénzzel. Ez az időkezelés alátámasztja, erősíti a mozaikszerű, gyors változásokból álló képsorokat.
„Az idő pénz! A munkások akkordbéreket kapnak. Sietni kell, az idő pénz. Szemüveget, szerszámot elővenni, gépet letakarítani időbe kerül, időveszteség. Az elvesztegetett időt nem fizeti meg a gyár. Az idő pénz!
A pénz szent! Kerekek közé eső emberi ujjak, lángmarta szemek, falhoz lapított emberi testek áldoznak neki!"(20-21)
Ismételten a gyár szempontjából nincs idő semmire, a termelésnek folyamatosnak kell lennie, ezt kívánja a kor dinamikus ipari fejlődése, ezt kívánja a gyár, hiszen ha megáll benne akár csak egy pillanatra is a termelés, megsemmisül. A gyár belső szerveként értelmezhetők a gépek, melyek a zökkenőmentes, gyors munkavégzést garantálják, tehát hozzájárulnak a gyár életbemaradásához, az ő általuk diktált tempó fenntartásához.
„Vér György gép nélkül is el tudná végezni a munkát. De két hónapig dolgozna a számvetésen, melyet négy óra alatt darál le a gép."(257)
A másik fajta időt éppen a fenti idézet jelzi. A gyáron kívül, a pulzáló, lüktető óriáson kívül az idő mintha megállna. A gyár felszívta az emberek energiáját, majd "kiköpte" őket, hogy megpihenjenek. Az emberek azonban nem tudják mit tegyenek szabadidejükkel. Az idő itt értéktelen, csak a gyárral kapcsolatban van értéke, mely pénzre váltható.
„Vér társtalanul járta az utcákat. Furcsán érezte magát. Az utóbbi időben egyre gyakrabban jelentkezett ez az érzés: mintha végtelen lenne az idő, ami szabadnak marad a hivatalos órák között."(259)
Vélhetőleg a zárlata miatt a korabeli kritika többféleképpen értelmezte a művet. A regény hőse, Vér György egy faluban marad gazdálkodni, nem tér vissza a város, a gyár forgatagába. Szalatnai Rezső talán ezért határozza meg menekülő regényként az alkotást. „Menekülő magyar regény: ez Jarnó József regénye…"[99] Szalatnai az elveszett generációról szóló regénynek látta Jarnó munkáját, és ez valóban az egyik értelmezési lehetőség.
Az általam tárgyalt avantgárd vonzást Illés Endre kritikájában is felveti. Bírálja ugyan a regényt, de figyelmét nem kerüli el, hogy a középpontban a gyár áll; a cselekményszálat mozgófilmhez hasonlítja. Hangsúlyozza ezáltal a 19. századi regényhez képest más jelenségeket. Rab Imre viszont a mű dogmamentességét emeli ki. Ez utalhat az avantgárd mindennel szakító, szembeálló attitűdjére, melyet a regény szerkezete, montázstechnikája sugall.
Jarnó regénye megpróbál egy új témát beemelni a regényvilágba, szétfeszíteni, megújítani, felfrissíteni igyekezve a korabeli irodalmat. A regény a GYÁRról szól, az áll a középpontban. Az új tematikát az avantgárd irányzatainak módszerével írja meg, a kifejező funkció hangsúlyozásával. A valóság radikálisabb ábrázolásával kísérletezik, ugyanakkor nem szakít teljesen a „régi" témákkal sem, hiszen egyaránt megtalálhatóak benne a polgári értékrend és a baloldali irodalom tematikái.

[99] Szalatnai Rezső: Menekülő líra, menekülő regény. in Kortárs, 1930, 234.

6.2. a fantázia világa

Kaczér Illés szerteágazó regényíró munkásságában figyelemre méltó helyet foglal el A fekete kakas, 1918-ban publikált munkája. Hasonlóan Jarnó József A gyár című regényéhez, erre is hatást gyakoroltak az avantgárd „izmusok". Ám míg Jarnó József munkájára szinte mindegyik avantgárd irányzat hatással volt, illetve ezek kavalkádja jellemzi a regényt, addig A fekete kakast alapvetően három avantgárd irányzat hatja át: az expresszionizmus, a szürrealizmus és az aktivizmus.

Az expresszionizmus a merész képváltásokban és a „furcsa", látomásszerű képekben nyilvánul meg.

„Vetkőzött a föld. Mutogatta mezítelen bájait a júniusi napocskának. Arannyal fizetett a júniusi nap." [100](7)

Más helyen:

„Milyen jó száraz földön lenni. A jó biztos talajon.

- *Ó, csak már Amerikában!*
- *Kukuríkú!*

Reggel van? Igen, reggel van. Szép idő. Körülötte hatalmas sokemeletes házak. Vonatok, villamosok, hintók, kocsik, autók. Nyüzsgő, zsibongó embersokadalom. Előtte a kéklő tengeröböl. Az öbölben hajó hajó hátán.

- *Mi az?-szorngatta Rezeda a homlokát. –Partra vetett a tenger."* [101] (145)

Az expresszionizmuson kívül a szürrealizmus hatása a legnyilvánvalóbb. Azonban fontos tisztázni, hogy „csak" szürrealisztikus regényről beszélhetünk, nem szürrealista regényről. A történet egy fiatal ötvös kalandjairól, álmairól szól. Az álom főnév hangsúlyos helyet kap, az alcímben is kiemelten szerepel: Nyáréji álom, mintegy felkészítve, ráhangolva az olvasót a regény történéseire. Tovább hangsúlyozódik az álom szerepe a fejezetcímekben: Rezeda Pál, ne aludj!

Maga a cselekmény is alvásra való készülődéssel kezdődik. Tehát az álom alkalmazása tudatos szerkesztés eredménye, ez a cselekmény háttere, színhelye és nem az alkotásé, amely a szürrealizmus sajátja. A szürrealizmus a félálomban való alkotás, a tudatalatti felszabadítását választja alkotói módszerül, A fekete kakasban ellenben a félálom, a realitás és az álom összemosódása a regény témája, nem pedig módszere.

Rezeda Pál – akinek vezetékneve foglaltnak tekinthető Krúdy Gyula azonos nevű alkja révén - ezüstműves történetét ismerhetjük meg. Egy fogadóba érve elalvás előtt mesét hall, miszerint a fekete tyúk első tojását kikeltő embernek természet feletti ereje lesz. A padláson éppen egy első tojást tojó fekete tyúkot találnak az utasok. Rezeda elalszik, és az elalvás előtt elhangzott mesébe képzeli magát. A befogadó számára csak később lesz világos mindez, amikor már a sokadik csodálatos, érthetetlen dolog esik meg Rezedával. Minden sikerül, amire csak gondol, léha életet él, de egyszer csak el kezd hiányozni valami. Régmúlt idők emlékei borzolják fel Rezeda kedélyét.

„Valamit csinálni kellene. Őrjítő ez a semmittevés. Dolgozni! Törött órákat javítani, gyűrűket ötvözni. Láncokat forrasztani. Babrálni a hajszálrugóval. S a tengelyre erősíteni a mutatót. Követ illeszteni a gyűrűkbe és

---

[100] A zárójelben megadott számok Kaczér Illés: A fekete kakas (Nyáréji álom). Grill Károly Könyvkiadó Vállalta, Bp., 1918. kiadás oldalszámait jelölik.

fülbevalókba. Ó, mennyivel szebb ez, mint hegedülni, vagy csókolózni. A hegedűszó és a csók pillanat. A munka az örökkévalóság. A hegedűszó elröppen. A csók emlékké foszlik. A munka megmarad örökkön."(220)

A fentiekből kiindulva olvasható avantgárd mesének is a regény. Ez a jelenség nem egyedülálló a korszak irodalmában, gondoljunk Lesznai Anna és Kassák Lajos felnőtteknek szánt, avantgárd meséire. Ha ebből a nézőpontból figyeljük a művet, akkor mint minden mesének ennek is van erkölcsi tanulsága: a munkálkodó életet látjuk szembeállítva a könnyed, gyönyöröket hajhászó életmóddal. A mérleg az első javára dől el a regény zárlatában. A polgári életmód kritikáját olvashatjuk? Ha igen, ez alátámasztja az avantgárd irányt, hiszen annak egyik alapeszméje a polgárpukkasztás, a polgári értékrend bírálata. Finom célzást olvashatunk a társadalmi egyenlőség hangsúlyozására. Rezeda szegény ezüstművesből lesz exelenciás úr, aki a gróf barátnőjét csókolhatja. (Mindezt csak az álomban, a regényben.) Ugyanakkor felvetődik az elbeszélő szociális érzékenysége is a kézművesek, kétkezi munkások iránt, akiknek vándorolniuk kell, hogy eltartsák családjukat. Mindezek központi helyre kerülnek, mivel ezen aspektusok a főhős Rezeda Pál jellemzői, tőle, helyzetéből kiinduló értelmezési lehetőségek.

Ne felejtsük azonban, a mese a lehetőségek, vágyak teljesülésének tere, tehát ezek a dolgok megtörténhetnek Rezeda Pállal, körülötte foroghat a világ. Ebben a mesében legtitkosabb egyéni vágyai teljesülnek, ez individuális mese, nem a népmesékben megfogalmazott általános kívánságok, tanulságok meséje. „A mai, úgynevezett műfajmesére már hatással volt az időközben kialakulófélben levő vagy már kialakult individualizmus. A lélek külön egyénekbe zárt, s csak történéshez és időhöz kötött, különálló szegmensekben jelenhet meg, így alakul ki a történet formájában létező mai mese"[102]- írja Földes Györgyi.

A regény zárlata azonban eltér a „szokásos" mesezárlattól, ahol a történet eseményei lezárulnak. Ebben az esetben elvágják a történetet "felsőbb hatalmak". Rezeda egyszerűen felébred és visszatér a realitásba, mindennapjaiba, maga mögött hagyja vágyai világát, kilép belőlük. Lesznai Anna erről Kassák meséivel kapcsolatban így ír: „Nem ez a mese lényege, hogy csudálatos dolgok történnek benne, de hogy győzedelmeskedik, megvalósul, mintegy világalkotó princípiummá válik benne a csuda… A mese beteljesedik, befejezése van, de nincs belőle ébredés, mert valóságosabb a valóságnál. Létezése lényegét nem korlátozzák, és nem bontják fel a lehetőségek kicsinyes ellenvetései."[103] Az eddig valóságnak vélt világ az álmok országában marad, tudatosítja ezt maga a főszereplő, és érzékeli az olvasó is. Az eseménysor olvasott álom marad, egy momentuma sem vihető át az éber állapotba.

A mese egésze szimbolikus értéket hordoz magában, amit a fekete kakassal lehet azonosítani. Ő jelképezi a lehetőségeket, a végtelen tudást, a hatalmat a regényben. Visszatérő motívum, mindig a váltásokkor, új lépéskor jelenik meg, a fekete kakas újbóli feltűnése mozgatja a regényt.

„Csak tudnék angolúl! Valami feketeség szárnyalt el előtte. Kakas? Igen kakas, kiáltozott is. Amerikai szárnyas, innen az udvarról szaladhatott ki. Hol itt egy olyan palánkos udvar? Sehol. És mégis kakas volt, tisztán látta

---

[102]Földes Györgyi: A mese metafizikája az és a magyar avantgard. in It 2000/4, 525.

[103] Lesznai Anna: Életsiratás. idézte Földes Györgyi in It 2000/4, 526.

egy pillanatra. Az első élőlény, akit megértett. Pedig ez is angolul rikoltott: -kikiriki!"(146)

A fekete kakassal szemben a munka, a tett, az akarat, a cselekvés jelenik meg. Földes Györgyi szerint az aktivizmuson belül is megoszlottak a vélemények, hogy az akarat nietzschei vagy metafizikai értelmezése kapjon teret. Földes Györgyi Halasi Andor interpretálásával kapcsolatban írja: „A tett az utóbbi interpretációban (Halasi Andoré) közös cselekvés, mely segít megismerni az életet és egymást, s így a szolidaritás, a lelkiismeret az erkölcs, a hit, az evolúció, az érték és általában a jövő szinonimájává válik."[104]

A fekete kakas a múltat szimbolizálja az összes (ki nem aknázott) lehetőségével, a cselekvés pedig a jövőbe mutat, egyértelműsíthetnénk a regény értelmezését. Az elbeszélő azonban csak az ébredés pillanatáig kíséri figuráját, a tudatra ébredésig már nem.

„Amikor kinyitotta a szemét, ott ált az országúton, a Hamis kutya előtt. -Álmodta?"(225)

Rezeda a csárda előtt találja magát, kint, pedig az álomba merülés előtt a csárdában, bent, a padláson hagytuk. A valóság és az álom keveredik, mégis valóság lett volna a hihetetlen történet? Az elbeszélő lebegteti a kérdést, nyitva hagyja, döntsön a befogadó.

A fenti elemzésekből is érezhető, hogy a korszak szlovákiai magyar avantgárd hatású regényirodalma nem szakít radikálisan az esztétikai hagyománnyal. Mintha igyekezne egyensúlyt tartani az új és a régi írásmód között. Az első világháborút követő megváltozott társadalmi viszonyokra valamilyen módon reagálnia kellett a felvidéki irodalomnak is, megtalálni az új realitások ábrázolási lehetőségét. Az avantgárd valóságtudatának változatairól írja Barta János, hogy „(…) a költő, művész nem tud bízni a természetes valóság jelenségeiben, elidegenedik a környezetétől. (…) ebből indul ki az új valóság keresése, (…) a valóság megragadására irányuló törekvés. (…) Mindvégig azt a perspektívát, azt az aspektust keresik, amelyből a valóság a legközvetlenebbül tárul fel."[105] A valóság kereséssel találkozhattunk, mind A gyár, mind A fekete kakas című regényekben. A gyár a minél objektívebb valóságképet igyekszik elénk tárni a montázstechnika segítségével, A fekete kakasban a valóság és álom egybemosódásával állunk szemben. De ez az aspektus nem radikalizálódik, nem válik egyetlen uralkodó alkotási szempontjává a regényeknek, ahogy ezt az avantgárd alkotási módszereiben tapasztalhatjuk.[106]

A szlovákiai magyar regényirodalom ezen ágáról elmondhatjuk, hogy az avantgárd alkotási módszereit integrálja a korabeli szlovákiai magyar regényirodalomba, melyre egyébként a 19. századi nagyepikai elbeszélői módszer a jellemző. Az avantgárd behatolásának érdeme a korszak szlovákiai magyar regényirodalmába, hogy szélesítette a regény megalkotottságának módozatait, frissítette az egyes témák

---

[104] Földes Györgyi: A mese metafizikája és a magyar avangard in: It 2000/4 531.

[105] Barta János: Avantgard. in Alföld, 1966/január 58-59.

[106] „A hagyományos műalkotást nem egyetlen funkció élteti, hanem egy funkciókomplexum, amelyen belül egynek vagy másnak uralkodó szerepe lehet. Ebből a komplexumból az avantgard művész kiemel, elszigetel egyet, azt aztán szabadjára engedi, felfokozza. Ez az egyeduralkodó funkció azonban nem marad a művészet közegében, (…) a hatást nem az esztétikum eszközeivel végzi -végül is kicsúszik a művészet határain túlra." Barta János: Avantgard. in Alföld, 1966/január 53.

megragadhatóságát. Nem beszélhetünk az adott korszakban avantgárd hullámról, sem korszakról, csupán erős hatásról. Ez a hatás nem tapasztalható a korszakban alkotó összes regényírónál. Az ide sorolható regények közül is csupán a fent értelmezett két regényben mutathatók ki avantgárd hatások, ezért marginális tendenciának is tekinthető a szlovákiai magyar regény ezen iránya. Fontos azonban az irányzat tárgyalása, mert a regényirodalom avantgárd ágával a szlovákiai magyar regényirodalom bekapcsolható a korszak magyar avantgárd irodalmának egészébe.

7. A humanista értékőrzés regényei

A harmincas években, főként a német politika változásaiból eredően az írók az első Csehszlovák Köztársaságban is a humánum, az emberi értékek megőrzésére hívják fel a figyelmet. Ezt az irányzatot azonban el kell különítenünk a Fábry Zoltán által meghirdetett emberirodalomtól, más módszereket alkalmaznak az ide kapcsolódó szerzők. Inkább a polgári értékek őrzőiként lépnek fel, a szociális érzékenység jellemzője azonban ennek az iránynak is. Kapcsolódási pontként leginkább a cseh író, Karel Čapek munkásságát lehet példaként kiemelni. Olyan átütő elmélet, mint azt a valóságirodalomnál láttuk, nem alakult ki.

7.1. polgári hagyományok

Kaczér Illés 1936-ban megjelent műve, az Ikongó nem hal meg a csoport egyik értékesebb, bár messze nem tökéletes munkája. A történet egy fiatal néger fiúról, Ndzsangeziről szól, aki elhagyja a fekete Afrikát és a lehetőségek Párizsába megy, cipőt pucolni. Számára ismeretlen világba kerül, ahol különös dolgok történnek.

A néger tematika nem szokatlan a harmincas években, az ősi néger kultúra akkoriban új impulzusokat jelentett a háborúban megfáradt európai művészet számára; a tisztaság forrását jelentette. Ugyanakkor a fekete emberekkel való bánásmód a fajok korabeli társadalmi egyenlőtlenségére is rávilágít. Az ősi, tiszta kultúra védelmére nagyobb hangsúlyt kell fektetni a terjedő fasiszta eszmékkel szemben. Kaczér szokatlan felhangot ad ennek a kultúravédelemnek azáltal, hogy a néger kultúrát ábrázolja tisztábbnak, ősibbnek a fehérek kultúrájánál, ahol az ital, a dzsessz, a pénz, az élvezetek hajhászása az érték. Ndzsangezi legalábbis ezt látja Párizsban, emlékeiben pedig Ikongó meséje él, aki nagy varázsló, végtelen hatalommal. A mítosz nincs pontosan leírva, csak homályos részként jelenik meg, kissé zavaróan hat a kibontatlansága miatt.

Ndzsangézi érzi, hogy Párizs nem az ő világa, érzi, hogy bőre színe miatt nem adottak számára ugyanazok a lehetőségek, mint a fehér emberek előtt. A négerek kisebbségben vannak Párizsban, - áttételesen ez a mozzanat értelmezhető a Csehszlovákiában élő magyar kisebbség életérzéseként.

„Nem vagyunk rabszolgák. De szabadok se vagyunk. Nincs hazánk.”[107] *(112/I)*

„Ahogy itt ült közöttük, hallgatott és felelgetett, még fokozottabban érezte, hogy egy nagy család, a négercsalád tagja és kezdte megérteni, hogy a testvérei annyian vannak, mint csillag az égen. A csillagok szeretik egymást, ragyognak és vigyáznak egymásra.”(39/II)

A nagy család fogalmának használata hasonló Szombathy Viktor Zöld hegyek balladája című regényében. Szombathynál a nagy család a szlovenszkói kisebbséget jelenti, amit nem szabad cserben hagyni, Kaczér regényében a négerek közösségét, mely megtartó erejű az idegen városban. Ndzsangezi talán azért, hogy megkaphassa azt a fehér lányt, akibe

[107] A zárójelben jelzett számok Kaczér Illés Ikongó nem hal meg. Kultúra Könyvkiadó Vállalat, Csehszlovákiai Magyar Tudományos és Művészeti Társaság, Bartislava-Pozsony, 1936. kiadás oldalait jelölik.

beleszeretett, talán, hogy szabaduljon kisebbségi érzéseitől, mindent meg akar tenni azért, hogy fehér legyen. El akarja szakítani a gyökereit, teljesen át akar alakulni. Ám a párizsi néger közösség erősebbnek mutatkozik. Megismertetik a Pán-Afrikai Organizációval, igyekeznek öntudatos embert nevelni belőle. Pillanatokra jó érzéssel tölti el az egészséges öntudat.
„Jóízzel az ínyén gondolt rá, hogy ha visszamenne Afrikába, erre tanítaná minden testvérét: mi belül vagyunk fehérek. A honvágy és a hazatérés gondolata dobolt és muzsikált benne, míg Szem doktor mellette ült."(14/II)
Az öntudatra ébredésben, saját lelki egyensúlyának megtalálásában kiemelt szerepet kap a nyelv. Az egységes nyelv az egységes népet, az erőt jelképezi.
„A néger nép csak úgy győzhet, ha egységes, ha egy nyelve van. Nem angol, nem francia, nem portugál, a saját nyelve: Ikongo nyelvében erő van. A nyelv a mi egyetlen fegyverünk."(43/II)
Ndzsangezi azért tanul angolul, hogy megértse Annabellt, a gazdag amerikai fehér lányt, aki "idegen" nyelven beszél hozzá.
„-Very interesting!-mondta a lány. –Mit szól hozzá, André?"(27/I)
A regényben nem csak Ndzsangezi figurája, de a többi szereplő is csak lazán megrajzolt, Ndzsangezi öntudatra ébredése is túl hirtelen történik, befejezetlen. Haza akar menni, vissza Afrikába, de végül az Egyesült Államokba megy Annabell után. Az Egyesült Államok a lehetőségek országa Ndzsangezi számára is, néger meséivel sikereket kezd elérni, ám talán ezért tőrbecsalják, és agyonverik az írónak induló fiatalembert. Nem világos Ndzsangezi halálának, áldozatának oka, kidolgozatlan a regényben ez a mozzanat, ezért a zárlat nem katarktikus, hiábavalónak érzékelhető Ndzsangezi halála.
Ndzsangezi történetének idejét az elbeszélő jelzésekkel ágyazza be a kor világeseményeibe.
„Párizs most tele van német földről ide szaladt cipőkkel; ezeknek nincs nagyon kedvük visszamenni Németországba, akár a négereknek Afrikába. Orosz cipőnek se akaródzik hazamenni, az olasz cipőnek és a spanyol cipőnek se. Párizs egy nagy cipőmágnes."(42/I)
A regényben megfigyelhető a fekete-fehér oppozíció. A fehérek eszköznek tekintik a feketéket. Erre példa maga a főhős, Ndzsangezi, aki André, a festő számára csak tökéletes modellt jelent, Annabell számára pedig szertelen vágyainak csillapítására szolgáló eszköz. Egyikük sem látja meg Ndzsangeziban az embert, a szerelemtől szenvedő férfit. A feketék épp ellenkezőleg, mindent élőnek tekintenek, a fákat, a követ, a cipőket, mindent megszemélyesítenek. A fehérek világa eszköz alapú, a feketéké élet.
Az események Afrikát, Európát, Egyesült Államokat egyaránt érintik. Az elbeszélő mintha ki szeretne lépni a kisebbségi keretből, és olyan témát felvetni, ami az egész világot érinti. A fő helyszínt, Párizst, a húszas - harmincas évek művészeinek találkozóhelye, egyfajta kozmopolitizmus jellemzi. Ebből a szempontból párhuzamba állítható Neubauer Pál A jóslat című regényével, mely szintén a totalitásra törekszik. Ezt a törekvést az Ikongó nem hal meg című regényben nem sikerült kiteljesíteni az elbeszélőnek.
Kaczér regényét a polgári irányzat humanista értékeket megőrizni kívánó művek közé lehet sorolni. Ungvári Tamás írja: „A hagyományos humanista irányzatok képviselőinek tehát egyfelől azokat nevezzük, akik kívül

maradtak az 'avantgárd hivatalos' mozgalmain, (….)kemény vitába is bocsátkoztak velük (pl. Thomas Mann Brechttel), másfelől életművükben érvényesült bizonyos totalitásra törekvés, a világ átfogó tükrének megalkotására bejelentett igény."[108]
Bár tudjuk, hogy Kaczér Illés engedett az avantgárd vonzásának, mely szerves része volt a húszas-harmincas években az irodalmi és művészeti világnak. A humánum értékvédelmét hatásosabban lehet kifejezni a polgári hagyományokat őrző írástechnikával, mint az újító jellegű avantgárd irányzatokkal, az Ikongo nem hal meg, ha szerényen is, de éppen erre törekszik.

7.2. önéletrajzi, életrajzi regények

7.2.1. önéletrajz, önértelmezés

A 20. század első felében a magyar irodalom egyik előtérbe kerülő ága az önéletrajzi regény. Különböző életrajzi hátterű szerzők alkalmazzák a regényírásnak ezt a változatát, gondolok itt Kaffka Margit Színek és évek, Füst Milán Feleségem története, vagy Kassák Lajos Egy ember élete önéletrajzi regényeire. A szlovákiai magyar regényirodalom tárgylat korszakában az előző regényekhez képest más jellegű alkotások születtek, az önéletrajzi elemek inkább fel-felbukkanó motívumként vannak jelen a regénykeben. Kevés ilyen típusú regény született, külön csoportba való sorolásuk azonban hozzájárul a korszak regényirodalmáról kialakítandó teljes képhez.

A 20. század elején divat volt a regény válságáról beszélni. A nagy realista epika már nem volt érvényesíthető, egy átfogó új stílus kialakítására nem láttak lehetőséget. „Amit a regény útkeresésének szoktak nevezni, az (…) jórészt a regény valószerűségének a válsága. (…) Márpedig a regény megújulási kísérletei tudjuk, inkább csak időleges eredményeket hoztak, ha születtek és születnek is sikeres regények; egyelőre nem beszélhetünk olyan regénymodellről, amely (a 19. századi realista nagy regényekhez hasonlóan) érvényes módon tükrözné korunk bonyolult valóságának szerkezetét. Valahol itt kereshetjük az önéletrajz 20. századi előrenyomulásának s elterjedésének egyik okát. (…) Nem az új regényformák helyett, inkább mellettük jelenik meg, mint a válság megoldásának egyik módja."[109]
Valóságszerűvé tenni azon regények világát, melyek a felvidéki kisebbség realitásait tematizálják, nem volt egyszerű. Megoldást jelenthetett az alkotó számára saját életének tapasztalatait megírni, beemelni regényeibe.

E mellett az önéletírás megengedi azt, hogy az egyéni tapasztalatok kerüljenek megfogalmazásra. Hitelesebbnek hathatnak esetenként a kisebbségi létet megélt alkotó saját életének művészileg megalkotott szakaszai, mint egy fiktív figura "élményei". Figyelemre méltó, hogy a szerzők akkor használják ezt az alkotói módszert, ha a Fábry Zoltán által megfogalmazott igénynek akarnak megfelelni, a szlovenszkói kisebbségi regény megalkotásán fáradoznak. Innen nézve a korszak önéletrajzi regényeit a kisebbségi létbe kerülés tematikáját megíró regények egyik alcsoportjaként értelmezhetjük. De éppen az erős önéletrajzi jelleg miatt

[108] Ungvári Tamás: A modern regény válaszútjain. Gondolat, Bp., 1984, 225-226.
[109] Szávai János: Az önéletrajz. Gondolat, 1978, 65-66.

nem felelnek meg végül is a Fábry-féle elvárásnak, mivel a teljes társadalmi skálát bemutatni egyetlen ember életének tapasztalatain keresztül lehetetlen.[110] Valamelyik társadalmi réteg óhatatlanul kimarad, mivel az önéletrajzára támaszkodó szerzőnek nincs vele kapcsolata, tehát tapasztalata sem. Az önéletrajzi elemek beemelésének nagy előnye viszont, hogy az adott társadalmi réteget belülről képes bemutatni.

Az önéletrajzi elemek alkalmazásához az is vezethetett, hogy az egyes alkotók élete viszontagságokkal, krízisekkel, történelmi fordulókkal teli. Ezeket az eseményeket értelmezni, összefüggésekbe igyekszik helyezni a regényekben az alkotó, mintegy értelmezett lenyomatot hagyva maga után.
Tamás Mihály azon kevés szlovákiai magyar író közé tartozik, aki saját életének meghatározó élményeit több regényben is feldolgozza. (Tavaszi vallomás, A drótvasút, Két part közt fut a víz)
A Tavaszi vallomás volt az első regénypróbálkozása, 1926-ban. A férfivá érés "hónapjait" olvashatjuk (Március, Április, Május). Érződik az elbeszélőnek a novellisztikus történetmondáshoz való vonzódása, szinte csak a főhős alakja tartja össze az egyébként külön-külön is a helyüket megálló rövid, történeteket. Egy–egy elemmel a későbbiek folyamán újra találkozunk a regényeiben. Valószínűleg a Tavaszi vallomásban megismert főhős legmeghatározóbb élményeit emeli be későbbi alkotásaiba. Ez a mozzanat megerősíti azt a sejtést, hogy a Tavaszi vallomás önéletrajzi ihletésű regény, melynek hőse retrospektív módon emlékszik vissza az eseményekre, egy fő szálat kiválasztva (a felnőtté válást), e mellett viszi végig az események elmondását.
„Akkor még kurta nadrágban jártam."[111](7)
A Tavaszi vallomástól kezdve a nők fontos szerepet játszanak Tamás regényeiben, több visszatérő motívummal együtt. Általában két nő szerelme között kell döntenie a regények főhősének, a nők között kiemelt helyen áll Mária. A regényekben szintén visszatérő téma egy enyhe tüdőbaj s az ehhez kapcsolódó sajátos halál-filozófia.
A drótvasút (1932) című regény eseményeit egyes szám harmadik személyű pozícióból ismerteti az elbeszélő. Ebben az esetben nem visszaemlékezésről van szó, hanem a történéseket szemlélő se nem gyermek, se nem férfi, hanem siheder nézőpontjáról. Itt lép be Tamás újabb kedvelt témája, az építészmérnök figurája és az építkezés. Nem hagyományos önéletrajzzal állunk szemben, mint az előző példánál. Jelen esetben az elbeszélő egy olyan tizenhat éves fiú, aki részben részese az eseményeknek, ismeri a szereplőket. Nincs szó tehát a Paul de Man-i szerződésről, ahol „A címoldalon szereplő név nem egy önismeretre és megértésre képes szubjektum tulajdonneve, hanem aláírás, ami a szerződést jogi - és semmi esetre sem episztemológiai – autoritással látja el."[112] Az elbeszélő nem önmagát állítja a megértés tárgyává, hanem a mérnök úr szerelmi háromszögét. Az autoritás tehát minden bizonnyal a szerző kezében van.

---

[110] „Az önéletrajz (…) az adott kor jelenségeinek viszonylag szűk körét tekinti át, jóval szűkebbet, mint például a regény" uő: im 83.
[111] A zárójelben megadott számok Tamás Mihály: Tavaszi vallomás (Fiatal évek regénye). L. Voggenreiter Verlag Magyar Osztály, Berlin, 1926. kiadás oldalit jelöli.
[112] Paul de Man: Az önéletrajz, mint arcrongálás. in: Pompeji, 1997/2-3, 97.

A Két part közt fut a víz című regény, bár nem egyes szám első személyben íródott, mégis ”mint ön-helyreállító diszkurzus”[113] értelmezhető. Bodák Iván nem azonosítható a címlapon szereplő szerzői névvel. Az önéletrajzi elemek fikcióba vannak beágyazva, Bodák Iván sorsfordító életszakaszába. Kettős arcrongálás alakul ki. A szerző önmaga szellemét értelmezi egy fiktív főhős alakján keresztül, aki viszont fiktív esemény szereplője. Az eseménysorról kívülálló narrátor tájékoztatja az olvasót, az ő kezében van az irányítás, ő bontja ki a cselekményt, értelmezi az eseményeket.
A Tavaszi vallomástól megjelenő elemek helyet kapnak a Két part közt fut a víz című regényben. Újra két nő között tétovázik az építészmérnök fiatalember, utalás történik az orosz hadifogságra, a valószínűleg ott szerzett betegségre, ami ismét a tüdőbaj. A betegséggel kapcsolatban fejti ki Bodák Iván halálfilozófiáját. Hangsúlyos Mária alakja, aki az életre szóló szerelem megtestesítője a férfi sorsában. A Tavaszi vallomások Május című részében Máriáról olvashatunk, akit sírva talál az elbeszélő, azaz a főhős, és rá kell jönnie, hogy a lány mást szeret.
„Máriának valami titka van, amit előttem rejteget, igen, igen, most már tudom, tegnapelőtt még az ajkán volt egy kis folt, egy nagyon-nagyon szerelmes csók nyoma lehetett csak.” (89)
A Két part közt fut a vízben még a név sem változott. Iván meglátogatja Máriát eljegyzésük után:
„Leült melléje, köszöntötte, Mária nem felelt, végigsimította a haját, a hajáról az arcára siklott a keze. Az ujja nedves lett.
-Sír?
-Jobb is, ha megmondom: én szeretem magát, de nem úgy…tudja… én mást szeretek…
-Tudom…”(81)[114]
A szerelem, a testiség megírása nem csak az önéletrajzi irányzathoz köti a regényeket, hanem a regények szerelmi motívumainak erotikus fűtöttsége, részletező leírása a naturalizmushoz is. Ezt a kötődést erősíti Görömbei András, amikor Tamás Mihályt a csehszlovákiai magyar próza legnevesebb naturalista képviselőjeként tartja számon.

7.2.2. életrajz

A két világháború közötti szlovenszkói regényirodalomra nem jellemző az életrajzi regény. Csupán egy ilyen regény jelent meg ebben a korszakban: Neubauer Pál Egy élet szimfóniája (1941). A szerzőnek ezt a munkáját a kort tárgyaló szakirodalom vagy csak a cím erejéig sorolja fel, vagy egyáltalán nem foglalkozik vele. A szerzőt személyes barátság fűzte Hubay Jenőhöz, a híres zeneszerzőhöz. Maga Neubauer kiemelkedő hegedűs hírében állt, nemcsak a lelki rokonszerv, de a zene iránti szeretet is kapcsolatot teremthetett kettejük között.
Neubauer Hubay végrendeletében kifejezett kívánságának tesz eleget, amikor a munkába kezd. A regény Hubay Jenő felesége, Cebrián Róza levelével nyit, mellyel az egész mű okát, kiinduló helyzetét ismerjük meg. Hubay Jenő életrajzát ugyanis csak Neubauer Pállal engedi megíratni. Ezért beszélhetünk inkább életrajzi regényről; Hubay Jenő életén és munkásságán

[113] uő: im 99.
[114] A zárójelben megadott számok Tamás Mihály: Két part közt fut a víz. Madách, Bratisalva, 1983. kiadás oldalait ejlölik.

van a hangsúly, annak hiteles, aprólékos bemutatásán és részben értelmezésén az életút dokumntumai alapján. A regényes jelleget húzza alá azonban Hubay Jenő és Cebrián Róza szerelmének története, főként a házasságukat megelőző véletlen találkozások leírása.
A regény nehéz olvasmány minden olvasó számára egyrészt terjedelme okán (majdnem ezer oldal), másrészt pedig azért, mert magas elméleti zenei műveltséget feltételez a befogadótól. A szerző Hubay Jenőt mint kiemelkedő hegedűművészt, zeneszerzőt és pedagógust mutatja be. Hubay egyes szerzeményeit a zenekritikusként értelmezi.
„Csodálatos polifóniával épített polifónia-építmény ez, melynek művészi a struktúrája és izgatók a modulációi, s csökönyös szekvenciával végső inteniztásig felfokozott, és egy recsitatív szünete után, mereven, korrektül hangzanak fel a klarinétok harminckettedei, megszakítják Kitty és Wronszky idilljét, meghajlást jelzőn: Oblonszky bemutatja Wronszkyt és utána szinte parancsolólag viszi el Kitty mellől. Animátó a vonósokban...”(419/II.)[115]
A korabeli bemutatókról, fellépésekről, koncertekről szóló, a sajtóban megjelent zenekritikákat a sajátjai mellé helyezi betétként, tipológiailag elkülönítve, de a szöveg szerves részeként használva a dokumentumokat. A mű második felében ezek a dokumentumok egyre gyakoriabbakká válnak, megakasztják a cselekményt, igyekeznek hitelesíteni az elbeszélő állításait. Másrészt viszont egy külön szintet is megjelenítenek: a zenekritikát, Hubay Jenő zeneértelmezésének szintjét. Egy-egy mű kapcsán külön zenetanulmányokat olvashatunk, melyek mindvégig megmaradnak a zenetudomány terepén, nem jellemzik esszéisztikus vonások.
Kihívás a munka magának Neubauernek is. Hubay Jenő élete ugyanis valóban szimfóniához hasonlatos. Hubay Jenő munkássága azonban nem értelmezhető csupán a zenei lexikonok tényei alapján. A zeneszerző élete nem csak zenéből állt, nem csak a zenei élet változásai hatottak rá és fordítva, hanem a politikai élet eseményei is meghatározták sorsát. Hubay Jenő 1858-1937 között élt, tehát a századfordulón is, amikor minden változóban volt. A zenében a 19. század végére kifullad a romantika. Wagner nagy zenedrámái nem teremtettek iskolát, tehát valami újat kell kitalálni. A fiatalok a dallam, a harmónia halálát hirdetik, az atonalitás válik értékké, Hubay viszont Beethoven és Liszt ”neveltje”, akik a dallamot kifejezési eszközül használták. Hubay Jenő nem tud teljesen egyetérteni a fiatalokkal. Hite szerint a zene egyenlő a dallammal, bármilyen egyszerű legyen is, következésképp állandó harcban állt a ”modern” magyarországi zeneszerzőkkel, akik maradinak, a haladás gátlójának titulálták. Ehhez járultak hozzá az addigi társadalmi rendet felforgató történelmi események: az első világháború, a trianoni döntés következtében szétszabdalt ország, az 1919-es Tanácsköztársaság – ekkor üldözöttként el kell hagynia az országot, Svájcba menekül. Hubay Jenő életét ezen kívül meghatározták személyes barátságai; bensőséges barátság fűzte kora nagy zeneszerzőihez, Liszthez, aki Beethoven csókját neki adta tovább, Bhramshoz, Vieuxtemps-hez, Mussenethez, Rubinsteinhez. Párizsban életre szóló barátságot köt Munkácsy Mihállyal. Baráti szálak fűzték a román királynőhöz, Carmen Sylviához, aki kora elismert költőnője is volt egyszemélyben.

[115] A zárójelben megadott számok Neubauer Pál: Egy élet szimfóniája.h.n. é.n. kiadás oldalait jelölik.

Neubauernek a zeneszerző élete remek lehetőséget teremtett arra, hogy az első világháborúba futó Európát bemutassa. Hubay Jenő zenéjének értelmezése csupán egy szintje a regénynek. Hubay utazásai során Magyarországtól Londonig látja és érzi a polgári élet tehetetlenségét. Európa változásra vágyik, új értékrend kialakítására. A régi hagyományhoz való abszurd ragaszkodást saját magánéletén érzékeli leginkább; későbbi feleségére, aki nemesi származású, három évet kell várnia, mert Cebrián gróf nem engedélyezte a házasságot, mondván, hogy majdani közös gyermekeik deklasszáltak lesznek. A nemesi ranghoz való ragaszkodás abszurditását hangsúlyozza, hogy Hubay akkor kéri meg Róza kezét, amikor a világ elismerte tehetségét és új Paganiniként emlegette. Művészetében is az újítás és a hagyományőrzés kettősége jellemzi. Bár az atonalitást nem fogadja el, de a népzene inspiratív alkalmazásával kísérletezik, ezzel közvetlen elődje Kodály Zoltán és Bartók Béla a népzenét a komolyzenébe integráló komponálási technikájának.
Neubauer hitelesen, dokumentumokkal alátámasztva olyan személyiséget mutat be, aki érzékenyen reagál kora kihívásaira, cselekvő megoldást kereső művész. A regény értéke azon túl, hogy alapos elemzést ad Hubay Jenő zenei életművéről, éppen abban rejlik, hogy bepillanthatunk a korabeli szellemi elit életébe, fogalmat alkothatunk a korabeli zenei életet meghatározó kapcsolatrendszerről, az Operaházban uralkodó eszmeiségről, az első világháborút megelőző évekről, valamint a közvetlenül a háború utáni korszak művészvilágának újraformálódásáról.
Az életrajz finoman elemzi az életmű és az élet kölcsönhatását, ahogyan a görög ”költői életrajzok” tették. A trianoni békekötés után Hubay Jenő az új helyzettel nem tudott megbékélni, ezért a zene nyelvén teremtette meg koncertjeivel a maga és hallgatói számára az egy nemzethez való tartozás érzését. Az új helyzetet tagadva, a hagyományt megőrizve új módszerrel kereste a megoldást. A hagyomány újítva megőrzésének kettőssége vonul végig a regényen, ez a kettősség határozta meg Hubay Jenő életét az életrajz alapján.

8. A polihisztorikus regény és a mágikus realista írásmód kísérlete

A szlovákiai magyar irodalom két világháború közötti korszakának külön csoportját alkotják a polihisztorikus és a mágikus realista regények. Hasonlóan a polgári humanista irányzathoz, ezekben a regényekben is az emberi, humanista, polgári értékek őrzése hangsúlyos, ahogy ezt az előző fejezet regényeiben is láthattuk, ám hangsúlybeli eltolódás tapasztalható. A regények középponti problematikája a világot mozgató erők keresése, bemutatása. Jellemzőjük, hogy az eddig ismertetett regénytípusokhoz képest az avantgárd irányzatok vonzásában megszületett regényeknél is erőteljesebben kísérleteznek az idő kezelésével és az elbeszélői módszerekkel egyaránt. Nem követik teljes mértékben a 19. századi nagyepikai hagyományt, inkább a 20. század első felében kialakult elbeszélői technikákhoz kapcsolódnak.
Erre a regénytípusra jellemző továbbá az elrugaszkodás a kisebbségi környezettől, a szűk miliő eseményei helyett a világ aktuális politikai eseményeivel való foglalkozás. Akár atipikus kisebbségi irodalomként is olvashatóak ezek a regények. Nem ragadható meg bennük a szlovenszkói magyar kisebbségre jellemző problémakör, inkább a kisebbség globális kérdései érdeklik őket, mivel ezek jobban beleillenek a regények világmindenséget átfogni kívánó világába.
Ebbe a regénytípusba Neubauer Pál regényeit vélem besorolhatónak, ezen belül is A jóslat (1938) című regényét. A Mi közöm hozzá? (1936) című munkát egyfajta előkészületnek érzem, előmunkálatnak, kísérletnek a későbbi mű megalkotásához. Ezen kívül a két regény között bizonyos összefüggést vélek felfedezni, ezért tárgyalom együtt a két regényt, egy fejezetben.

8.1. problémafelvetések

8.1.1. a történetiség problémája

Neubauer Pál Mi közöm hozzá? című regénye történelmi freskó. A főhős, Stüsser Mátyás az első világháború közelharcait megtapasztalva, felderítő pilóta lesz. Erkölcsi vállalásával, egész lényével szembe akar szegülni a háborúnak, az embertelen, értelmetlen öldöklésnek. Stüsser építész, művész lelke alkotásra vágyik. Válaszút elé kerül: meg akar szabadulni a háború őrületétől. Megpróbálja rábeszélni társát, Dario Hanemannt, hogy essenek orosz fogságba. Dario nem enged, ő kötelességtudó német katona. Így Stüsser, hogy megmeneküljön ezrek megölésétől, meggyilkolja Dariot. Szibériai fogsága után a moszkvai forradalom forgatagába kerül, ahol kora kiemelkedő egyéniségeivel (Lenin, Sztálin), valamint személyiségére mélyen hatást gyakorló személyekkel (Lioszka, Hellmont Frigyes) ismerkedik meg. A Cseka börtöneit is megjárva, a győztes vörös forradalom után Berlinben találjuk. Innentől kezdve a társadalmi események kissé háttérbe szorulnak, és Stüsser lelki változásainak lehetünk tanúi. A gyilkos tett végiggyűrűzik életén, jelentősen befolyásolva azt. Egyetlen támasza, biztonságot, nyugalmat, békét biztosító személy számára Leona asszony, a Stüssernek munkát adó Retberg építész felesége. Leona különleges helyet foglal el életében. Az asszony

mellszobrának megalkotása jelenti az időből való kiugrás lehetőségét, önmaga megvalósítását, ez a nő képviseli egy személyben a háború előtti polgári világ értékeit. Fordulópontot hoz lehiggadt életében Lioszka megjelenése Leoval, fiukkal, váratlanul éri az apa szerep, majd újabb meglepetés Leo kérése, utazzanak Moszkvába. Stüsser újra szembesül elfeledettnek vélt múltjával, és az egészet eltolja magától sokszor ismételt kérdésével: Mi közöm hozzá?, és a kelet felé induló vonatra száll.

A regény mai szemmel olvasva a történelmi regény kategóriájába sorolható. A kortárs befogadó minden bizonnyal társadalmi regényként olvasta, még akkor is, ha a történet a közelmúlt eseményeit dolgozza fel. Mindez egy elméleti problémát vet fel: mit tekintünk történelmi regénynek, mely problémakör nehézségeit vázoltuk a történelmi regényekről szóló fejezetben.

Annyi bizonyos, hogy a mai befogadó inkább történelmi regényként olvassa Neubauer művét, bár a megírás idejében még nem volt, nem lehetett meg a megfelelő rálátás a korra, melyről a regény szól, de talán éppen ezért lehet izgalmas olvasmány, történetiként is értelmezhető szöveg napjainkban. Nem a Walter Scott-i "valódi" történelmi regényként, inkább annak továbbfejlesztett változataként.

8.1.2. a kettősség megvillantása

Stüsser Mátyás, a berlini polgár a nagy társadalmi folyamatokat elutasítja. A történelmi pillanat azonban arra kényszeríti, hogy szembenézzen velük. Egész lényét az előrehaladás jellemzi, és a Mi közöm hozzá? kérdése is megengedhetővé teszi számára egy ideig előrehaladását, a senkivel és semmivel nem törődést. Biztosítja számára a forradalmiságot és a polgári létet egyszerre, ahogy megengedhetővé teszi azt is, hogy egyszerre vallja Nietzsche és Schopenhauer filozófiáját. Egész lénye az egyén szabadságát, mindenek felettiségét igenli.

„Nem a jólétet és gyönyört hajszolta, egészen más valami szólalt meg énjéből: valami örök, elmúlhatatlan lényeg. Ezt a lényeget szükségszerűségnek tudta és a világ szükségszerűségével ellentétesnek. A kettő közt rohant: éjjeli mulatóhely és az utcalány között Schopenhauer pesszimizmusától Nietzsche buzogány-bölcsességéig. Az elsőt az ember fölötti ember erejével, utóbbit a Nirvána magasából nézte le. És rohant tovább, tovább..."[116](8/I.)

Az előtérbe helyezett individuum azonban beleütközik a kor tömegeket mozgató ideológiáiba (pl. szocializmus). A kettő közt vergődve, két szerelem között, a jó és a rossz tett közt ingadozik, keresi a maga útját, amit Dario meggyilkolásával vesztett el. Kiutat nem találva, a kettősséget eldöntetlenül hagyva újra a Mi közöm hozzá? kérdéssel igazából sem az egyénre, sem a tömegre nem teszi le a voksot. A cím talán ezt a függetlenséget, sehová sem tartozást igyekszik hangsúlyozni.

[116] A zárójelben jelzett számok Neubauer Pál: Mi közöm hozzá? Franklin Társulat, h.n., é.n. kiadás oldalszámait jelölik

8.1.3. kapcsolódási pontok keresése

Neubauer az ”új” regény megírásával kísérletezik. Írásmódjával a másodmodernség vagy utómodernség két világháború között kibontakozó irányzatához sorolható. Regényével a nyugati irodalom egyik különös, a pszichologizáló áramlattal szemben kevésbé emlegetett, a két világháború között alakuló tendenciájához kapcsolódik, mely az autentikusságot bizonyos dokumentumok regénybe való beiktatásával akarta elérni. Elhatárolnám ezt az irányzatot a német neue sachlikeit irányától, mivel itt nem a tárgyak poétikai megfogalmazásáról, azok tematikus feldolgozásáról, inkább egy elbeszélői stratégiáról van szó. Az első világháborút megélt írónemzedék többé már nem hiheti írói mindenhatóságát. Írásaiknak ők maguk nem adhatnak elfogadható hitelt, így külső hitelesítő eszközhöz nyúlnak, mely ebben az esetben a korban divatos dokumentum.

Az elbeszélői technikák felhasználásán kívül tematikus kapcsolódási pont is kimutatható. Virginia Woolf írásaiban – állapítja meg Žmegač - síkra száll a sorsdöntő helyzetekért a történelemben, amelyeket az emberek életfelfogásában, és így az irodalomban bekövetkezett változások jellemeznek. Az írónő számára ilyen az első világháború előtti idő. Hajlik arra az - igaz nehezen bizonyítható - gondolatra, hogy 1910 táján az emberi jellem változni kezdett, és hogy akkoriban sok meggyőződés és sok konvenció elvesztette talaját.[117] Ezekkel a jelenségekkel párhuzamosan változik a regény is, amely a nemzedékeket egymástól elválasztó vélemények színtere lesz. Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a <u>*Mi közöm*</u> <u>hozzá?</u> elbeszélője is.

„Mikor a házat elhagyta, akarata ellenére már annyira rabja volt az új feladatnak, hogy a városkép elváltozását észre sem vette. A világháború előestéjén vérzivataros fényben rótta az utcákat. Ezekben az órákban hullott szét a tizenkilencedik század, - csak most hullott szét, hogy helyet csináljon az utána következőnek. Stüsser dühös-önfejűen bevetette magát szobájába, és fejére húzta a paplant.”(12/I.)

Stüsser polgárként a háború előestéjén elhatárolódik tőle, kívül óhajt maradni a változásokon, nem veszi észre, nem akarja észrevenni, hogy ily módon végzetes konfliktusba keveredik a számára megadatott történelmi idővel. Elindul kálváriája, mindent elutasítása, kívülálló lesz, magányos idegen. A háború utáni korszak generációváltásának lehetőségét az elbeszélő is megvillantja.

„A régi nemzedék világháborút idézett föl, és így mutatta meg, melyik úton nem szabad haladni. Ez a háború a régi nemzedék halálos ítélete.”(128/I.)

A narrátor ugyanakkor rámutat arra, hogy a változások nem mentek, mehettek végbe egyik napról a másikra. Stüsser választásán, a kívülmaradáson túl másik viselkedésmódot is megmutat, a tudomásul-nemvételt.

„Leona tagadta, hogy új világról lehet szó.”(195/I.)

Leona tehát megmaradt 19. századi embernek, elutasítja a kort. Ezzel a mondattal azonban az elbeszélő különcködését is kiemeli, aláhúzza. Leona

---

[117] Zmegac, Viktor: Történelmi regénypoétika (Huszadik századi regény alapvető kettősége). in. Az irodalom elméletei. I. Szerk. Thomka Beáta, Jelenkor-JPTE, Pécs, 1996.

ugyanaz maradt: önmaga, a szőke gyönyörű nő. Önmagát sikerült megmentenie.

8.1.4. végső kérdések

A regény a változó embert mutatja be, azt az óriási küzdelmet, amit a világháború tapasztalatai keltettek a főhős lelkében. A történelmi helyzet rákényszeríttette az embereket a változásra, és Neubauer regényében teret ad a változásra, változtatásokra. Egyén és tömeg harcát mutatja be. Stüsser az egyént képviseli, a megbolygatott korban a személyiségre való jogát követeli magának. Ezt bizonyítja egyetlen gyilkossága, mellyel megmenekül a háború tömegpusztításától, majd erőltetett forradalmisága, mellyel milliókat akar megmenteni. A meghatározó történelmi pillanat új erkölcsök formálódását követeli.

„Az Én elmúlt korok atavisztikus kísérlete megszűnt, ma csak a kollektívum mértékadó és benne minden egyénnek fel kell oldódnia. (...) Az Én bálványozásának érthetetlen kinövése, polgári kor maradványa. A kollektívum elnyelte az egyént és ezért minden meg van engedve, minden szabad, a gyilkosságot sem kivéve."(144/I.)

Más helyen:

„A kor ördöge megszállottan arra kárhoztatta, hogy tömegekben gondolkozzon s észre se vegye az egyes embert, akkor sem, ha szépasszony, aki kényeztet."(190/I.)

Úgy látszik, hogy eldőlt a harc a tömeg javára. A tizenegymillió halott hallgat, de Dario Hanemann minduntalan feltámad, és számon kéri Stüssertől tettét. Az egyetlen gyilkos tett, az egyetlen konkrét személy kísérti életén keresztül, minduntalan előtérbe helyezve az egyén vagy tömeg közti választás szükségszerűségét.

Neubauer regényében ennek az egyes ember számára felvetődő kérdését tárja fel. A végső leszámolásnál még egyszer egymásnak ütközteti a szubjektumot a tömeggel.

„Ott tartottál, hogy személyed számára házat építettél és elfelejtetted, hogy milliók hajléktalanok. Itt láthatod, hogy az egyén nem törődik magával és az évszázadok óta hajléktalan milliók számára építkeznek. Nem eszméltél rá, építőmester? Most sem eszmélsz rá, mikor a végső harc van indulóban? Egyszer elárultál minket. Most másodszor is árulást akarsz elkövetni? Vissza nincs út! Odaát most megszámlálhatatlan Dario Hanemann fog feltámadni… Ne kertelj, Stüsser Mátyás, most nem lehet kitérni az elhatározó válaszadás elől. Hogyan vélekedsz most a dolgokról?"(277/II.)

Az elbizonytalanodott elbeszélő a történet végén mintha döntésre jutna az egyén javára. Stüsser azonban egész múltját, jelenét és jövőjét (hiszen családjától, fiától is elszakad) az örök Mi közöm hozzá? kérdéssel tolja félre. A vonattal kelet felé tart, valószínűleg vissza Szibériába. Moszkvából való utazása önként vállalt „száműzetés". A zárlat az egész művet ismerve megdöbbentő. A befogadó felteheti a kérdést, miért hagyja el addigi életét? Pusztán azért, mert a múlt emlékei Moszkvában megsokszorozott erővel rohanják meg Igazából nem elfogadható magyarázat. Érezhető, hogy nem lelt rá a maga útjára, és még keresnie kell ahhoz, hogy megtalálja a végső célt. Koloszov barátja rövid jellemzése erre utal.

„Komplikált ember ez a Stüsser, ugrándozó bakkecske, kissé bolond, de feltétlenül megbízható és jellemes. Évek óta megkergült táncot járat vele a világ és bizonyos, hogy még távolról sem lelt önmagára. Ez is egyike azoknak, akik nem születnek a világra hanem önmagukat szülik, gyakran egy életen át."(164/II.)

Környezete vélhetőleg ezzel magyarázhatta Stüsser elutazását. Végső útja ez önmaga felé, a szibériai térbe és időtlenségbe. A regényben azonban sokkal izgalmasabb magyarázatot találunk.

„Utazás Leona társaságában, és túl van minden akadályon becsapta maga mögött az ajtót… Ennek egyszer amúgy is eljön az ideje. Amióta öntudattal bír, erre készül, ha itt az óra, megindul a szép széles úton, kétoldalt pázsit, cserjék, virágok… S végig így marad, erről az útról nem téríti el senki és semmi…"(171/II.)

Tehát tudatosan készül az útra. Lezárja a múltat, elindul képzelete útján egyedül. A társadalomban való léte, a történelem forgatagában való résztvétele, egyéni életútjának örömei és buktatói mintha csak előjátékok lettek volna. Előkészületek arra a maga választotta útra, amiről már senki nem tudja letéríteni. Meg kellett edződnie, tapasztalatokat kellett szereznie. Hová visz az út, a művészet felé, Stüsser Mátyáshoz, vagy a közösségben feloldódó személyiség felé, nem tudjuk. Azt sem tudjuk, hogy valóban megtalálta- e az utat. Azonban az is lehetséges, hogy már megtalálta a célt: a schopenhaueri semmit, a halált és a Mi közöm hozzá? kérdéssel az élettől távolodik el. Válasz a kérdés mindenesetre nincs.

8.2. elbeszélői módok, nézőpontváltozások

Az elbeszélő Stüsser vergődő, alakuló, vívódó egyéniségét, és az egész regényt meghatározó, éppen alakulóban lévő társadalmi folyamatokat igyekszik megragadni. Mindezt egyetlen elbeszélői móddal leírni lehetetlen. Egyszerre alkalmazza a 19. századból átörökölt elbeszélői technikákat és a másodmodernség újító prózaíró módszereit. Az egyes szám harmadik személyű elbeszélő szereplői bemutatásakor, jellemzésekor egyes szereplőinek tudati folyamatait is képes elmondani, *pszichonarrációt* alkalmazva:

„Valahányszor más emberekkel összekerült, mindig mást kellett játszania, Don Quijotét, Hamletet, bohócot, soha saját magát. Saját Énjének trapézéről mindig valami halálugrásféle, a levegőben néhány bukfenc, s mindez embertársai nagyobb szórakoztatására."(17/I.)

Ez az elbeszélő kényelmes, ráérős, van ideje elmesélni figurái egy-egy történetét. Esetleg feltételezi befogadói türelmét. Bátran alkalmazza az *idézett monológot*. Itt Hellmont Frigyes bármelyik legendáját idézhetnénk:

„Már több legendát beszélnek Leninről, suttogják őket az oázisokon és keleti városokban, sivatagban és bazárokban egyaránt, de én most az arab legendát fogom elmondani neked. Nekem ezt a legendát egy egyszerű arab mesélte el és nem teszek hozzá jottányit sem, nem komplikálom, nem szépítem. Szíriában, Palesztinában és Északafrikában terjedt el leggyorsabban. E szerint Lenin Moszkva emírje, dzsin, halhatatlan szellem."(70/I.)

Ez az elbeszélő átírja alakjai belső érzéseit, élményvilágát *elbeszélt monológokkal*.[118]

„S Fanjának az az érzése támadt, hogy most kedves jelenet következik, ébredés a rettenetes álomból: valami bókot fog most a gróf szájából hallani, raccsol ugyan, de rokonszenves, mert tetszeni akar Fanjának... Bizonyára megint a régi érvekkel áll majd elő, hogy Fanját az egyetemi tanulmányokról eltérítse. Haragszik a filozófiára, amióta Fanja annyi időt pocsékol könyvekre..."(87/II.)

Mint láthattuk, a regény elbeszélője a világot teljességében megismerhetőnek tartja, egésznek. Bizonyítja ezt a szereplőinek tudatával való biztos bánásmód. Fel sem merül benne a kétely, hogy esetleg Fanja másképp mesélte volna el a vele megesett eseményeket. Tudatában van mindenhatóságának. Válogat, átír, összegez szereplői élményanyagából. Mindebből valóban kialakul egy regénycselekmény, melyet a biztos ítéletű, egyes szám harmadik személyű elbeszélő mesél el.

Ezen abszolutizált elbeszélői nézőpont azonban finomul. A cselekményt esetenként több szálon olvashatjuk. Ez a megoldás legalábbis az abszolutizált elbeszélői nézőpont töréséhez vezet. Tipikus példákkal találkozunk párhuzamos események elbeszélésére. Egyszerre olvashatunk Stüsser vendéglői szerepléséről és a háború eseményeiről.

„Bécs kardcsörgető ultimátumot küld, egy kis büntetőexpedíció?... Ősszel, ha lehullanak a levek... Merészebb koponyák már megtették a szükséges börzei óvintézkedéseket. És itt, ebben az előkelő vendéglőben egy ilyen senki forradalmat kezd játszani... Tréfának jó, telitalálat. Az úr torkán akad a szó, nem talál feleletet. A két pincér dermedten áll, Stüsszer nem bocsátja le róluk a szemét. A lapos mondások cikázásában már magához tért a buta ötlettől. Szarajevóban egy anarchista meggyilkolta az osztrák trónörököst és már dübörögnek a föld kerekségén a hadseregóriások, az óriásságyúk, szörnyetegek, hogy halált okádjanak az emberek millióira..."(27/I.)

Az elbeszélő nem tesz különbséget jelen esetben a két térbeli szféra között. Egymás után zúdítja a kétféle eseményt az olvasóra. Máshol tipográfiailag elkülöníti a két történést.

„És a súlyos kéz újból magasra emeli a poharat. A másik szinte paroxizmusban tombol:

- Isten éltesse!

(A felszabadult proletariátus, évszázadok rabszolgahada meghallja a közelgő bosszú döngő lépteit, s villámgyorsan fölfegyverzi vörösen lángoló szabadságát. Meghalni, de soha többé vissza a rabszolgaságba! Kígyómódra hengergetik magukat végig az országúton, óriási sorok. Az utolsó kenyérdarabot, az utolsó rubelt, az utolsó embert!... Éjjeli erdőkön, ingoványokon törnek át mindenütt pusztulás, és halál leskelődik...)

-Bucharint olvassa?

-Okos koponya s a világ megváltoztatására törekszik."(182/I.)

Egy esetben fokozatosság figyelhető meg párhuzamos események bemutatásakor. Löwengaard báró az irodában fontos megbeszélést tart az orosz emigránsokkal. Itt az elbeszélő fokozatosan eltávolodik, és magára hagyja az olvasót.

---

[118] Vö.: Dorrith Cohn: Áttetsző tudatok. in Az irodalom elméletei. II. Szerk.: Thomka Beáta, Jelenkor-JPTE Pécs 1996.

„Az urak kört alkottak az elnök körül, úgy hallgatták. A dolog kezdett határozottan érdekes lenni ás legalább annyira szórakoztató, mint két szobával odébb folyó beszélgetés. A szalonban ugyanis szintén bolsevizmusról vitatkoztak. (...)

-Szóval tagadja, hogy minden a pénz - incselkedett egy szőke hölgy. -A pénz semmi?

Pontosan erről folyt a szó a tanácskozó urak között is. (...)"

Míg végül minden átmenet nélkül olvassuk az eseményeket.

„Stálin brutális kényúr, s akit Lenin is durvának és illojálisnak mondott, minden kétség kívül a diktátor utóda s mindenre gondol, csak romantikára nem... Annyi bizonyos, hogy a megváltásnak befellegzett!...

-És milyen viszonyban áll a művészet ehhez a megváltáshoz? - kérdezte Egon csoportjában váratlanul egy ideges, kapkodó hölgy, akinek az arca pillanatig sem hasonlított önmagához."(10/II. és 13/II. és 23/II.)

Az elbeszélő több esetben a retorikából ismert módszert használ : az ismétlést. Jelen esetben nem bizonyos motivikus elemek újra felbukkanásáról van szó (ezek természetesen jelen vannak a regényben), tehát nem variációkról, hanem a szöveg már egyszer ismertté vált részének újbóli szerepletetéséről változatlan formában. Általában leírásokkal találkozunk ugyanabban a formában. Ilyen Hellmont Frigyes potzdani palotájának leírása. Először akkor találkozunk vele, amikor Stüsser Németországban meglátogatja a mestert. Másodjára, mikor Stüsser háznak való telket keres, és Leona egy olyat mutat neki, ahonnan a palota látható.

„A kis palotát hatalmas méretű park választja el a többi háztól. Különleges, szokatlan stílus, amellyel az egész országban sehol se lehet találkozni. Indus stílus, távoli egzotikumok szimbóluma Németország kellős közepén. Park és út közt az ötvösművészet remeke: levelekből és virágokból kovácsoltvas kerítés. A levelek oly sűrűn csavarodnak egymás fölé, hogy a kívülálló nem vethet pillantást a parkra. Művészi ötlet: kovácsoltvas és levegő közt leheletszerű átmenet és a vasnövényzet finom végekkel vész bele az égbe. A palota magasabb ponton fekszik, mint a vidék és úgy nő ki a park zöldjéből, mint egy természetellenes nagy fehér virág. Mór elemek, különös titokzatosságok..."(228/II.)

A kis palota Süsserre már első alkalommal is nagy hatást gyakorolt. Hellmont Frigyes palotája mind külsőleg, mind lakója által különleges. Stüsser válik Hellmont egyik kedvenc tanítványává, bensőséges viszony alakul ki kettőjük között. Amikor a palota leírását újraolvassuk a szövegben, a két férfi barátsága, Hellmont alakja (aki majd rejtélyes körülmények között tűnik el) elevenedik meg. Bekapcsolódnak azok a jelentéstartalmak, amiket addig alkottunk a regény két meghatározó figurájáról. Az ismétléssel tehát nem "üresjárat" keletkezik, hanem valóban hangsúlyossá válnak a regény azon részletei, melyeket a palota tömörít magába.

A regény narrátora előszeretettel akasztja meg a folyamatos elbeszélést (ennek egyik változataként az imént említett ismétlés is felfogható), ily módon több mozaikszerű elemmel is találkozunk. A mozaikjelleget erősíti, hogy Stüsser helyszínváltoztatásairól (pl. hogyan jut Berlinből Moszkvába vagy Berlinből Rómába) nem kapunk tudósítást. Csak vonaton, repülőn vagy automobilon történő utazásról értesülünk, de ezek a cselekmény szempontjából másodlagos helyszínváltoztatások, és ilyenkor mindig tudjuk, honnan hová történik az utazás. A cselekmény

szempontjából fontos utazások közül kivételt alkot Stüsser utja családjával Berlinből Moszkvába, amikor is tudjuk, hogy vonaton megy. A vonatot, repülőt, autót felfoghatjuk szimbólumként, a modern kor gépeiként, melyek világrészeket képesek összekötni. A helyszínváltoztatásokról nem tudva a regény a homályosság felé mozdul el. Kitöltetlen helyek kerülnek bele, amiket az olvasó kénytelen maga összekapcsolni.

A regény elbeszélőjének határozottsága, a történet biztos kézzel vezetése egyre jobban háttérbe szorul, amint alakjait nem csupán a cselekménybonyolítás miatt szerepelteti. A narrátor a különösen nehéz lélektani helyzetekben nézőpontot vált. Egyes szám harmadik személyből egyes szám első személybe ugrik. Az ugrás nemegyszer egy mondaton belül történik, és csak az igék személyragjából lehet az elbeszélő személyére következtetni.

„Minden lehető út leggörbébb útját választja és ezt azért teszi, mert a kopószimat kombinációja számára az egyenes út kerülő. A tanácsos tehát fölteszi, gondolta Stüsser, hogy azért látogattam meg nyíltan Fanját, mert így akartam elhárítani a gyanúját, hogy a moszkvai elvtárssal kapcsolatban állok..."(171/I.)

Más helyen az egyes szám harmadik személyű elbeszélő hirtelen vált egyes szám első személyűvé, majd minden átmenet nélkül újra visszaáll a távlatot biztosító egyes szám harmadik személyű elbeszélővé.

„Egy este a szobájába lép. Az asztalnál Pjotr Fjodorovics ül, a mózesszakálú fétis. Egymaga jött és már régóta várja Stüsser hazaérkezését. Stüsser hallja, hogy a Cseka nevében le van tartóztatva. Úgy gondolja, hogy érti az összefüggést, pedig mitsem ért. Gondolkodni próbál, és azt hiszem, hogy Horst Gericke rendezte és hogy ízléstelen komédia az egész, amely mögött valamilyen formában az asszony áll. Rossz rendezés, kifejezetten ostoba cirkusz és Pjotr Fjodorovics előretolt állásban cirkuszigazgató...

Nem ellenkezik és követi az öreget."(83/I.)

Ugyanakkor ezt a részletet olvashatjuk úgy is, mintha végig az elbeszélő szólna. A *hiszem* szó egy lehetséges kiszólás az olvasóhoz. Az elbeszélő így pontos, részletes bemutatás után elbizonytalanítja az olvasót. Azt sem tudja, hogy ki szól hozzá, de most már azt sem, hogy ki rendezi a cselekményt. A *hiszem* szó valamiféle bizonytalanságot hordoz. Valójában nem is klasszikus mindentudó elbeszélővel volna dolgunk? A regény egésze inkább egyes szám harmadik személyű elbeszélőt mutat. Az előbb látott "ugrások" ritkán és kizárólag feszült pszichológiai helyzet ábrázolására szolgálnak. Ezzel sikerül az olvasót egyszerre tájékoztatnia a jelenet külső történéseiről és a szereplő belső tudatáról.

Elvétve ugyan, de hangsúlyos helyen előreutalásokat alkalmaz az elbeszélő. Fontos információkat közöl az olvasóval, olyanokat, amiket a szereplők is csak később tudhatnak meg, amikor az események megtörténnek velük.

„Aztán később, évek multán beigazolódik, hogy a gyereknek volt igaza, jobban mondva, előrelátóbbnak bizonyult, mintsem bárki sejtette. A maga módján és a saját elgondolásában, de felnőtt emberek számára annál meglepőbb. 1932 elején váratlanul vendégségbe jön hozzájuk egy tizenöt esztendős orosz fiú, azaz ajtóstul ront be a házba: Pjotr Pavlovics Visnyikov, Oroszlánkoma legjobb barátja, az, akiről oly sokat és szívesen beszélt, amikor anyjával ide jöttek. Néhány hónappal idősebb Leónál,

Oroszországból érkezik és már csak ezért is feltétlen tekintély. (...) Mindez persze sokkal később történik, 1932 áprilisában. Most egy kis ház épül a Havel - folyó partján és benne fog elhelyezkedni Stüsser Mátyás családja."(230/II. és 231/II.)

Mintha arra törekedne az elbeszélő, hogy bizonyítsa - esetleg biztosítsa a maga számára -, ő irányítja, alakítja figuráit, magát a történetet. Maga dönthet arról, hogy az időrendi vagy a fontossági elvet követi. Övé a döntő, meghatározó szerep.

8.2.1. fiction-non fiction

A narrátor elbeszélői módszerét bonyolítja valós és fiktív események összedolgozásával. A regény során valós személyek, szervezetek, pártok, események jelennek meg: első világháború, Szovjet-Oroszország-i forradalmak és ellenforradalmak, Cseka, Weimari Köztársaság, 1918-as spanyolnátha járvány, németországi forradalmak, Sztálin, Lenin, Kalinin (a Pravda szerkesztője), Dzserdzsinszkij (a Cseka, majd GPU vezetője). Ugyanakkor használ létező történelmi orosz családneveket, pl.: Jerzsinszkij, Orlov. A kérdés, hogy például Fanja Jerzsinszká valóban létezett-e, és herceglányként valóban forradalmárnő vált-e belőle, ma már szinte eldönthetetlen, illetve külön filológiai kutatást igényelne. Olvashatunk fiktív személyekről, eseményekről: Lewy fivérek, Dario Hanemann, Hanemann pilóta meggyilkolásának története, Hellmont Frigyes és Joszip Dzsugaszvili vitája Horst Gericke lakásán stb. A befogadást nehezíti, hogy az elbeszélő olyan eseményeket is belesző történetébe, melyek a kor aktuális eseményei voltak, de csak aktualitásukban volt értékük. Gondolok itt a spanyolnátha járványra vagy az Avus autópálya megnyitására. Nem lehetetlen, hogy az általam fiktív személyekhez soroltak valamelyike a kor aktuális politikai színterén, Berlinben vagy Moszkvában, fontos szerepet töltöttek be, de aktualitásukat vesztve a feledés fátyla borult rájuk, és csak a regény őrzi nevüket. A bankemberekre, pénzcsoportok vezetőire, de különösképpen Rassow berlini rendőrprefektusra gondolok. Felmerülhet a kérdés, miért ennyire fontos nyomon követni, szétválasztani a valós és fiktív szereplőket. Azon túl, hogy minden művészeti alkotás fikció, melybe a valóság elemei beépülnek, itt egy speciális esettel állunk szemben. Igaz, hogy a történelmi személyiségek fikcionáltan lépnek elénk (pl. Lenin lelki viaskodása Istennel), de pusztán nevük "valódisága", történelmi hűsége feszültséget visz a szövegbe. Az olvasó kénytelen azonosítani a nem oly távoli múlt aktív szereplőit, ugyanakkor tudatosítani, hogy irodalmi alkotást olvas, tehát fikciót. Az elbeszélő speciális helyzetbe hozza olvasóját, egyszerre hitelesít és fikcionalizál. Iser szerint a fikcionálás aktusa irodalmi szövegekben nem más, mint határátlépés aktusa. A reális és fiktív kettős szembenállása helyett hármas bontásban értelmezi a fikcionálást. „Ha a fikcionális szöveg realitást is tartalmaz, anélkül, hogy kimerülne annak leírásában, akkor fiktív komponense sem öncélú, hanem fikcionáltként valami imaginárisust készít elő. (…) Így a fikcionálás aktusa azzal nyeri el sajátszerűségét, hogy kieszközli az életvilágbeli valóság visszatérését a szövegben, s éppen ebben az ismétlésben kölcsönöz alakot az imagináriusnak, miáltal a megismételt realitást jellé, az imaginárius pedig az általa jelöltek elképzelhetőségévé

alakul."[119] Ebben a regényben csak a törekvés látszik az imaginárius megjelentetésére a realitások által. A határátlépés még nem történt meg teljesen, a realitások már ugyan nem pusztán leírásként jelennek meg a szövegben, de jellé átalakításuk még nem történt meg. Ily módon a hátátlépés határán vagyunk a regény olvasása közben, ezért az imaginárius sem jelenhet meg a szövegben, csupán homályosan sejtjük, a szöveg nem tudja megmutatni. Ebből is eredhet az a késztetés, amivel a befogadó igyekszik szétválasztani a realitásokat a fikcióelemektől.

A valós és fiktív eseményeket gondosan összedolgozva találjuk. A szereplők, fiktívek és valósak, ismerik egymást. Egész ismertségi láncokat lehet felállítani a hitelesítés módszere nyomán: Lioszka és Fanja barátnők, Stüsser szibériai fogságából Malten doktor segítségével szabadul, akit bonni ifjúságából ismer, ahogyan Horst Gericket is. Horst és Lioszka házasok, náluk találkozik Stüsser Sztálinnal és Hellmont Frigyessel, aki Lenin belső baráti köréhez tartozik. Látszólag itt az ismeretségi lánc lezárul és Stüsser gyilkos tettéhez ennek a társaságnak semmi köze. Ám az elbeszélő a láncot tovább fűzi, ugyanis Horst és Dario Hanemann, a meggyilkolt pilóta, hannoveriek és barátok, mindezt Dario apjától tudjuk meg. Így a háborús és forradalmi regényalakok elválaszthatatlanokká válnak a történetben.

Az elbeszélő azonban nem elégszik meg ennyivel. A második kötet végére egy dokumentumot illeszt, illetve kettőt. Az egyik Vlagyimir Orlov: Gyilkosok, csalók, provokatőrök című állítólagos könyve a szovjet-oroszországi borzalmakról, valamint az ezt kiegészítő S. anatómiaprofesszor: A múmia meghal című kézirata. Mindkettő Lenin testének újramumifikálásáról szól. Ezek külső dokumentumokként hatnak, bár valódiságuk kétséges. Arra azonban jól felhasználhatók, hogy az elbeszélő elrejtse magát a beillesztett dokumentumok narrátorai mögé, hasonlóan ahhoz, ahogy Kierkegaard is elrejtette elbeszélőjét az A-val és B-vel jelzett elbeszélők mögé a Vagy-vagy című esztétikai munkájában.

Az elbeszélő azonban nem csak külső, "valós" eseményeket használ fel hitelesítésre, hanem a történeten belül, az egyes eseményeket bizonyítani igyekszik.

„(Werner)A jószerencse Lioszka Ivanovnával hozott össze s az ő révén jutottam Hellmont Frigyes körébe. (...) Moszkvából egy nagyszerű barátommal jöttem át, Taraszovnak hívják, és nagy súlyt fektetek rá, hogy hamarosan összeismerkedjetek. Hellmont, aki csodálatosképp német báró, ezt a dicső példányt, amelynél különb bramánus egész Indiában nem akad, holnap fel fogom keresni..."(135/I.)

Biztosított ily módon a szereplők egymáshoz fűződő kapcsolata. Bár figyelemre méltó, hogy csak az orosz társaságról és Stüsser új ismerőseiről tudunk meg ennyi mindent. Stüsser történet előtti kapcsolatairól nem tudunk semmit, ezek nincsenek elhelyezve a történet szövetébe. (Malten doktor, Horst Gericke)

8.2.2. a tükörcserép

A hitelesítés módszerén kívül egy más technikát is felfedezhetünk a regény elbeszélői módszerében. Az elbeszélő egy a 19. században elfogadott, a 20.

[119] Vö.: Wolfgang Iser: A fikcionálás aktusai. in. Az irodalom elméletei IV. Szerk: Thomka Beáta, Jelenkor JPTE, Pécs, 1997, 52-53.

században megkérdőjelezett narrációs elméletet alkalmaz történetébe. Ismert idea, hogy a narrátor egy olyan fiktív személy, akinek megadatott, hogy egy csodás szemüvegen, távcsövön, tükrön keresztül szemléltesse a világot. (Stendhal szerint a művészet feladata visszatükrözni a valóságot, mint ahogy a vízben látszanak a táj felett elsuhanó felhők.) A szerző az ily módon megtapasztalt valóságot tárja fel befogadói előtt. A *Mi közöm hozzá?* narrátora a Cseka egyik kivégzési jelenetébe sűríti bele saját nézeteit.

„Borzalmas gyilkosságot vetítettek le szemünk előtt, akár egy filmet. Oktalanul, szemérmetlenül oltottak ki egy emberi életet. A súlyos test, a fénylő frizura, háttérben sötét kapu... Ügyetlenül a földre nyúl, hogy cvikkerét felemelje, hiszen évtizedek óta hordja és csak mert a földre esett, látja megváltozottnak, vérszomjasnak a világot... Megrázó ez az ösztönös mozdulat a halálos veszély pillanatában... Megrázó, amint éppen ebben a pillanatban keresi a cvikkert, amely súlyos lépése alatt darabokra törik... Mindennek a polgár az oka? Ő maga törte-e össze azt az üveget, amelyen át évszázadokig nézte a világot, és most felelősségre vonják ezért és agyonlövik..."(90/I.)

A kivégzett polgár egész társadalmi osztályát képviseli. Ő személy szerint ártatlan, de társadalmi osztálya nem teljesen vétlen az első világháború kitörésében, amely összetörte azt a bizonyos cvikkert, amin keresztül addig másképp látta a világot. A narrátor leteszi az összetört szemüveget. Az elbeszélő nem írhatja le a világot a maga teljességében, csak szilánkokat mutathat, és csakis olyanokat, amelyeket magáénak mondhat. Eltávolodik a polgári eszméktől, de amint a történet bemutatja, a lenini szocialista eszme sem győzi meg. Fontosnak tartom, hogy ez a jelenet a regény elején helyezkedik el, így már a kezdetektől számíthatunk arra, hogy nem mindenben a hagyományokra támaszkodó világszemlélettel találkozunk majd.

8.2.3. bűn és bűnhődés

Újabb elbeszélői nézőpont jellemzi Stüsser római tartózkodásának idejét. Ide menekül, amikor Moszkvában kipattan a Hanemann-ügy, itt találkozik áldozata apjával. Az elbeszélő kérdést tesz fel, ami szokatlan a "mindentudó" elbeszélői gyakorlatban. Vita tárgya lehet, hogy kinek szól a kérdés, és valóban az elbeszélő teszi- e fel, esetleg az elbeszélő idézi jelöletlenül a szereplő belső gondolatmenetét.

„-Azt hiszem, hogy nekünk még igen érdekes mondanivalóink lesznek egymás számára, bár idegenek vagyunk.

Vajon az utolsó szavakban irónia volt elrejtve?"(116/II.)

A római tartózkodás során előtérbe kerül a gyilkosság esete, annak összes következményével. A római út eredménye a tett bevallása az apának, ám az ítélet elmarad. Az apa vágya csupán annyi, hogy beszéljen a tettessel. Tudja, hogy a bosszú már nem hozhatja vissza szeretett fiát. Stüsser azonban csak pillanatnyi békét tapasztal lelkében. Rómából Berlinbe visszatérve úgy dönt, hogy besúgja barátai baloldali puccskísérletét, talán bűnbánattól vezérelve. A gyilkos Stüsser a rendőr előtt ül, és árulásra készül. Tette sajátos etikára vall. Gyilkosságát egy másik bűnnel akarja jóvá tenni. Oscar Wilde írja: „Ellenben a mi szemünkben a művészet törvénye nem egy az erkölcsi törvénnyel. Bármely etikai rendszerben, hacsak némi nemesebb törvény is uralkodik benne, a jó szándékok is bizonyára

elismerésre találnak, legalább így kell elgondolnunk. De azokra nézve, akik a szépség komoly kapuján lépnek át, nem azt a kérdést tesszük föl, hogy mit szándékoztak cselekedni, hanem csakis azt, hogy mit cselekedtek. Lendületes és túláradó szándékaik ránk nézve nincsenek értékkel, csakis a megvalósult alkotásaik."[120]Stüsser művészként tehát nem ítélhető meg a hétköznapi törvényekkel. Őrá, mint művészre más szabályok vonatkoznak. Stüsser az árulás után tud dolgozni, nyeri vissza önmagát, egy időre. Következésképen az árulás szükséges tett volt, vagy állomás az alkotói folyamatban, mely Leona mellszobrának elkészítéséhez vezetett. Sajátosan dönt, újra menekül a válsághelyzetből, ugyanúgy, amikor Dariot lelőtte. Újra lezár valamit, maga mögött hagy; a gyilkosságával a háború értelmetlen öldökléseit, az árulással forradalmi korszakát.

Ezt a lezárást az elbeszélő pszichikailag feszült, egyszerre több szálon futó lelki történéseket megmutató szituációban írja le. Stüsser önmagát Raszkolnyikovhoz hasonlítja.

„Már percek óta szótlanul ült a tanácsossal szemben és nem olyan ember benyomását tette, aki okos szóra hajlandó. A tanácsos mindent megkísérelt, előzékeny és szívélyes volt, pletykákkal szórakoztatta és művészeti kérdéseket intézett hozzá, de Stüsseren semmi sem fogott. Őt most csak az új ötlet foglalkoztatta, hogy ebben a pillanatban Dosztojevszkij-alak, és ez nagyon bosszantotta."(179/II.)

Feltételezhető, hogy a feszült helyzetben valóban Dosztojevszkij művére gondol, és a két szituációt összehasonlítja, de a két helyzet közti eltérést már az elbeszélő mondja el, Stüsser szavai mögé rejtőzve.

„A minden dolgok megismétléséről szóló tan ... még a jelenetek is egyeznek. Ezt a kis jelenetet például Dosztojevszkij elírta előle. Nagyszerűen egyezett minden, egyetlen részlet sem maradt ki: Rodin Raszkolnyikov a rendőrkopó előtt! A lelkiismeret hajtja? (...) De mekkora világrengető különbség! Vajon felfogják-e a különbség horderejét, akik értesülnek róla? Értik-e majd, hogy mire vállalkoztam? Semmi közöm a lelkiismerethez..."(177/II. és 178/II.)

Hasonlítja, de egyben el is távolítja magát Stüsser az irodalmi alaktól. Igyekszik végigjárni Raszkolnyikov útját. A gyakorlatban kipróbálni saját elméleti filozófiáját, egy bibliai idézet sajátos értelmezését: „Legyetek szelídek, akár a galambok…" (Az idézet az első fejezet címe is egyben.) Stüsser híven az idézett gondolathoz, távol akar maradni a háborútól; hogy ne kelljen megölnie tizenegymilliót, azt az egyet öli meg, aki útjába került. Szelíd akar maradni, ahogy Raszkolnyikov kívánja kipróbálni saját elméletét, mielőtt megírná traktátusát. Később merül fel mindkettejükben tettük lehetséges mérlegelése. Stüsser olyannak tűnik, mintha Raszkolnyikov alakját, életét venné mintául. Ugyanúgy embert öl, nem pénzért, nem gyűlöletből. Cselekvése tudatos, nem ösztönszerű tett. A regénybeli valóság a megidézett irodalmi fikciót utánozhatná. Mintha az elbeszélő Oscar Wilde sajátos mimézis elméletét alkalmazná. A klasszikus művészetfelfogással szemben, Wilde szerint, nem a művészet utánozza az életet, hanem pont fordítva.

„Igen jól megértettem, hogy nem akarod tükörnek tekinteni a művészetet. Véleményed szerint ezzel a lángész fényképlemezzé

[120] Oscar Wilde: Művészet és dekoráció. Génius Kiadó, Bp., é.n. Ford.: Supka Géza DR., 7.

alacsonyodnék le. De azt csak nem gondolod komolyan, hogy az élet utánozza a művészetet, hogy az élet a tükör és a művészet a valóság?

Vivian. Pedig csakugyan ez a véleményem. Akármilyen paradoxnak hangzik is- és a paradox mindig veszedelmes- azért mégiscsak igaz, hogy az élet sokkal inkább utánozza a művészetet, mint a művészet az életet. (…) Egy nagy művész föltalál egy típust. Az élet megpróbálja utánozni, ismételni – épszerű alakba, mint egy vállalkozó szellemű kiadó."[121]

A fent említett példa akár egy újabb érvként is szolgálhatna Wilde rendszeréhez. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy Wilde a reális életre vonatkoztatva állította fel tételét. Jelen esetben a regény virtuális valósága utánoz egy másik művészi alkotásban teremtett figurát. Ha következetesen visszük végig Wilde koncepcióját, akkor az élet Stüsser figuráját utánozná, egy olyan valós alakot kapnánk, aki Raszkolnyikovot utánozza, szembeszegül kora társadalmi erőivel, szélsőséges nézeteit nem fél átültetni a gyakorlatba, majd vállalja – mivel nincs más út számára - a következményeket is.

A narrátor mindenesetre játszik a Bűn és bűnhődés jelentéstartalmával, majd elhatárolódik tőle, hiszen kimondja: az ő történetének semmi köze a lelkiismerethez, nem azt kell bizonyítania, hogy ő szabad ember, amint Raszkolnyikov tette cselekedetével.

8.2.4. Vér és Arany (Nyugat és Kelet elmélete)

A narrátor más helyen is saját világfelfogásának, filozófiai nézeteinek kifejtésére használja szereplői monológjait. Így Löwengaard bárót, amikor a pénz és arany elméletét fejti ki. Ezt a teóriát olvasva a háttérből Ady Endre költészetének egyik szimbolikája bontakozik ki. A két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom hagyományként Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső művészetét fogadta el, hangsúlyos irodalmi hivatkozási alapul szolgáltak. Tehát amikor egy szövegben pénz, arany, halál kerül szimbolikus helyzetbe, akkor e korszak felvidéki irodalmában főként Ady-hatásról lehet szó.

„Az aranyba vetett hit oly mély és eltörölhetetlen, mint az istenhit és mivel Lenin ezt nagyon jól tudja, Istent és az aranyat egyszerre akarja törölni… Így értelmezendő az arany realitásának misztikuma: az arany az igazság fokmérője. (...) Azt mondom, Isten és arany kezdettől fogva egy és elválaszthatatlan. Most, ebben a században az emberek az aranyat fogják imádni. S ahogy az isteneket és az Istent a frigyládában féltve őrizték, ugyanúgy fogják most az aranyat az új katakombákban, a bankok trezorjaiban fogvatartani és őriztetni."(15/II. és 17/II.)

Löwengaard elméletét az orosz arisztokrácia előtt fejti ki. Az aranyra, pénzre azért van szükség, hogy Szovjet-Oroszországban helyreállítsák a rendet, visszaállítsák a cári uralmat. A pénz egy újabb polgárháborúra kell, újabb gyilkoláshoz, vér tapad hozzá.

„És minél vadabb az éhség és züllés fergeteges tombolása, annál győzedelmesebb az Arany és az Ötéves Terv legendája: véres terror mindkettő szolgálatában. Vér és Arany. Patakban ömlik a vér, hogy az

[121] Oscar Wilde: A hazugság hanyatlása (Emlékezések). in A kritikus mint művész. ford.: Benedek Marcell, Lampel R. R. T. , h.n., é.n. 128.

arany megsemmisüljön: Lenin valósága. És szörnyű kísértetiességben tornyosul az arany, hogy megsemmisítse ellenségét, a vért."(205/II.)

Ady Endre költészetében az Arany, Isten, Halál kiemelt jelentőségű szimbólumok. Szimbolizmusa azonban eltér a francia szimbolizmustól – Ady szimbolizmusa erősen társadalmi, politikai, erkölcsi ítélettel is telítődik.[122] Az elbeszélő azonban az Ady által teremtett szimbólumokat nem új tartalommal telíti, hanem, talán nem túlzás azt állítani, hogy eredeti mivoltukban veszi át, bekapcsolva ezzel az egész Ady-költészet jelentéskörét. Löwengaard elméletében Isten és arany egységét hirdeti, a pénz zsarnokságát a világ felett. Ez a Nyugat filozófiájának mutatkozik. A regényben szereplő elméletek egyensúlyát az elbeszélő Lenin elméletének, az éhség koncepciójának ismertetésével, a kelet filozófiájával teremti meg.

„Rongyos egyenruhájában naphosszat fel-alá járt. Fix pontot keresett, de mindenütt csak az állati primitívséggé lefokozott tömeg életével találta magát szemben. És mindenütt egyetlen fojtott kiáltás: Éhség!" (51/I.)

Löwengaard filozófiája a jóléti társadalom elmélete. Középpontjában az arany áll, mely a hatalom letéteményese, a polgári világ fogyasztói társadalmának válságát mutatja. Ezzel szembe bontakozik ki a lenini szocializmus elmélete, mely az éhség elméletének tűnik. Lenin "új" emberiséget akar teremteni, új istenségként lép fel. A háború okozta válságból mutatott kiutat egy addig meg nem valósított utópiával. Úgy látszik, nincs más eszköze az éhsége mellett, csak a terror. Félő azonban, hogy az emberek fellázadnak.

„Az emberi idegrendszer nem bírja el az állandósított forradalmat s ebből következik, hogy a terror vége a forradalom végét jelenti."(22./II.)

Lenin tisztában van vállalkozása kockázatával. Új hitet, új vallást igyekszik adni az embereknek. Kétezer éves hagyománnyal helyezkedik szembe, a keresztény Isten, az isteni szeretet és az arany tisztelete helyett az éhséget, az emberek közti egyenlőséget hirdeti. Elmélete még nem diadalmaskodott országában sem, de már külső támadások sora éri, mind politikaiak, mind katonaiak. Hiábavaló lett volna a harc, a rengeteg áldozat?

„Négy hétig nézett Lenin farkasszemet a pusztulással. Föld és ég lángokban állt, de Lenin nem adott parancsot. Könyveket olvasott s irodalomról beszélgetett környezetével. Álmatlan éjjeleken azonban Istennel kelt birokra. Diktátor, mint előtte senki, ember, aki két kezével Európa és Ázsia felé nyúlt, a gyomor és az éhség prófétája, aki felrúgta a szereteett és a jóságot, most csodára várt. Mert csodának kellett most történni. Le kellett győznie a földkerekség fegyvereseit, de győzelmet kellett aratnia önmaga fölött."(77/I.)

Isten megtagadója, Istennel csatázik éjjelenként. Furcsa paradoxon.

Lenin szocialista eszméi azonban nemcsak a politikai életet zavarták össze, de a gazdaság világát is. Löwengaard fentebb említett Istenről és aranyról kifejtett elméletének világhatalomra törő háttérkoncepciója is kibontakozik. A cárizmus visszaállítására nemcsak azért van szükség, hogy a bolsevik eszmék ne fertőzzék meg a nyugat munkásait, hanem azért is, hogy helyreálljon a világ gazdasági egyensúlya.

---

[122] Görömbei András: „Mégis győztes, mégis új és magyar" (Diákmelléklet Ady Endre költészetéről). in Szavak értelme. Püski, Bp., 1996, 413.

„Most pedig a legnagyobb veszedelemre akarok utalni. Mindaddig, amíg a régi Oroszország nincs visszaállítva, s nem lehet visszaállítani, amíg bolsevizmussal állunk szemben, Európa nem találhatja meg az egyensúlyát.”(22/II.)

Arany és éhség harca tágabb értelmezést kap Löwengaard elméletében. Ha a terv sikerül, a lenini eszmékért rajongó tömegeknek sem kell éhezniük többé.

„Nem tettek kísérletet arra, hogy egy betűt is megértsenek abból, amit Löwengaard szájából hallottak, hiszen úgysem érthették volna meg. Gigantikus méretű üzlet indult el. Berlin, Párizs és London felvette a küzdelmet Wall Street-el. Ha Löwengaard elnöknek sikerül az orosz hadjárat s nem téved a számításaiban, mint Napoleon, akkor Európa a következő évtizedekre nagy előnyhöz jut, s jól el van látva…”(25/II.)

Természetesen a nagy üzletet maga Löwengaard irányítaná, és neki hozná a legnagyobb hasznot. A regénynek tehát eszmei-gondolati síkján is megtalálható az egyén és tömeg közti választás kérdése. Löwengaardra mint Európa megmentőjére tekinthetnénk. Tudását, üzleti hatalmát, kapcsolatait a tömegek szolgálatába állítja. Ugyanakkor erős személyisége, raffináltsága, az, hogy egyedül irányítaná a hatalmas gazdasági, pénzügyi gépezetet, individuumát hangsúlyozza.

Ám a terv nem válik be. Keleten makacsul tartja magát Lenin új hite. Harc indul nyugat aranya és kelet aranyat megszüntetni kívánó forradalma között. A hadjárat állóharccá alakul, egyik fél sem győz, örök vitában állnak egymással.

Végül talán Stüsser fogalmazza meg a viadal kimenetelét. Ő még a háború előtt Gerdával, egy utcalánnyal, betér egy luxus étterembe, ahol nem hajlandók kiszolgálni őket, vélhetőleg azért, mert nem tartoznak az étterem elfogadott társadalmi osztályához.

„Ha ez a pecsenye, mely itt az orra előtt az asztalon van, azonnal nem lesz az övé, akkor minden elveszett!… Előbb ő, a proletár és nője, az utcalány fog enni! Csak azután, ő utánuk következnek a később jöttek a zabálásban… Minden ember egyenlő… Minden bendő egyforma úr… A falatért van minden!….”(29/I.)

Későbbi élettapasztalatai, a világtörténelem forgataga majdnem elfeledteti vele ezt az élményt. De negyven évesen, kissé lecsillapodva, szinte addigi életútját összegzően mondja újra egy étteremben:

„…elfelejtettem, hogy minden, minden a pecsenyéért történik.”(210/II.)

Stüsser azonban nincs abban a helyzetben, hogy élettapasztalatát magasabb körökkel is megossza, talán nem is áll szándékában. Feje fölött a harc tovább folytatódik kelet és nyugat között. Nyugat istene az arany, képes volt újra feltámadni, öröknek, állandónak mutatva az általa jelképezett eszményeket. Kelet új vallásteremtőjét, Lenint ezért kell mumifikálni, hogy eszméi örökkévalóságát szimbolizálja; hogy ne felejtsék el, hogy a nyugat istenei ne tudjanak teret hódítani maguknak. Az emberek megérinthessék, lássák. Lenin múmiája azonban bomlásnak indul, az „újkori” Jézus nem tud halottaiból feltámadni. Vallása még gyenge lábakon áll. Az embereknek szükségük van a látványára, a múmiát meg kell menteni.

„Százezrek hajolnak meg koporsóm előtt, s hozzád tapad a hitük, aki megszabadítójuk voltál: a lélekszellemhez, hisznek a szellemben, mert látják

a testem…De csak addig hisznek benned, szellem, amíg ezt a testet a szemükkel láthatják… Ha én itt föloszlottam, te is köddé válsz, uralmadnak vége, szétoszlik úgy, mint a testem."(253/II.)

Az anatómus megmenti a múmiát, új szerveket mumifikál, új kezet, lábat, májat. A múmia megmarad, de felvetődik a kérdés, hogy mennyire igaz így az eszme, hiszen csalással, hazugsággal sikerül csak életben tartani.

„A nép vak és ezért sikerült a csoda. Az anatómus bűvész legyen és próféta. A bűvésznek sikerült a csoda, a kezükben tartják a csodát az emberek s az emberek hisznek nekik, a nép hisz a szemmel látható csalás mágiájában és megkövezi a prófétákat…A test sokat elvisel, mindent el tud viselni…A szellem semmit nem bír el, semmit a világon."(258/II.)

Az elbeszélő elrejti magát, közbeiktatva egy kéziratot, melynek maga az anatómus a szerzője, és Koloszov révén kerül Stüsszerhez, így az olvasóhoz is.

Az elbeszélő tehát kelet és nyugat eszméjének hatalmi harcán keresztül ily módon a hazugság és igazság kérdését is elénk vetíti. Újfent választási helyzetbe került a befogadó: mely eszmét fogadja el igaznak. A mindenen uralkodó, a hatalom zálogaként működő, minden értéket pénzben felmérő nyugat elméletét, vagy éppen a pénz hatalmát elvető, emberek egyenlőségét hirdető elméletet. Az elsőnél a hazugság is eladható igaznak, a másodiknál pedig nem az "eredeti" testet, csupán egy "másolatot" imádnák az emberek. Mindkét elmélet önmagában hordoz egy igaz-hamis oppozíciót, egymással való szembenállásuk alaptételeik ellentétessége miatt kibékíthetetlen. Abszolut "igazság" eszerint nem található, minden viszonylagos. Stüsser a részigazságok és részhamisságok hálójában vergődik, innen keres kiutat, úgy, hogy mindkettőt megvizsgálja alaposan, míg meghozza döntését.

Az addigi rendet, erkölcsöt, hitet felbontó szocialista forradalom, az első világháború nehéz gazdasági helyzetbe sodorta az újonnan megalakult Szovjetuniót. Lenin "új" emberiséget akart teremteni, ehhez el kellett törölnie a régit. Az "új" ember a napi kenyérért, a forradalmi állapotoknál jobb holnapért fog küzdeni. Nyugaton a pénzt tisztelték istenként, keleten pedig az új eszme, a szocializmus gyakorlati megalapítóját, Lenint. Ezért kell testét minden körülmények között újramumifikálni, hogy az emberek a szemük előtt lássák az eszme megtestesítőjét. Az elbeszélő e közben teljesen elrejti magát szereplői tudata mögé. Nem hoz ítéletet, nem foglal állást, csupán ismertet.

Stüsser továbbra is mindent elutasít, Dosztojevszkijt, pénzimádatot, tömegekbe vettet hitet, Nietzschét és Schopenhauert. Gyilkosságával Nietzsche filozófiáját valósítja meg: az erősebb elnyeli a gyengét. És ha isten meghalt, akkor mindent lehet, még gyilkolni is. Az erkölcsi kérdés mindvégig jelen van a tett elkövetésétől kezdve: vajon helyesen cselekedett-e? Stüsser saját magának meg tudja magyarázni tettét: azért gyilkolt egyszer, hogy többet ne kelljen megtennie, és hogy esélyt adjon a tizenegymilliónak a túlélésre. Az alapjaiban "jó" tett azonban fokozatosan, Stüsser akaratán kívül, bűntetté alakul. És ez az, amivel a tett elkövetésének pillanatában nem számolt, a következményekkel. Király Gyula írja Dosztojevszkij Bűn és bűnhődésével kapcsolatban: „El nem ítélhető, csak sajnálatra méltó, amiért a vállára vett egy terhet, amelyről előre tudta, hogy

elbírhatatlan, és éppen ez az, ami Raszkolnyikovot rejtetten bár, de figyelmezteti a tett következményekben való továbbélésének, továbbhatásának és így kiszámíthatatlanságának tényére, a jó szándék objektív rosszba fordulására, a 'jótett' viszonylagosságára, sőt 'nyílt' vagy 'rejtett' szándékától független rosszba fordulására."[123]

A tett következménye a tett helyességének, indokoltságának állandó megkérdőjeleződése. Itt léphetne életbe a schopenhaueri pesszimizmus, de ugyanúgy, ahogy a felelősséget, a szenvedő életet is elutasítja. Egyik sem számít.

Az elbeszélő tehát játszik a 19. századból átörökített határozott tudással bíró elbeszélő és a magát háttérbe húzó, ítéletre nem törekvő elbeszélő között. A két elbeszélői módot tudatosan váltogatja. Amikor az elbeszélt történetet bonyolítani, cselekedtetni kell, akkor a "mindentudó" technikához nyúl. Ezzel eléri a történet előremenetét, alakjai megformáltságát. A mélyebb tudati rétegek leírására a töredezettebb, bizonytalanabb, határozatlanabb, csupán résztudással bíró elbeszélői módot alkalmazza. A narrátor alakjait filozófiai problémák bemutatására használja, ám távol tartja magát a véleménynyilvánítástól. A kettő közötti ingadozás a fentebb bemutatott árnyalatokkal együtt egyfajta bizonytalanságot, de ugyanakkor feszültséget is visz a mű egészébe.

8.3. az időkezelés sajátosságai

A regény időszerkezete lineáris. A történet elején a 31 éves Stüsser Mátyással találkozunk, pár nappal az első világháborút kirobbantó szarajevói merénylet előtt. A történet végén Stüsser fia 13 éves. Leót apja 41 évesen ismerte meg, tehát több mint 50 éves, amikor elhagyja családját. Az egységes időszerkezet azonban bizonyos helyeken megbomlik. A regényben vannak olyan időszakok, amelyek eseményeiről nem kapunk pontos beszámolót. Ezek összefoglaló jellegűek a történet menetét biztosítják, egy mederben tartják. Az ilyen részek váltják egymást a részletesen leírt időegységekkel, melyekről gazdag információkészlettel rendelkezünk, mindezzel megadva a regény sajátos ütemét.[124]

8.3.1. a múlt vonzásában

Az elbeszélő egy esetben játszik az idősíkokkal. Különleges helyzetről van szó, Stüsser éppen elhatározza, hogy ha meg akar menekülni a közelharctól, akkor le kell lőnie Dariot. Még mielőtt megtenné, az elbeszélő beszámol Stüsser háborús múltjáról, amit a befogadó csak ebből a jelenetből ismerhet meg.

„Szászkilométeres sebességgel száguld a gép. Stüsser gondolatai kutatják a múltat. Már fél év?... Gyors kiképzés után menetszázaddal a front mögé került. Egy darabig jól ment minden. (...) A repülőgép még mindig kelet felé tart. Ezer kilométerre az ellenséges föld fölött Hanemann pilóta már-már leállítja a motort. Kérdezni szeretné, merre visz a céltalan út. Ugyanakkor hallja a parancsot és a gép északnak fordul.

A gondolatok visszaszállnak a múltba."(31/II. és 33/II.)

---

[123] Király Gyula: Dosztojevszkij és az orosz próza (Regénypoétikai tanulmányok). Akadémiai Kiadó, Bp., 1983, 273.

[124] Vö.: Szegedy-Maszák Mihály: A regény, amint írja önmagát. Tankönyvkiadó, 1980, 13.

Ehhez hasonló idősíkváltással másutt nem találkozunk a regény során.

A múlt egyetlen pillanatának, a gyilkosságnak hatása a jelenre, hasonlóan Ibsen analitikus drámaszerkezetéhez, végighúzódik a regényen. Stüsser egyetlen gyilkossága ugyan a szemünk előtt játszódik le, ellentétben Ibsen drámáival, ahol a múlt eseményeire a drámai jelenben derül fény, a múltban elkövetett tett következményei a jelenben határozzák meg a figurák cselekedeteit. Ibsen analitikus drámáiba „egy már lepergett esemény feltárását tűzi ki célul (…) A cselekmény mozgását a hátravezető motívumok uralják."[125] Stüssert előrehaladásában múltbeli cselekedete akadályozza, mint egy rugó húzza vissza, nem járhatja saját útját. Nem csak a meggyilkolt pilóta állandóan felbukkanó esete miatt, de moszkvai életszakasza is a múltba köti. Lioszka és fia, Leó a moszkvai forradalmi napokat idézi. Miattuk kell „pályát" módosítania, családapává válnia.

A múlt tettei nem csak Stüsser életét irányítják, hanem Fanjáét és Wernerét is. Nekik szintén gyilkosság miatt kell bűnhődniük, a jelenben. Faját és Wernert a vörös forradalom harcosait elfogják az ellenforradalmárok. Mivel ellentétesen vallanak - így rájuk bizonyítható a kémkedés-, a kihallgató tiszt, Orlov gróf Fanját (akit mellesleg jól ismer még udvarolt is neki) a katonák prédájává teszi. A büntetést fokozza, hogy Wernert kikötik, és végig kell néznie tehetetlenül a lány megerőszakolását. Fanja a megváltó halált kívánta, ahelyett pedig a megsemmisülést kapta büntetésül.

A halál túl kegyes megoldás volna. Fanja a végső pillanatban meggyilkolt apjára gondol.

„Ebben a pillanatban itt termett a meggyilkolt apa, a kérlelhetetlen törvény végrehajtója. Fanja öntudata még egyszer, utoljára fellobbant s a felvillanó fénybe, halálos kényszerrel most rá gondolt. Kézzelfogható közelben állt előtte, de nem a bosszúállás s megtorlás képében, hanem mint valami nemtő, aki megvédi a halálrakínzott emberi lényt, a gyermekét…"(95/II.)

Fanja számára valószínűleg belső megnyugvást hozott az apjával kapcsolatos a látomása. De Wernerrel való kapcsolata mély válságba jutott, melyet nem tudtak soha teljesen megoldani. Életüket a forradalomnak szentelték, áldozatuk ne váljon hiábavalónak, a múltról nem beszéltek.

A múlt meghatározó elemévé válik így a cselekménynek, megadja az események oksági viszonyát. A múlt jelenléte tovább tágítja a regény jelentésrétegeit. A háború előtti időszak, mint múlttá zárult korszak erősségét jelzi. A regény figurái mind, kivéve Stüsser kisfiát, valamilyen viszonyban állnak ezzel a korszakkal. A forradalmárok tagadják, Leona asszony magában hordja, Stüssernél a semleges viszony látszana kézenfekvőnek, de a regény egész cselekménye rácáfol erre. Egyszerre lázad e korszak ellen és próbálja meg értékeit megőrizni. A múlt hatása a regény jelen idejére nem csak cselekményformáló elem, de a regény gondolati szférájának szerves része.

[125] Egri Péter: Az analitikus dráma klasszikus és modern típusáról. in. Filozófiai Közlöny, 1981/3 252 és 261.

8.3.2. szubjektív és objektív időkezelés

A regényben kétféle időkezelés figyelhető meg. Stüsser életében vannak pillanatok, amikor az idő nem számít.

„Stüsser éppen borotválkozott s ezt nagy gonddal végezte. Mikor közölték vele szabadulása hírét, közönyösen fogadta. (...) Régen elfelejtette a kelet és nyugat közti különbséget s időbeosztása szibériai. Nem sietett."(38/I.)

Máskor meg az idő igencsak kevésnek bizonyul, soha nincs belőle elég. Ez a fajta részletes és sűrített időélmény nem azonos azzal az időkezelési móddal, mely a regényinformációk áramlásával válik érzékelhetővé. Jelen esetben Stüsser egyéni időmeghatározásairól van szó.

Az idő gyors folyása főleg a Moszkvában töltött forradalmi időszakot, valamint a Retberg építésznél töltött időt jellemzi. Folyton rohan, dolgoznia kell. És ilyenkor egyetlen vágya van, kiugrani az időből. Ez néhányszor, pillanatokra ugyan, de sikerül, például Leona mellszobrának megformálásakor.

„Leonát mintázta és hitt benne, hogy kettős küzdelmet folytat az idővel. Az idő arcát és Leona fejét eljövendő misztériumok lengték körül. Stüsser élt az idővel s arra használta fel a szép fejet, hogy művet alkosson, amelyben idő és szépség egyaránt érvényesül."(193/I.)

Ezek az időmeghatározások Stüsser belső időélményét idézik. Elkülöníthetünk Bergson nyomán objektív és szubjektív idősíkokat a regényben.[126] Az objektív időmeghatározások a történelmi események idejére vonatkoznak. A fent idézettek Stüsser szubjektív, belső idejét írják le. Ezekből Stüsser pillanatnyi lelkiállapotára is következtetni lehet. Amikor nem érdekli az idő, akkor kiábrándult, szinte az időn kívülre helyezi személyét. Amikor meg peregnek a napok, akkor éli aktív, termékeny, cselekvő, eszmékért, tömegekért lelkesedő korszakát. Jellemző a megnyugvás és aktivitás periódusainak váltogatása az életében, amit az időkezeléssel is kifejezésre juttat az elbeszélő.

A műalkotással maradandót alkot, olyat, amit nem egy emberöltővel mérnek. Emellett úgy érzi, végre sikerült részben megvalósítania önmagát. Az alkotás azonban csak akkor sikerül, amikor visszatér Moszkvából. Első harca az idővel sikertelen volt. Leona megmintázandó arca mögül egy másik női fej sejlett fel. Ez volt Lioszka, aki gyermeket adott neki, és bizonyos szempontból az örök asszony lett számára. Először tehát meg kellett tapasztalnia valamit, ami az örökkévalósághoz hasonlatos. Meg kellett tapasztalnia azt a pillanatot, amikor alkothat. A szobor megalkotásával azonban az idő nem állt meg. Az alkotás nem tűnik maradandónak a regény végkifejlete alapján sem. A regény e szála kapcsolatban áll Proust regényfolyamának problémakörével. Paul Ricoeur hívja fel a figyelmet, hogy a regénybeli Marcell küzd a műalkotás révén az időkívüliségbe való kerülés lehetőségével.

---

[126] Sándor Pál Bergson filozófiáját bemutató kötete nyomán meg kell jegyeznem, hogy Bergson nem használta az objektív és szubjektív idő kategóriáit. E helyett képi megfogalmazást használ az idő problémájára. Ilyen pl. a gombolyag fel-és le gombolyítása, vagy az ezer színárnyalatú spektrum képe. Vö.: Sándor Pál: Henri Bergson filozófiája. Gondolat, Bp., 1967, 148. és 148-149.

„Pontosan akkor fedeztem föl az Időnek ezt a romboló munkáját, amikor épp hozzáfogtam volna, hogy egy műalkotásban időn kívüli valóságokat világítsak meg és értelmezzek."[127]

A prousti regényidézethez magyarázatképpen hozzáfűzi: „Sokatmondó vallomás lehet, hogy a romboló idő réges-régi mítosza erősebbnek bizonyul, mint a műalkotás révén megtalált idő látomása?"[128]Ricoeur a műalkotást a megtalált időként határozza meg, de éppen ez válik kérdésessé a tárgyalt regényben. Ha Stüsser megtalálta volna az elveszett időt Leona mellszobrának megalkotásakor, akkor a műalkotás létének tudata egész hátralévő életében biztonságot, nyugalmat adhatott volna. Stüsser azonban továbbra is harcol valamivel, küzd, keres. A nyugalmas polgári élet Rettberg építész mellett nem elégíti ki. Az idő tehát rohan tovább és lehet, hogy lerombolja a műalkotást, a pillanatra megtalált időt.

8.3.3. alakváltozatok (utak önmagunk felé)

A másik kiugrás az időből római tartózkodása. Itt álnéven, Erick Sommerként járja az örök város utcáit. Maga mögött hagyhatja Stüsser Mátyás zűrös és zavaros életét, harcait, forradalmait, átlag német polgár lehet. Ez a római kirándulás azonban végzetes felismeréshez vezeti.

„Sommer és Stüsser Mátyás már szép utat tettek meg együtt és mindjobban kezdték megérteni egymást. S most ez a jól megtermett derék történész egyszerre végleges meghasonlást idézne elő kettejük között?"(110/II.)

A helyzet pszichikai hátterében az áll, hogy a derék történész nem más, mint Dario Hanemann apja, aki a meghasonlást kiváltja. Erick Sommer valaki más, egy másik személyiség. Stüsser pedig igazából egész addigi életében saját magát kereste. Éppen ez a megfontolás készteti arra, hogy felfedje valódi kilétét Hanemann úr előtt. Úgy gondolja, ha ezt teszi, Dario végre elengedi, és nem kell többet harcolnia az idővel, amely a gyilkosság óta állandóan visszafelé húzza a múltba.

Stüsser Rómában megkettőződik. Tamás Attila szerint a 20. század magyar irodalmában a témát több úton is körbejárták a szerzők. „A személyiség tragikus meghasadása és játékos megosztva-megkettőződése, megosztottságban megmaradása és kialakulásra képtelensége éppúgy tárgya, illetve ihletője tehát a kor magyar irodalmának, mint - ritkábban és korlátok közé szorultan - az egységes személyiséggé válás folyamata, illetve ennek a folyamatnak megindítása."[129] Stüsser esetében mintha egy oda-visszajátéknak volnánk szemtanúi. Stüsser, Erick Sommerként megszabadul múltjától, ideális állapotba kerülhet, kialakíthatná egységes, kiteljesedett személyiségét. Ám nem teheti, mert a másik, a Rómában elfojtott személyiség minduntalan a felszínre kívánkozik és ez kettősséghez, végzetes játékhoz vezet, mely végső soron az egyén tragédiáját vetíti elénk. A narrátor azonban cselhez folyamodik. „A játék–írja Tamás Attila - nem zárja el az eredeti énhez való visszatérés útját, hiszen az egész játékot is

---

[127] Paul Ricoeur:Az eltűnt idő nyomában. in Az irodalom elméleteti V. Szerk.: Thomka Beáta, Pécs, Jelenkor-JPTE, 1997, 117. A szerző idéz Marcel Proust regényéből.
[128] uő: im
[129] Tamás Attila: A személyiség megjelenési formáinak változásai századunk magyar irodalmában. in ItK 1996/3. és Sudia Lieraria. XXXV. köt, 110.

abba lehet hagyni."[130] Az önfelfedést kettőzött játékban olvashatjuk. Andrej Koloszov, Stüsser orosz barátja, Dario meggyilkolását saját történeteként mondja el Erick Sommer, azaz Stüsser és Dario apjának jelenlétében. Többszörös elbeszélői elrejtésnek lehetünk tanúi a jelenet során. Az önfelfedéshez nehéz út vezet, saját magunk mintha nem is tudnánk vállalni, külső segítségre szorulunk. Az idős tanár azonban régen tudja, hogy Erick Sommer személyében tulajdonképpen kivel áll szemben. A játéknak egyszerűen véget vet, kezet nyújt Stüssernek, úgy tűnik, megértette őt.

Az idő és önmaga keresése így kapcsolható össze. Az esetleges elméleti hátteret maga a regény is megadja. Jerzsinszkij herceg meggyilkolásának éjszakáján Werner egy barátjával, Taraszovval Stüsserhez menekül, aki akkor Hellmont palotájában élt. Werner Stüsser gondjaira bízza labilis idegzetű medikus barátját. Miután Stüsser és Taraszov egyedül maradnak, Taraszov elkezdi furcsa, néma hegedűszólóját, mely során az Énhez vezető út három lépését mondja el. A hegedűszóló végzetes mestere számára. A testet átjárt méreg csak két fok ismertetését engedélyezi Taraszovnak. Ahhoz, hogy önmagunkat megtaláljuk, először az Éntől kell megszabadulni, a testtől, az anyagtól. Ez az első fok útban a legbensőbb énünk felé. A második fok Taraszov szerint:

„-Második fok: a szerelem transzcendens időmértéke. Az időnek el kell tűnni... térnek el kell tűnni... Szemtől-szembe a lélekkel!... (...) Ez az élet legmagasabb szirtje..."(57/II.)

A harmadik fokot elhallgatja Stüsser elől.

Le kell mondania a testről, ehhez megfelelt Erick Sommer identitása, melyet könnyen le tud rázni magáról. A nehezebb feladat az idő megállítása volt. Ezt csak árulással tudta elérni. Megállítja az időt, lezárja a múltat.

„Nagyon szerette volna tudni, mi bírja rá, hogy barátait és a tervezett baloldali puccsot elárulja. Meghaladta logikáját. Stüsseren kívül ember nem értheti meg. Ebben az órában tett Stüsser pontot életének ama fejezete mögé, amelynek címe: Idő. Kérlelhetetlenül Andrej Taraszovhoz tartotta magát, aki azt tanácsolta, hogy ugorjon ki az időből, a korból. Stüsser nem tudott ebben a korban élni, halálos ellensége, az idő megsemmisítette volna."(188/II.)

A harmadik fokot nem találja meg rögtön, keresnie kell az utat. A megszabadított anyagtalan, időből kiugrott szellemmel, saját legbelső énjével kellett volna szembenéznie. Erre csak a már idézett, számonkérés után képes.

Fontos motivikus párhuzamnak tartom, hogy Stüssernek lehetősége volt a másik tábor képviselőjétől is meghallgatni élete összegzését. Löwengaard bankár utolsó beszélgetésük során az aranyról beszél Stüssernek. Az építész pedig élete summáját kéri tőle. Löwengaard nem tagadja meg a kérést, úgy érzi, magyarázattal tartozik Hellmont Frigyesnek.

„Felteszem, hogy emlékszik az orosz üzlet tervére. Silány kezdet volt. Életem mérlegét mostani utam eredményéből fogja megérteni… -Úgy fejezte be, mintha Hellmont állna előtte. –Életem első fokának neve: háború. A második foké: infláció. A harmadik… Hallani fog róla."(207/II.)

Különös, hogy a bolsevik eszmékért harcoló Taraszov az Én keresésének útját mutatja meg, Löwengaard, az individuumot éltető nyugati

[130] Tamás Attila: A személyiség megjelenési formáinak változásai századunk magyar irodalmában. in ItK 1996/3. és Sudia Lieraria. XXXV. köt, 105.

kultúra képviselője pedig a tömegek irányítását mutatja meg fokról fokra. Mintha ellentétben állnának a saját maguk által képviselt filozófiai elvekkel. Ez csak látszat, hiszen, ha megszabadulunk Taraszov módszerével az anyagtól, a matériától, és szerelemben egyesülünk választottunkkal, akkor valamiféle általános, mindenkire érvényes boldog énhez jutunk, egyéni színtelen tömeghez. Löwengaard élete, hatalmas világmegváltó gazdasági koncepciója pedig egy üzleti lángelme ékes bizonyítéka.

Mindketten, Taraszov és Löwengaard is Stüsser távolabbi ismeretségi köréhez tartoznak. Mindkettő halála előtt mondja el életbölcsességét, eredetileg három fokra tervezve. De mindketten elhallgatták a harmadik fokot, az utolsó lépést önmagunk megtalálásához és a világ egyensúlyának visszaállításához. Az utolsó stádium eltitkolása hiányként jelentkezik, megoldatlan marad, kérdőjelként van jelen. Lehetséges, hogy a két eszme külön-külön való megvalósításának lehetetlenségére utal a hiány. Löwengaard vallomása, a harmadik fok elhallgatása sztereotip elemként hat. A szituációk hasonlósága kapcsolatot feltételez a két jelenet között. A szövegben homályban hagyott rész feszültségforrás, mely főként a regény második részében érezhető, mivel Taraszov elméletét a második kötet legelején ”muzsikálja el”, Löwengaard pedig a történések befejezéséhez közeledve tesz vallomást. Mire az olvasó Löwengaard nyilatkozatához jut, már feledné Taraszov esetét, de a bankár beszélgetése Stüsserrel önkéntelenül ide kapcsolja Taraszov jelenetét. A befogadó kíváncsisága most sem elégíttetik ki, két majdnem elmondott elmélettel kell zárnia az eseményeket.

8.4. társadalom és művészet “szakadéka”

Neubauer Pál ebben a munkájában mind az idővel, mind az elbeszélői módszerekkel kísérletezik. Keresi a korszakot átható szellemet, azt az ideát, mely előrelendíti az emberiséget. Az idea helyett a káoszt találja meg. Az idea még nem mutatkozott meg, alakulóban van. Ezt a formálódást igyekszik kifejezni az elbeszélői módszerek variációival, az egyes jelenetekben tapasztalható rendhagyó időkezelésével. Azt a válságot mutatja be a regény, melyet az emberiség már a 19. - 20. század fordulójától hordoz magában: a polgári társadalom válságát, az első világháború embertelenségét, a keresztény vallásból való kiábrándulást. Ezek mind egy új rend kialakítását előlegzik meg. Az addigi elfogadott értékrend van átalakulóban, a tisztán szellemi, erkölcsi értékek, az igazsághoz való mindenkori ragaszkodás háttérbe szorul, a pragmatikai elvek kerülnek előtérbe. Babits Mihály fogalmazza meg Az írástudók árulása című esszéjében.

„Mi közünk az egész világhoz kívülünk? mi közünk az Emberi Szellem problémáihoz? az Intelligencia detronizálásához? Az Igazság egének elborulásához? mi közünk egyáltalán az Igazsághoz és Erkölcshöz, ha nincs közvetlen ’praktikus következése’ nemzetünkre? Ily kérdések csak annak a kornak a levegőjéből fakadhatnak, melyet már az írástudók árulása megmérgezett: és ezt a levegőt szívjuk mi is. Nagy és független szellemeink tudtak szüzek maradni ettől az árulástól, a kisebbeket ellenállhatatlan

megfertőzte a fertőzött levegő – s tudattalan átszivárgásban nem maradt hatás nélkül nagyokra sem”[131]

Ez a „Mi közöm hozzá?” nem azonos Stüsser ismétlődő kérdésével, ő éppen a régi értékeket igyekszik átmenteni. Belemerül az új világba, megmártózik benne, megvizsgálja, megpróbálja magáévá tenni, összeegyeztetni saját értékeivel. Belátva ennek lehetetlenségét, rázza meg „oroszlánfejét”, és mondja ki kérdését. A Babits által megfogalmazott kérdés az írástudók árulása révén megfertőzött emberekv kérdése, akik az Igazságot, Erkölcsöt, Szellemet csupán csak számukra hasznosként megfogható kategóriaként értelmezik.

Korát igyekszik bemutatni a regény, azt a kort mely a válság és káosz jegyeit hordozza magán, egy művész életén keresztül. Hasonló módszert választott Thomas Mann is késői regényében, a Doktor Faustusban.

„Ezegyszer tudtam, mire vállalkozom, mit akarok: egy rendkívül problematikus, bűnös művészlét történetének köntösében nem csekélyebb dolgot szándékoztam megírni, mint korom regényét.”[132]

Stüsser és Leverkühn magányos, alkotásra vágyó alakok. Sorsukat meghatározta az a társadalom, az a korszak, melyben a polgári lét és a művészlét nem egyeztethető össze, konfliktushoz vezet. Ha a művészlétet választja, bizonyos szempontból a kívülállóságot, idegenséget vállalja. „Leverkühn még a téboly fogságában vergődött, s a modern polgári művészet elszigeteltségében a kor valóságától szinte függetlenül lebegett művészetének absztrakt magasságaiban a pokoli szakadék fölött. Mégis mélységesen igaz, hogy a késő-polgári Faustot, Thomas Mann Faustusát nem lehetett megmenteni, míg Goethe Faustjáért versenyre keltek az ördögök az angyalokkal.”[133]

Mindkét alak magányos, sem a múlthoz, sem a jelenhez nem tartoznak. Alakjaik lehetőséget nyújtanak, hogy rajtuk keresztül nemcsak a társadalom válsága, de a művészet és társadalom közötti feszültség, értékvesztés is bemutatható legyen.

A Mi közöm hozzá? előjátéka, előkészülete a következő regénynek az elbeszélői módszerek és időkezelés tekintetében. Ám tematikai szempontból ellenpontként is olvasható.

„Pedig Lenin volt az első, aki a szellemet és a szeretetet, mint a harc eszközeit elvetette. Ő volt az, aki tudatosan az erőszakot választotta és ezért nevezik sikeres Antikrisztusnak.”(67/I.)

Az erőszakossággal, szellemnélküliséggel szemben a keleti kultúrát átható harmóniára való törekvést, a tao keresését, egy új szellemiség és szeretet megidézését találjuk. Határozott ideát határozott regénypoétikai eszközökkel, ugyanakkor izgalmas cselekmény segítségével mutatja be A jóslat című munkája.

8.5. a megtalált idea hármas tagolásban

Neubauer Pál legkiemelkedőbb szépirodalmi munkája eredetileg az 1936-os nemzetközi regénypályázatra készült, a németül írt Das fehlende

---

[131] Babits Mihály: Az írástudók árulása. in XX. századi esszék az irodalomról. Vál. és szerk. Görömbei András, Db., Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 44.

[132] Thomas Mann: A Doktor Faustus keletkezése (Egy regény regénye). Bp., Gondola, 1961, 47.

[133] uo: Vajda György utószava 286.

Kapitel. A Magyar Irodalmi Lexikon szerint ez a mű megjelent 1943-ban is, Hiányzó fejezet címmel. Csanda Sándor azért mondja ezt téves adatnak, mert a szerző kissé átdolgozva adta ki Budapesten, A jóslat címen. Ugyanilyen címmel jelent meg 1981-ben Pozsonyban a Csehszlovákiai magyar írók sorozatban.

Szerteágazó cselekmény, szereplők sokasága jellemzi. A regény három könyvre bontott egységből áll, az első a Marco Polo címet viseli. A bonyolult cselekményszál 1923-ban indul egy fantasztikus újsághírrel, miszerint megtalálták Marco Polo teljes útleírásait, kéziratát, melyben egy elhallgatott titokra figyelnek fel.

Marco Polo sírja után is kutatnak. Aztán hirtelen az angol parlament alsóházában találjuk magunkat, ahol Charles Mountagu szólal fel, az indiai őserdőben eltűnt két angol tiszt ügyében. Ugyanez ügyben már egy alkalommal felszólalt 1914-ben. A nem mindennapi hír és a képviselő felszólalása együttesen nagy feltűnést keltenek Londonban. Mintegy magyarázatként az India Office vezetője, MacPherson egy kis könyvecskét kap kézhez, melynek címe Hatszáz esztendő egy nap. Ugyanakkor ugyanezt a kéziratot megkapja Berlinben Moeller doktor, aki a német külügyminisztérium munkatársa. E bevezető után az elbeszélő beilleszti az emlegetett kéziratot a regény szövetébe.

„A küldeményen feladó nem volt feltüntetve.

A következő fejezet szó szerint adja a kis könyv tartalmát, és ezért mintegy idézőjelben olvasandó."(28)[134]

A kézirat alcíméből kiderül, hogy Rusticianus de Pisa feljegyzéseit olvashatjuk egyes szám első személyben. A kézirat Marco Polo utolsó éveiről szól és a jóslatról, melyet a nagy utazó a Hanumán papok szentélyében lesett meg. A jóslat hatszáz év múlva világvégét jelez, mely rosszabb, mint a dies irae. A kézirattal zárul az első könyv.

A második Élmények 1914-1923 című, melyben Mary Mountagu és Braganza da Cunha élettörténetét ismerjük meg saját naplóik alapján. Ebből a részből megtudjuk, hogy Mary Mountagu valóban megtalálta a hiányzó fejezetet Leuvenben. Ebben a részben kapcsolódik a történetbe Gandhi kedvenc tanítványa Braganza da Cunha. A cselekmény hátterében a Mary és Braganza közt kibontakozó szerelem áll. A napló 1923-ban zárul, amikor Braganzának és Marynak sikerül visszavinni a hiányzó fejezetet Indiába, és Gandhi utasításai szerint elégetni. Ezzel elkezdődött Gandhi erőszaknélküli harca az angol fennhatóság ellen. A napló lezárása után lezárulnak a még első könyvben elkezdett események. A magas politika szereplőihez is eljut egy rejtélyes szerkesztő által egybegyúrt napló. Hogy ki szerkesztette az Élmények című kéziratot, homály fedi, személye csupán valószínűsíthető.

Túl vagyunk az első világháborún. A dolgok elrendeződni látszanak. Ám Gandhi kijelenti, hogy a világharmónia csak háromszor hét év múlva fog bekövetkezni. Addig még eljön egy új háború, melyben mind az öt világrész menetelni fog. Megnyilatkozik tehát Marco Polo jóslata (mely szerint az emberek megküzdenek a bennük lakozó fenevaddal), az emberiség tud róla, mégsem figyel rá kellőképpen. Ne feledjük el, hogy a regény harmadik része még hátra van, melynek címe Az okmány. Ebből a

[134] A zárójelben megadott számok Neubauer Pál: A jóslat. Madách, Bratislava, 1981, kiadás oldalait jelzik.

részből az elbeszélőtől megtudhatjuk, hogy az egész, amit eddig olvashattunk, és oly valószerűnek tűnt, "csupán" egy regény.

„A nemzetközi regénypályázat bíráló bizottsága elolvasta a regénykéziratot, mely a szenzációs riporttal kezdődött, és Gandhinak a börtönből való kiszabadulásával fejeződött be."(396)

De hogy mégis van a regénybeli regénynek némi valóságalapja, azt Van Camvenberg, Leuven Egyetem könyvtárosa igazolja egy levéllel, melyben kifejti, hogy valóban ismerték Marco Polo kéziratát.

Látható, hogy a történet nem mindennapi. A cselekmény a világ különböző részeit kapcsolja össze a jóslat által. A jóslattal Neubauer megtalálta azt az eszmét, melyet előző regényében még hiába keresett. Az erőszaknélküliség, a harmónia, a testvériség egész emberiséget átfogó eszméje lenne az, ami a világot irányítaná. A jóslat megelőlegezi az emberek számára ezt a szebb, boldogabb, tisztább világot. De előbb meg kell küzdeni a lelkek mélyén szunnyadó fenevaddal.

8.6. kisebbségi (lét)kérdés

Neubauer Pál eddigi munkáitól eltérően, A jóslatban érinti a kisebbségi témát. Egy konkrét képpel utal a trianoni döntéshozásra. Braganza Párizsban jár a békediktátumok aláírása idején.

„Ott lent trónolnak a fehér istenek. Most osztják fel a földet. Aki ért az ördögök nyelvén és egy húron pendül velük, ajándékba kap egy jókora darabot. A többiek üres kézzel térnek haza, felkophat az álluk. Jó ideig el fog tartani, amíg ez a pillanat ismét elérkezik. Aki ért az ördögök nyelvén és van magához való esze, most ott ül a húsosfazék mellett…"(302-303)

Éppen azzal a Braganzával láttatja a jelenetet az elbeszélő, aki Gandhival együtt India függetlenségéért harcol. Közvetett módon utal a nemzetiségi problémára. Hasonló gondokkal küzdenek a határon túl rekedt magyar közösségek, mint India hindui: bizonyos függetlenséget, kulturális szabadságot kívánnak maguknak. A jóslat testvériséget, harmóniát ígér. A hinduk vállalják a jóslat megismertetését a világgal: az erőszak után véget kell vetni a harcnak. Szimbolikus jelenet, amikor a szikhek szentélyükbe vonulnának megülni ünnepüket, és az angol katonák útjukat állják. Napok óta tartó áthaladási kísérlet a hídon az angol brutalitás bizonyítéka, és a szikhek, a legharciasabb hindu törzs főhajtása Gandhi erőszaknélküli forradalma előtt. Mary az egyetlen nő közöttük és az egyetlen angol. Az angol hagyományokra hivatkozva, határozottan kilépve a szikhek elé, megtöri a katonák kegyetlenségét.

„-Anglia a jog és szabadság országa. Angol asszony vagyok, tehát átmehetek a hídon!

E szavak után elindul. A két tiszt ellentmondás nélkül követi. A szikhek kilépnek, száz, ezer, négyezer. A hídra lépnek. Áthaladnak rajta, és elérik a túlsó végét.

Kétoldalt elképedve állnak a rendőrök. Vaskorbácsos karjuk lehanyatlik. Öt nap és öt éjjel őrködnek az erőszak korbácsaival. Ma van a hatodik nap. A vaskorbácsos rendőrök kővé dermedt arcán mintha eljövendő események felismerése tükröződnék, melyek még messze távol vannak. "(371)

Nemcsak az angol és indiai érdekek csapnak itt össze, hanem az erőszaknélküliség az erőszakkal. A jóslat második fele teljesedett be.

Fontos, hogy Mary a jog és szabadság nevében tud győzni és áthaladni a hídon. A híd kapocs két világ közt: harc és béke, kultúra és kultúra, erőszak és erőszakmentes világ között. Ezt a kapocs, híd szerepet a csehszlovákiai magyar irodalom kezdetektől vállalta feladataként. Ez volt az egyik hátrányból kovácsolt erénye, mely segített megtalálni a kisebbségbe került magyarság identitását az első Csehszlovák Köztársaságban. A jóslat ily módon értelmezhető reményként a nemzetiségek számára. Ha megküzdünk a lelkünk mélyén szunnyadó fenevaddal, elérkezik a várt harmónia. A regényt indító mottót értelmezhetjük ily módon is.

„Egyiptomi, latin, görög
Tovatűntek, elmúltanak,
A mi nevünk mégis örök,
A törzsünk, fajtánk fennmarad.
Nem csodája a világnak
Hogy még élünk? - csak azt kérdem,
Hisz a menny úgy gyűlöl minket,
Ősidőktől, réges-régen?"(mottó)

A mottó a nagy kultúrájú népeket sorolja fel, akik isteneik kegyeltjei voltak. Mégis a történelem átlépett rajtuk. Talán nem tudtak szembenézni a fenevaddal lelkükben. Ha a mottó csodának tartja, hogy egy nép megmaradt, a csoda megtörténhet más népekkel is. Hátha megtörténhet a csoda mindannyiunkkal. Ha a menny gyűlöli a kiválasztott népet, biztos van oka annak is, hogy megtartsa. Reménységnek, lehetőségnek.

8.7. az elbeszélés módjai

8.7.1. többnézőpontú elbeszélői pozíció

A gazdag cselekményt különleges előadásmódban olvashatjuk. A regény bonyolult elbeszélői hálóval rendelkezik. Van egy egyes szám harmadik személyű elbeszélő, akit Szerkesztőnek lehet nevezni. Ő az, aki biztos kézzel helyezi egymás mellé a történet szeleteit, az egész cselekményt felülnézetből szemléli, az információk birtokosa. Az ő hangját halljuk a bevezetésnél, valamint a kiszólásoknál.

„A könyvecskét ugyanabban az időben, valószínűleg ugyanazon a napon, egy másik ember is kézhez kapta: Kurt von Moeller doktor, a berlini külügyminisztérium osztályfőnöke, a külügyminiszter legizgalmasabb embere."(27-28)

Vagy: *„A kiadó később más alakban hozza majd nyilvánosságra Braganza és Mary magánéletét. Új regény lenne ez, és a világot nagyon is érdekelné. Azzal kezdődik, hogy Mary a két rendőrtisztnek elárulja a nevét."*(372)

Ez a Szerkesztő, az egyes szám harmadik személyű elbeszélő azonban nem azonos a II. könyv, tehát a napló rész egyes szám harmadik személyű elbeszélőjével. Ezt maga a Szerkesztő mondja el:

„Úgy volt megfogalmazva, hogy a különös, helyenként döbbenetesen egymásba játszó, egymást kiegészítő, rejtelmes eseményeket harmadik személy adta elő."(84)

Valószínűsíthető, hogy ez az elbeszélő maga Braganza. Ám a Szerkesztő elbeszélő becsap bennünket, amikor azt állítja, hogy szó szerint közli a teljes kéziratot, ugyanis az emlegetett előszó hiányzik a regényből.

Ezentúl azonban teljes kéziratnak látszó szöveget olvashatunk. Azért nem lehetünk teljesen biztosak a dolgunkban, mert a napló egyes szám harmadik személyű elbeszélője többször is kiszól:

„A följegyzésekből a kiadónak csak meghatározott részeket volt módjában kiválasztani. De annak az esetnek a leírását, amelyben Braganza vitába szállt Gandhival, és a vigyorgó mosolyt végre is emberi beszéddé akarta átváltani, a följegyzések egészében tartalmazzák. (...)

Beszámolójának eddigi formájával ellentétben a kiadó ennek az éjszakának lefolyását első személyben adja vissza. Braganza da Cunha feljegyzéseinek szövegén semmit sem változtatott."(293-294)

Ezek a kiszólások megtörik a napló belső ívét. A napló beillesztésekor arról értesülünk, hogy szószerinti kéziratot, azaz teljes szöveget fogunk olvasni. Az idézetből viszont az derül ki, hogy a kézirat szövegén a kiadó változtatott, valószínűleg önkényesen. Ez a kiadó nem lehet azonos a Szerkesztő elbeszélővel, hiszen ő teljes szöveget közöl. Történhetett változás a kézirat kiadása idején, és a Szerkesztő elbeszélő már ebben a formában közli a szöveget. Feltételezhető azonban az is, hogy a napló egyes szám harmadik személyű elbeszélője tudatosan rejti el magát, olyannyira, hogy önmagáról is mint egyes szám harmadik személyű alakról szól. Mindenesetre elbizonytalanító momentumként vannak jelen az ilyen típusú megnyilatkozások.

A II. könyvben találkozunk egyes szám első személyű elbeszélővel, Braganza hangjával.

„Az 1919. esztendő egyik júniusi estéjén Ashramjában követtem Gandhit. Beszélni akartam vele. De ő akkor is csak mosolygott…" (294)

A II. könyvben más elbeszélői nézőpont is érvényesül. Amikor Mary megtalálja Marco Polo kéziratát, beleolvas, és teljesen átéli az olvasottakat. Itt az "eredeti" Marco Polo-szöveg tipográfiailag külön szedett, utána következnek Mary belső gondolatai, melyek megegyeznek a Marco Polo által írottakkal, de már Mary élményei. Mary megérti Marco Polo titkát, a jóslatot. Az értelmezést egyes szám első személyben mondja el.

„A titok kinyilatkoztatása megsemmisítő szerencsétlenség lesz, szörnyűséges katasztrófa, amelyet az emberiség… Brahma megmentette Marco Polot, úgy akarta, hogy megmeneküljön…" (161-162)

A vízió (Marco Polo jóslatának értelmezése) beletorkollik Leuven bombázásába. Erről viszont már a távolságtartó napló egyes szám harmadik személyű elbeszélője tájékoztat.

„Lángok fénye hatol be a pince csapóajtaján. Minden zugból rémülten sikoltozó patkányok rohannak elő, céltalanul, megvadultan futkosnak összevissza, és a félelem mágikus köreit írják le, amint az útvesztőből hiába próbálnak szabadulni. Tompa zörrenések zaja hallatszik a pincébe, mint vad népek őrült tamtamja, omladozó falak és zuhanó gerendák lármája hallatszik el.

Mary a kéziratot a földre ejtette. Minden erejét összeszedi, és a létrán fölfelé kúszik." (162)

A feszült helyzetet tehát több nézőpont láttatja. Az elbeszélők váltakozása, a többszempontú elbeszélés segít a jelenet értelmezésében. A kép feszültségét fokozza az idősíkok keverése. A kézirat leejtése és Mary erejének koncentrálása között mintha egy időszakasz telt volna el, amiben „semmi sem történik", pontosabban Mary döbbenetét jelzi a

mozdulatlanság. A felfedezés izgalma mozdulatlanná tette, és csak pillanatok múlva képes cselekvésre, menekülni az égő könyvtárból. Egyszerre olvashatunk belső és külső eseményekről. Ezt az elbeszélői technikát már láthattuk a Mi közöm hozzá? című regényben. De ott még szaggatottra, ”megcsináltra” sikerült. Jelen esetben az egyes hangok természetesen váltják egymást. Nincs szükség magyarázatra, fokozatos bevezetésre, mint azt a Mi közöm hozzá?-ban tapasztalhattuk.

A regényben jelen van még egy elbeszélői hang: Rusticianus de Pisaé, aki a Hatszáz esztendő - egy nap szerzője. Ő 1314-ből szól hozzánk egyes szám első személyben. Rusticianus kéziratának beillesztésére azután kerül sor, hogy a londoni lapok szenzációként közlik a Marco Polo teljes kéziratának megtalálásáról szóló híreket. Utal a szöveg egy könyvecskére, melyet magas rangú politikusok kaptak kézhez. A kézirat beiktatására azért van szükség, hogy a cselekmény múltbeli szálai kibogozhatókká váljanak. Itt olvashatunk arról, hogy milyen körülmények között született meg a hiányzó fejezet.

A regény zárlata felé közeledve a III. könyvben, egy újabb elbeszélői fordulat következik, melynek jelentőségét később világítjuk meg. Itt, mint az elbeszélői hangok struktúrájának egyik elemeként szólunk róla.

„A költészet legmagasabb értelemben vett valóság, csak úgy, mint a hit. Ezért mindenképpen lehetségesnek tartom, hogy Eusebius, a költő, aki az együgyű páter mögött rejtőzött, egész életében magános éjjeli óráit középkori szerzetes módjára annak szentelte, hogy Rusticiano de Pisa történetét megálmodja és feljegyezze. Eusebius szavai a valóságot jelenítették meg: a költészet valóságát.” (386)

Tehát a fentebb tett megállapításunkat módosítanunk kell. A Hatszáz esztendő - egy nap szerzője nem Marco Polo ”titkára”, hanem a történet szerint a 20. század elején élt Eusebius páter. Az elbeszélői fordulat abban nyilvánul meg, hogy a regény szinte teljes egészében ez a szöveg “eredeti” dokumentumként él.

Összefoglalva: van egy egyes szám harmadik személyű elbeszélő, aki az egyes könyveket egymás mellé illeszti, szerkeszti, és úgy gondolja, hogy az összefüggésekre rá kell világítania. Ez az elbeszélő a Szerkesztő elbeszélő, a regény fiktív írója. Van egy egyes szám harmadik személyű elbeszélője a II. könyvnek, mely nem azonos az előbb említettel, valószínűleg Braganza hangja. Hasznosabb azonban talán kiadónak nevezni, mivel ez az elbeszélő módosít a valószínűleg Braganza által megírt egyes szám harmadik személyű, a maga és Mary naplói alapján elkészült kéziraton, ahol megtaláljuk Mary és Braganza egyes szám első személyű leírásait is. Ezek mellett jelen van az I. könyvben megjelenő Rusticianu de Pisa egyes szám első személyű hangja, melyet Eusebius páter szólaltat meg a Hatszáz esztendő - egy nap című írásában.

A regényben hallható még egy elbeszélői hang: a III. könyv Okmány fejezetében szólal meg először, és az eddig felsorolt elbeszélői hangok felett áll. Ő beszél a “regénypályázatról”, “regénykéziratról”, “ismeretlen íróról”. Ő rombolja le az addig “valósnak” vélt fikciót.

A mozaikjelleget erősíti a szerkesztettség mellett az a tény, hogy Mary és Braganza utazásairól nem tudunk semmit. A történet menetében csak megjelennek egy-egy helyszínen. Ezek: London, Párizs, Bombay.

8.7.2. ismétlések alkalmazása

A regény folyamatában több alkalommal találkozunk ismétléssel. Ilyen Gandhi, MacPherson úr leírása, vagy a Lángoló szekerek legendájának elmesélése. Az ismétlések használata eposzi jelleget kölcsönöz a regénynek. Az eposzban az egyes szereplőknek állandó jelzőjük van, mely újra és újra megismétlődik, jelen esetben állandó jellemzést találunk. Statikus elemként hatnak a mozgalmas eseménysorban. Éppen ezzel mintha állandóságuk, örökkévalóságuk hangsúlyozódna. Az egész történet misztikusabbá, még mítikusabbá válik általuk.

Ugyanakkor ezeknek a tematikus ismétléseknek megvan a maguk funkciója a szövegben. Gandhi és MacPherson állandóan ismétlődő jellemzése a komikum retorikájával is értelmezhető. A hatalmas államférfit és a Nagy Léleknek kimondott személyeket emberiként mutatja be, nem helyezi őket elérhetetlen magasságba, hanem emberi mivoltukban esendőnek jellemzi őket. Ironikus felhang érezhető Gandhi sokadszori jellemzését olvasva.

„Elálló fülével gonosz szellem ajándékozhatta meg, hogy gúny tárgyává tegye. Két ajka beszéd közben földigiliszták módjára kígyózik. A giliszták fölött csenevész bajusz sörtéi díszlenek. Kopaszra nyírt feje arcához mérten túlméretezett. Csapzott, vézna vállait fehér vászon födi, mely kétoldalt mint fantasztikus imaköntös leng rajta.”(329)

A lángoló szekerek legendájának ismétlése hasonló funkciót tölt be, mint a Mi közöm hozzá?-ban Hellmont Frigyes palotájának leírása: hangsúlyoz. A legenda a hindu vallás egyik legrégibb hagyományából táplálkozik: az Ördögkirály, aki Indiát uralta, abban lelte gyönyörűségét, hogy India népeit harcban tartotta egymással, míg egy napon Krisna tüzes szekéren Mathurába ment fivérével, és legyőzte a gonosz királyt. Erre a harcra, győzelemre emlékeznek a legendával és márciusonként a legenda alapján újrajátszott eseménysorral. A gonosz feletti győzelem, maga a harc központi motívumát hangsúlyozza a Szerkesztő elbeszélő a legenda ismétlésével. A regényesemények folyamatos megismerésével a motívum egyre szélesebb jelentéstartalmat kap: Marco Polo harca az őt hazugnak nevezőkkel, az első világháború ütközetei, Braganza személyes küzdelmei, Gandhi India felszabadítására irányuló tevékenysége, harc a bennünk lévő fenevaddal, küzdés a taoért. Az ismétlés felszínen tartja a harc, a küzdelem motívumát, ugyanakkor nem marad egydimenziójú, hanem folyamatosan bővül a jelentésköre. Tehát az ismétlődő jellemzéseket kontrasztként használja a Szerkesztő elbeszélő az olvasói tudatban vélhetőleg megformált “abszolut” jellemekről, profanizálva azokat. A legenda ismétlésével a regény központi motívumát hangsúlyozza.

8.7.3. fikcionáltság mértéke

Külső és belső hitelesítéssel egyaránt találkozunk. Külső hitelesítésnek vehetők a tipográfiailag elkülönített újságcikkek, vagy a Van Camvenberg által írt levél. Ezek valódisága, dokumentum értéke megkérdőjelezhető, különösen akkor, ha Van Camvenberg könyvtárosról semmiféle objektív információt nem lehet felkutatni. A történet belső hitelesítésére is hasonlóan meggyőző példákat találunk a szövegben.

„MacPherson sokáig várt Braganza da Cunha újabb látogatására, de a hindu nem jelentkezett. Végre felkereste Edwin Samuel Mountagut, az

indiai ügyek egykori államtitkárát. Mountagu megerősítette az 'Élmények 1914-től 1923-ig' című kézirat ama részeit, amelyekről személyes tudomása volt. Lord Reeding ugyan óvatosan, tartózkodóan, igen szűkszavúan válaszolt MacPherson kérdéseire, de ő is igazolta Braganzát."(389)

Az egyes szereplőket láthatatlan szálak fűzik össze, melyekre a legváratlanabb pillanatban derül fény. Tudjuk, hogy Mary és Braganza levelet váltottak, végül meg is találták egymást. Mary Leuvenben Telemann hadnagy segítségével menti meg a hiányzó fejezetet. Moeller doktorhoz az *Élmények* kézirat felesége révén jut el, aki feltétlen híve az antropozófiának. Az egyik ilyen körben ismerkedett meg Telemannal, aki Moellerné figyelmébe ajánlotta az *Élmények* hindu íróját. Erre a szinte mesebeli véletlenre történetünk egyik szereplője is felfigyel. Moeller doktor jegyzi meg:

„-Meg kell hagyni, finoman szőtt háló ez a történet, mely Mountagu képviselő interpellációjával kezdődött."(381)

A hitelesítés mellett elbizonytalanítással is bőven találkozunk. Valós történelmi személyeket fiktív szituációkban találunk. Nem valószínű, hogy Gandhi Braganza da Cunhával elindult volna megkeresni a Hanumán papok szentélyét az őserdőben, a szentélyt pedig találkahelyül használta a két hétre szabadlábra helyezett Tilakkal. Gandhi politikája misztikummal telített, inkább vallási, mint politikai alapú. Tilakkal való kapcsolatát mindig úgy írják le, mint két lángész egymás iránti tiszteletét. Valószínűleg megemlítették volna a Gandhi-életrajzok a két vezér találkozását az ősi templomban, az őserdő közepén 1914. március havában, a Lángoló szekerek ünnepének időszakában.

A valós és kitalált személyek azonosságával azonban részletesen is foglalkoznunk kell. Churchil, Gandhi, Clemenceau hitelessége minden kétséget kizár. Igazán akkor lepődünk meg, amikor kiderül, hogy Edwin Samuel Mountagu valóban az India Office vezetője, D'Aberruon valóban Anglia nagykövete volt Németországban[135], hogy a Braganza ősi nemesi portugál név, melynek idővel két ága alakul ki: spanyol és portugál, és mindkettő uralkodóház. Kämpfel tudós valóban létezett, és valóban Kelet-Ázsiával foglalkozott, csak éppen kétszáz évvel a regény cselekménye előtt.[136] E mellett furcsa, hogy a regényt indító mottó szerzőjéről *Mohamed Ek-Bul*ról nem tudni semmit. Hasonló a helyzet Van Camvenberggel is. Bár a regény szövege szerint:

„Van Camvenberg szava döntő súllyal esik latba, hiszen a regénynek ő az egyik fő alakja, és amellett élő ember."(397)

A tisztes úriemberről mindössze annyit lehet kideríteni, hogy a *van* szócska a németalföldi személynevekben eredetileg a származást, de nem a nemességet mutató szó. Az egész hitelesítési processzus dugába dőlhet emiatt. De a regényben lebegő misztikum, a jóslat mintha afelé irányítaná az olvasót, hogy ezek az adatok a titok miatt vannak elfedve az egyszerű halandó előtt. Sok apró részlet a valóságot igazolja. Az első világháború kitörése, Leuven bombázása 1914. augusztus 25.-26. virradó éjszaka, a hinduk Angliával való lojalitása a háború alatt, India függetlenedési harca, Gandhi programja: az erőszaknélküliség, az együtt nem működés elve, és

---

[135] A XX. Század krónikája. Officia Nova, Mohnhudch GMBH, 1994.

[136] Révai Nagy Lexikon. Az ismeretek enciklopédiája. III. köt. Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézeti Részvénytársaság, 1911. Hasonmás kiadás, Babits Kiadó, 1995.

még sorolhatnánk. Ugyanakkor tudjuk, hogy Marco Polo feljegyzéseit genovai börtönében diktálta fogolytársának, és nem otthonában, Velencében, Dantéval való találkozása után, ahogy a regényben olvashatjuk.[137] Gandhit valóban bebörtönözték 1922-ben hat évre, melyből csak kettőt töltött le. Szabadon engedték egészségügyi állapotára való tekintettel, és valószínűleg nem Mountagu alsóházi képviselő 1923-as újabb interpellációjának következtében. Vagy mégis? Mi mozgatja realitásokra épülő életünket? A jóslatban az Iser fikcionálási aktusának triádja határozottabban mutatkozik meg, mint azt a Mi közöm hozzá? című regényben olvashattuk. A realitások jellé alakulnak, a jóslat felé irányul valamennyi. A jóslatot értelmezhetjük annak az imagináriusnak, melyet a szöveg a realitások átalakításával képes érzékeltetni. A Mi közöm hozzá? című regényszöveghez képest itt a határátlépés aktusa határozottabban érvényre jut. A való világ realitásai nem önmagukért ismétlődnek a regényben, hanem a fikcionálás egyik meghatározó elemeként.

Neubauer regényeinek cselekményvezetését és jellemalkotását a korabeli és a későbbi kritika is gyakran vádolja zsurnalizmussal. Neubauer erről a kérdésről Új regényirodalom címmel tanulmányt jelentetett meg 1932-ben, melyben kifejti, hogy a régi értelemben vett szórakoztató regény megszűnt, helyébe új regény lépett. Az újdonságot a riport befogadása hozta. Itt nem a riportregényről beszél, ezt elveti, szerinte ilyen nem létezik. „A riport tényvalósága és kegyetlen analízise belenőtt a regénybe (a drámába és versbe) és a regény lenyelte, mert kénytelen volt vele. (…) A regény mint költői alkotás, lenyelte a riportot, amely vérré és hússá oldódott fel és ma az alkotás, a szabad költői teremtés ugródeszkája a riportvalóság.” [138] A kiindulást az új regény kialakulására a forrongó korban és az anyagtalanított világban látta. „Mindennek gyökere pedig az a kor, melyben Einstein tudományos forradalommal anyagtalanította az anyagi világot és a szociális forradalmak az ellenkező úton haladva az anyagi világból következő szabadságot Hegel-Marx alapján egy új világrend alapját tették meg. (…) Ekkora és oly gyökeres megmozdulásoknak az irodalom nem tudott ellenállni. A kor segédeszközeivel (távolságokat áthidaló egyidejűséggel, zárójeles szimultaneitással stb.) megteremtette az új regényt, amely persze nem regény többé.”[139] A regény kénytelen volt megfelelni kora kihívásainak. Ez az okfejtés magyarázatául szolgálhat arra, hogy Neubauer miért használta előszeretettel a zsurnalista fogásokat, miért élt oly sokszor a dokumentumok beiktatásával.

8.7.4. “források” “kutatása”

A regény egészét a keleti misztika hatja át. A korabeli sajtóban heves vita folyt arról, hogy Ázsia szellemével megújítható lenne-e a "szellemnélkülinek", a technika és az anyagi javak által megromlottnak tartott nyugati kultúra. Valamiféle keleti láz volt kitörőben. Lehet, hogy ennek következtében fordult a szerző Marco Polo keleti utazásai felé. A Neubauer által ismerhetett fordítás (valószínűleg az 1881-es kiadás lehetett,

---

[137] Révai Nagy Lexikon. Az ismeretek enciklopédiája. XV. köt. Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézeti Részvénytársaság 1922, és Új Magyar Lexikon 5. köt. Bp., Akadémiai Kiadó 1961.
[138] Neubauer Pál: Új regényirodalom. in MÍ 1932/2.sz. 92-94.
[139] Neubauer Pál: Új regényirodalom. in MÍ 1932/2.sz. 92-94.

a következő 1943-ban jelent meg, addigra a mű már elkészült) két, számunkra is figyelemre méltó dolgot rejt. Az egyik egy lehetséges lappangó titokra enged következtetni.

„Tudnotok kell még, hogy ezen bálványok tisztelete oly gyalázatosságokkal van összekötve, melyeket nem is jó elbeszélni. Annyit azonban mégis elmondunk, hogy ha ezen szigetek vagy egész Indiának lakói bármely ellenségöket fogságba ejtik és ezt rokonai nem tudják kiváltani - összehívják barátaikat és összes rokonukat, megölik a foglyot, húsát megeszik és azt mondják, hogy ilyen húsnál jobb étel nincs a világon.[140]

A másik pedig egy majom leírása. A regényben szereplő fehér majom tekintetét több esetben is emberi tekintettel vetik össze.

„És tudnotok kell, hogy amit nálunk ama kis száraz testről mondanak, mintha azok indiai emberek lettek volna - mesebeszéd. Azon állítólagos embereket e szigeteken csinálják. Van itt egy majomfaj, amely nem nagy s melynek az emberéhez hasonló arca van, ezeket megfogják, szőrüket lenyírják, csak az arcon lévőt hagyják meg, azután megszárítják és sáfrán meg más hasonló dolgokkal bekenegetik, úgy, hogy igazán úgy néznek ki, mint egy kis ember, de ez nem igaz, mert sem Indiában, sem más, még vadabb országokban ilyen embert nem láttak."[141]

E két momentum esetlegesen megadhatta az inspirációt a "meséhez".

Marco Polot, aki a páratlanul gazdag Kubiláj kán birodalmát szinte mint földi paradicsomot írja le, ellenpontozza Dante alakja, aki ugyan szintén megírja a maga Paradicsomát, itt mégis a sötét, pokoli erők tudójaként jelenik meg, figyelmeztetve Marco Polot elvégezendő feladatára. A jelenetnek nemcsak mint a fény és árnyék ütköztetésének van jelentősége, hanem azáltal is, hogy az Isteni színjáték egész jelentéskörét bekapcsolja a regénybe. A látott misztikus események ismertetése, a jóslat kinyilvánítása a világnak a találkozás után Marco Polo kötelességévé válik, ahogyan Dante is feladatának érezte a három szféra ismertetését kora emberével. Tette ezt annak ellenére, hogy üldöztetés várt rá; Marco Polonak is magára kell vállalnia a titok ismertetését, még ha ez a halált jelenti is számára. A későbbiek során az Isteni színjáték segítségül szolgál Marynek a keresésben, felerősítve a mű hangsúlyos szerepét a regény cselekményében.

8.8. az időhasználat sajátosságai

A regény időszerkezete nem hagyományos talán betoldásos alakzatnak nevezhetnénk. A történet 1923-ban kezdődik a fantasztikus újságcikkel, valamint Charles Mountagu interpellációjával. A képviselő úr nem sokkal ezután elutazik, senki nem tudja, hová. MacPhersont még aznap meglátogatja egy titokzatos hindu, és Moeller doktort egy hétvégi találkozóra hívja meg D'Aberion angol nagykövet. Itt az 1923-as eseményeket a Szerkesztő elbeszélő felfüggeszti és mintegy álomszerűen az I. könyv második fejezetében Rusticianus de Pisa kéziratának betoldásával hatszáz évvel korábbra kerül a cselekmény. A kézirat ismertetése után 1914-től követjük az eseményeket, míg eljutunk 1923-ba, a kiinduló dátumhoz. Az Élmények a Guru-Ka-Bagh-i eseményekkel, 1922 augusztusával zárulnak. Győz az erőszaknélküliség. A naplót nem csak mi, a befogadók olvastuk el, de a történet elején a kézirat birtokába jutott magas rangú

[140] Középkori ázsiai utazók. ford.: Dr. Brózik Károly, Franklin társulat, Bp., 1881, 156.
[141] uő: uo 158.

politikusok is. A szerkesztő elbeszélő pedig az olvasás utáni állapotban mondja el a továbbiakat. Olyan, mintha egy újraindított filmet forgatnánk tovább, melyet megállítottak, hogy megismerhetővé váljon az Élmények című rész, és az olvasó megfelelőképpen tájékozott legyen a későbbi diplomáciai tárgyalások idejére. Ahhoz azonban, hogy a félbehagyott eseményeket megértsük, magyarázatképpen szükség volt a betoldásre. Moeller doktor tehát találkozik az angol nagykövettel, MacPerson elolvassa a hindu által neki átnyújtott kéziratot, Mountagu képviselő újra felszólal, ezúttal Gandhi ügyében, aki kiszabadul börtönéből, és megindítja a harcot az érinthetetlenek felszabadításáért. Itt lezárulnak az események. *Az okmány* című fejezet azonban egy újabb dátumot jelez: 1936-ot. A regénypályázat elbírálásának időpontját idézi, hozzákapcsolva az eddigi történésekhez. A szövegben konkrétan ez a dátum nem szerepel, csupán következtetni lehet rá. *Az okmány* című részből az derül ki, hogy a regénypályázat számára elküldött kézirathoz egy boríték is tartozik.

„Ekkor a bíráló bizottság titkára jelentette, hogy 'A jóslat' című kézirathoz levélboríték van mellékelve. Az elnök ezt olvassa rajta:

'Ez a boríték felbontandó, és a benne lévő okmány a bíráló bizottság teljes ülésében felolvasandó…(...)

Az itt mellékelt okmány 1923 június 27.-ről keltezett." (397)

Az említett okmány Van Camvenberg levele. Az idézet sejteti, hogy 1923. és a regénypályázat között némi időnek el kellett telnie.

8.8.1. múlt a múltban

A regényen tehát a múlt, az emlékezés uralkodik, még akkor is, ha az események nagy része jelen időben zajlik. Nyitánya révén, valamint a Szerkesztő elbeszélő kiszólásai révén az olvasó mindvégig tudja, hogy a múlt történéseit ismeri meg. A II. könyv a múlt eseményeihez tartozik. A naplót író személyeknek is van azonban múltjuk, mely így egy másik idősíkot nyit meg: a múltat a múltban. Miközben azt olvassuk, hogy Mary miként keresi a rejtélyes kéziratot, a Maryt érő új hatások a saját múltját idézik fel.

„A terem mennyezetének hatására úgy érezte, mintha halk zenét hallana. Mindez valami elkallódott emlékezést ébresztett benne, gondolkozott, hol volt ehhez fogható élménye. Nézte a néma könyvsorokat: mint orgonasípok sorakoztak egymás mellett, A Sixtus-kápolna!…Igen, ott fogta el ez a szorongó érzés, ott volt ilyen élménye!"(125)

Mary emlékei mindig valamilyen remekműhöz kapcsolódva kerülnek a napló szövegébe. Ugyanakkor az emlékezést a könyvtár mennyezetének szemlélése váltja ki, mely maga is műalkotás. Valamiféle szellemi játéknak lehetünk tanúi. A műalkotás által megtalált múlt Proust regényfolyamának módszerét idézi. Ekképpen az olvasó úgy gondolhatja, hogy Mary egész életével benne van a cselekményben. Nem érzi az 1914 előtti Mary Mountagu élete részletes leírásának elmaradását, hiszen bármelyik pillanatban történhet vele olyan dolog, ami egy újabb műalkotást juttat eszébe, amiből következtetni lehet lelki világára, utazásaira stb. A Sixtus-kápolna egyértelmű utalás egy valamikori római útra.

8.8.2. a leírások funkciója

Mary nem csak a mennyezetet vizsgálja meg, hanem az egész könyvtárat. A fenti idézet a könyvtár részletes leírásában folytatódik.

„A könyvespolcok előtt üveglappal ellátott alacsony szekrények, ezekben inkunábulumokat, első nyomatokat és felbecsülhetetlen értékű kéziratokat őriztek. A szekrények fölött világhírű tudósok mellszobrai. Földgömbök, atlaszok és mindenfajta mérőeszközök a terem sarkaiban és a falak mélyedéseiben. Itt minden azt a benyomást keltette, hogy felfelé szárnyal, a magasba ível. Mennyire hasonlít egy templomhajóhoz, gondolta Mary elfogódva, mintha nem is könyvtár céljaira építették volna! Talán ezért hatott a bejárat ajtaja feltűnően alacsonynak, szinte ijesztően kicsinek. Óriási címer tornyosult felette, az arany mezőben a tudomány szabadságát jelképező allegorikus alak. A címer nagyobb volt, mint az ajtó. Két egymás felé törekvő széle két hatalmas karnak hatott, és a karok koronát tartottak a magasba. A túlméretezett domborműű alatt lapult meg az alacsony, vaskos bejárati ajtó, inkább amolyan rés, mely az idegent bebocsátotta, de bezárult mögötte, mint az Ezeregyéjszaka szezámja, és a kíváncsi idegen joggal hihette, hogy a napsugaras világba visszavezető utat nem egykönnyen leli majd meg.”(125-126)

A könyvtárterem leírásába Mary gondolatai keverednek. E mellett ez a részlet több olyan elemet tartalmaz, mely a későbbiek ismeretében válik szimbolikus értékűvé. A könyvtár hangsúlyozottan a szabadság helye. Mary az első világháború kitörése után Leuven foglya marad, hiszen itt kell bevárnia Braganzát, ugyanakkor a háborús állapotok miatt angol állampolgárként nincs más lehetősége a maradásnál.

Fontos eleme az idézetnek az öt évszázad alatt összegyűjtött szellemi érték sokasága. A könyvtár pusztulásával a szabadság és a könyvekben őrzött eszmei értékek semmisülnek meg. A részletes ismertetés után a pusztítás fájdalmasabb, nagyobb hatást vált ki. Ily módon nem egyszerű leírással van dolgunk. A leírás által nemcsak térben tudjuk elképzelni a könyveket, polcokat, ajtót, ablakot, szobrokat, hanem bizonyos értékek őrzőjeként mutatkozik meg előttünk a könyvtár. Regényekben gyakran találkozunk ilyen típusú leírásokkal, melyeknek nem csupán a cselekmény hátteréül szolgáló helyek ábrázolása a feladatuk, hanem jelentéstöbblettel is bírnak. Az ekphraszisz általában festmény leírását jelöli, ellenben itt egy épület leírását olvashatjuk. „A leírásoknak óvakodniuk kell attól, hogy túl közel menjenek a dologhoz, vagy túlságosan eltávolodjanak tőle. Csak így, abban a játéktérben, amelyet a kép teremt meg, juttathatják érvényre annak elevenségét. (…) A képleírások a mi értelmezésünkben is fórumot reprezentálnak, amely nem más, mint a megismerés. Akkor optimálisak, ha lehetővé teszik, hogy *többet* lássunk. Nem csupán az újra-felismerhetőt kell ábrázolniuk, olyasmit, amit már eddig is tudtunk. Azt, ami csak megerősíti korábbi tapasztalataink körét, nem nevezzük megismerésnek. Hiszen megismerni azt jelenti: *többet* megismerni, mást és másként megismerni. Ez mindig nyitott marad, miközben pillantásunk elől nem vész el a kép - magát mutató - vizuális mássága” - írja Gotfried Bochm.[142] Az imént bemutatott ekphraszisz az emberiség számára fontos értéket láttat: a szabadságot és a

[142] Goetfried Bochm: A képleírás. in Narratívák I. (Képleírások, képi elbeszélések). Vál. és szerk. Thomka Beáta, Kijárat Kiadó, Bp., 1998, 36.

tudományos eredményeket. Ugyanakkor a leírás segíteni akarna Marco Polo kéziratának keresésében. Mary nehezen veszi észre a könyvtár segítségét, nem figyel eléggé megérzéseire. Térjünk vissza az előző idézet egyik mondatára:

„A túlméretezett dombormű alatt lapult meg az alacsony, vaskos bejárati ajtó, inkább amolyan rés, mely az idegent bebocsájtotta, de bezárult mögötte, mint az Ezeregyéjszaka szezámja, és a kíváncsi idegen joggal hihette, hogy a napsugaras világba visszavezető utat nem egykönnyen leli majd meg"(125-126)

Fennáll a veszély, hogy eltéved. Ez mégse következik be, Mary megtalálja vezetőjét.

„A földgömbhöz lépett, körüljárta, és alaposan szemügyre vette. Aztán ujjaival gyengéden végigsimított a felületén. A gömb alján kis gombot tapintott ki, és, megnyomta. Mint amikor a bimbó felfakad, pattant fel a nagy földgömb. Halk, idegenszerű dallam, sohasem hallott dallam, amely olyan volt, mit Távol-Kelet népeinek egyhangú, elnyújtott, panaszos éneke.

A földgömb belsejében lótuszvirágon istenség trónolt. (...)A lótuszvirágon ez állott: Brahma."(131)

Brahma kínálkozik vezetőnek a hindu világban. Fontos, hogy a Földgömb belsejéből, a mélyből pattan ki az istenséget mintázó figura. Mary még mindig nem találja az utat.

„Miféle szenvedély szülte Mary ötletét, hogy Dante műveinek kiadványai után érdeklődjék? Von Camvenbergh kifejezetten megmondta, milyen kéziratokkal foglalkozzon, hindu és kínai műveket jelölt ki, de Mary a tanács ellenére, érthetetlen csökönyösséggel megmaradt Danténál. A sötét erdő vonzotta… Az élet és Mathura őserdeje, melyben a költő és a föld vándora tévelygett, egyetlen rengeteg volt, és ezen kellett áthatolni…" (135)

Marynek végig kell mennie a labirintuson, és le kell szállnia a pokolba. A kéziratot a pincében találja meg. Tehát a könyvtár nemcsak mint az emberi értékek őrzője kerül bemutatásra, hanem mint titkos jelekkel segítő társ. A regény teljes ismeretében Leuven könyvtára hangsúlyozottan a múlthoz kötődik, mint olyan valami, ami csak volt, de már újra nem lehet soha többé. Felbecsülhetetlen értékű fóliánsok vesztek oda, egy középkori épület, melyet, ha újra is építenek, nem lesz képes többé a múltat megidézni. Az elmúlást sejteti, hangsúlyozza, hogy Mary egy alkalommal halott városhoz hasonlítja Leuvent.

„Melyik városra emlékeztette Leuven? Ezen törte a fejét Mary, amikor a magasan fekvő ház ablakából letekintett. Hirtelen rádöbbent: Bruggéhöz hasonlít, a halott Bruggéhöz!"(126)

A jelentések sora a halált, poklot, elmúlást idézi. Ez egyrészt segíti Maryt a keresésben, másrészt az emberiség történetének egyik szakaszát zárja le, múlttá avatja, halott múlttá. De éppen ez a halott múlt ad lehetőséget egy új fejezet kezdetére, a jóslat beteljesedésére, mely a jövő reménye. A jóslatban, azaz a kéziratban jelen, jövő és múlt egyszerre van jelen. A most pillanata a megtalálásban, a múlt maga a kézirat, a jövő pedig a benne elrejtett jóslat.

A fentebb tárgyalt leírások nem tekinthetők szüneteknek. Nem a cselekmény idején kívül helyezkednek el, nem követve tehát a balzaci regény rögzítette kánont, ahol a narrátor, elhagyva a történet menetét, feladatának tekinti egy látvány leírását, informálva az olvasót. Közelebb áll

az olyan leírásokhoz, ahol a szöveg általános lendülete egy szereplő mozgását vagy tekintetét követi, ehhez igazítva a szemlélődés tartamát. Ugyanakkor alkalmazza a narrátor azt a jellegzetes szokást, hogy a hős képességeibe saját magáéból származtasson, és legyökerezzen egy tárgy előtt, melynek még megmagyarázhatatlan, de hangsúlyos üzenete van. Ezzel a leírással rokonítható az iménti idézet. Az ilyen helyzetek leírásának időtartama nem jár azzal a veszéllyel, hogy túlterhelje a szöveget, melybe beleilleszkednek.[143]

8.9. műfajtipológiai besorolások

A szöveg furcsán viselkedik önmagával szemben. Többször is érzékeli az olvasó, hogy maga a regény társalog önmagával.

„Ha Leuven könyvtárosa csakugyan tudott Marco Polo kéziratáról, akkor könnyen lehet, hogy az egész pályamű tartalmának valóság az alapja, bár írója arra törekedett, hogy írása a legcsekélyebb mértékben se tűnjön kulcsregény színében."(397)

Valóban, a regény nem tekinthető kulcsregénynek. Az egyes alakok nem megfejtendő figurákként, nem valaki eltorzított másaként vannak jelen, hanem önmagukban, önmagukért. A regény megértéséhez azonban a kulcsot valószínűleg a mű egészében elrejtett eszme adhatja. Egy válsághelyzetre talál megoldást. A fasizálódó Európában a szeretet, megértés és tisztaság eszméjét rejti el a jóslatban.

Neubauer művét azonban olvashatjuk akár naplóregényként is. Hiszen a regény legnagyobb terjedelmű és leggazdagabb része éppen a Mary és Braganza naplójából összedolgozott könyv. Helyenként a kézirat megőrzi a napló jellegre utaló külső jeleket:

„Anno domini 1922. augusztus huszonnegyedike.

Guru - Ka- Bagh, az ősi szentély, mely Amistartól tíz mérföldre fekszik…" (359)

A kulcsregény és a naplóregény meghatározás azonban túlságosan szűkítő e regénnyel kapcsolatban. Nem kerülhetjük el, hogy párhuzamba ne állítsuk A jóslatot Capek Harc a szalamandrákkal című művével. A két regény közt közvetlen kapcsolatot nem lehet kimutatni. Annyi azonban bizonyos, hogy mindkét regény a közelgő újabb világháború lehetősége ellen szól. Cselekményvezetésük hasonló, elbeszélői módszerük szintén. Capek is látszólag össze nem kapcsolható eseményekkel indít, melyeket a szalamandraügy von össze. A jóslatban is a különösnek tűnő nyitányt az indiai őserdőből elorzott ősi titok, Marco Polo jóslata fűzi egy szálra. A két író az adott történelmi pillanatra hasonló módon reagált. A narratológiai hasonlóságon túl tematikai párhuzam is fellelhető. Capek regényében a szalamandrák szaporodásával az emberi faj kerül veszélybe. A szalamandráknak egyre több sekély tengerpartra van szükségük. A gazdasági érdek úgy kívánja, hogy robbantásokkal teremtsenek új életteret az intelligens, ám olcsó munkaerőnek. Ezzel egyidejűleg fogy a szárazföld, tehát az ember számára nélkülözhetetlen élettér. A katasztrófát pedig a szalamandrák fegyverkezése tetőzi be. Az emberiség végveszélybe kerül. A katasztrófa tematizálása a két világháború közötti európai irodalom egyik áramlatává fejlődött ki. Három irányzat közül (technokrata,

[143] Vö.: Gerard Genette: Az elbeszélő diskurzus. in Az irodalom elméletei I. Pécs, Jelenkor-JPTE, 1996, 83-87.

történelemfilozófiai, egzisztencialista) Capek és Neubauer alkotásai a történelmi fejlődés aránytalanságait boncolgatják, tehát a történetfilozófiai katasztrofizmus irányzatába sorolhatók.

Neubauer regényében feltűnő, hogy Marco Polo irodalmi hagyatékából éppen a hiányt emeli ki. Útleírásai csupán annyiban kerülnek szóba, amennyiben Marco Polo elhallgatott valamit csodás tapasztalataiból. Az a jóslat áll hangsúlyos helyen, mely az emberiség számára katasztrófát helyez kilátásba. A cselekmény során az emberiség szinte belerohan ebbe a sorsszerűen megjósolt végzetbe. A katasztrofizmusnak mint irányzatnak kialakulását, annak társadalmi okait világosan érzékelhetjük a korszak történelmi hullámzásában: első világháború, forradalmak eseményei, gazdasági válság, fasizmus.[144] Neubauer regényében azonban mindezek az események csak előjátékként szerepelnek, az igazi katasztrófa majd csak ezután jön. Hiszen a kézirat elégetése után ezt olvashatjuk:

„Gandhi tudja, hogy elkövetkezik a tragédia harmadik felvonása, az új világháború, melyben az öt világrész menetenli fog. Elkövetkezik egy apokalipszis, melynek a világháború és az orosz forradalom csak a kezdetét és elindulását jelentette."(393)

A katasztrofista irodalomhoz való kapcsolást erősíti az az alapszituáció, melyben a regény született. Az egyre jobban fasizálódó Európa a második világháború küszöbén áll, a zsidó származású író fokozottabban érzékeli a veszélyt. Nem véletlen tehát, hogy a regényben katasztrófára, világvégére való utaló elemekkel találkozunk.

A jövendő eseményei megjóslásának mozzanatával a regény a jóslatirodalomhoz is köthető. Egyrészt már témája miatt is, hiszen a jövő megnyilatkozásával foglalkozó mű. A jóslatirodalmat ugyan nem tekintik műfajnak éppen a jóslatok tartalmi sokfélesége miatt, csupán gyűjtőnévnek. Az ide tartozó alkotások a jóslatok hitelesítésére sajátos eszközt használnak: megtörtént eseményeket jövendölnek meg a valódi jóslat bekövetkezte előtt, a vaticinati ex eventu ('jóslat a megtörténtről') alakzatot alkalmazva.[145] A mi esetünkben a bekövetkezett esemény az első világháború volt, a valódi dies irae, a lelkek mélyén szunnyadó fenevadakkal való csata, az igazi apokalipszis kitolódott meghatározatlan időre, egy majdani következő, világméretű háború utánra. Azaz akár napjainkra.

8.9.1. a vallások jelenléte

A műben sok sejtelmes utalás van, melyekkel külön is érdemes foglalkozni, melyik mennyiben bővíti a regény jelentésmezőjét. Példaként itt csak néhányat sorolok fel.

„Ezeket a mondatokat intézte uram az eljövendő századok férfiújához, akit a homályon át maga felé látott közeledni."(62)

A középkorban még elképzelhetetlennek tűnt (Eusebius páter tökéletesen belehelyezkedett hőse világába), hogy a titkot esetleg egy nő oldja meg. A regény ennek lehetőségét mutatja be.

---

[144] Világirodalmi Lexikon 6. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979.
[145] Vö.: Világirodalmi Lexikon 5. Akadémiai Kiadó, Bp., 1977.

„Mintha Hanumán ősi hatalma élne Maryben, mellyel a lelkeket legmélyükig fel tudná korbácsolni és átváltoztatni, úgy hatottak a lány szavai."(205)

Mary tehát kiválasztott. Ha Hanumán papjai nem akarták volna, Mary sem találja meg a kéziratot, ő erre rendeltetett. Braganza és Gandhi is kiválasztott. Braganza arra, hogy elégesse a kéziratot és így visszajuttassa az istenekhez, visszaállítva a világ rendjét, Gandhi pedig népe vezetésére. Fontosak a számok: 3x7 év múlva érkezik meg a tao kora, Marco Polo hetven évet élt, bibliai kort.

„De az összes kéziratból hiányzik ez az egy fejezet. (...) Pontosan hetven oldal, mint éveim száma, a biblikus kor, mely ebben az esztendőben beteljesedik."(48)

Gandhi szerint ezer esztendő egy nap. A matematikai-numerológiai tradíció nagy hatású a 20. században. A számokkal egy letagadhatatlanul elvont rend alakul ki a regényben, mely történelmi törvényeket rendez számokká, a tér arányait vetíti rá az időre. Itt nincs szó azonban a számok által tartalmi egyszerűsítésről, enigmákká szűkítésről, sem egy a szövegre ráerőszakolt számtani hálóról. Inkább a regény misztikáját bővíti a pitagoreus számmisztikában is jelentős szerepet kapó 3 és 7.[146]

A két erős, egymásnak idegennek látszó valláskultúra egymásbajátszása az egész regény meghatározó motívuma. A két vallás alapjaiban hasonló, mindkettőben fontos elem a szeretet, harmóniára törekvés. Mégis hogy lehet összeegyeztetni a keresztény Európát a hindu Ázsiával? A kulcsszó maga a hinduizmus. „Az emberiség öt nagy vallása közül a hinduizmus a legsokszínűbb, mivel a vallási életnek a földön kialakult csaknem valamennyi formáját felöleli. Elméletben és gyakorlatban egyaránt egyesíti magában a vallási élmények és cselekvések mindazon fokozatait, amelyeket az ember fejlődése során bejárt…"[147]Így lehetséges, hogy keresztény misztika keveredik a hindu valláskultúrával. Braganza egy alkalommal Júdásnak mondja magát, ugyanakkor a szikh törzs tagja. A szikhek India legharciasabb törzse, eredetileg a tudománynak szentelték magukat. Az agresszív arab népek támadásai következtében váltak harciasabbá maguk is, bár nevük megmaradt a békésnek ható "tanítvány"-nak. Braganza Gandhi tanítványa. Gandhi a keresztény Angliában tanul jogot, szívja magába az európai kultúrát, majd a hindu közösség vezetőjévé válik. Marynek a keresztény Leuvenben Brahma jelenik meg lótuszvirágon ülve. Hans Kämpfel figurája, akinek ezen kívül még két identitása is van - ördögi alak.

„A Mahatma mellett Lucifer állt… A földi hatalom ura megkörnyékezi: a Nagy Lélek lelke elvesztése árán a legnagyobb hatalmat birtokolná… Az ördög az évek folyamán megváltozott, modernizálódott, beilleszkedett a korba. Nincs szükség különös képzelő erőre, hogy felismerjük. Régi, kipróbált ismeretség fűz ehhez az úriemberhez, aki felejthetetlen marad, akár szarvakkal, akár szarvak nélkül jelenik meg. A Hyde Parkban, mint Hans Kämpfel és Ottoman Zaratust Hanis mutatkozik be, később Hoppkins névre hallgat…" (329)

---

[146] Vö.: Ungvári Tamás: A regény és az idő. Maecenas, 1996, 2. kiadás, 218-219.
[147] Hellmmunth von Glesenapp: Az öt világvallás. Gondolat, Bp., 1987, 70.

8.9.2. a mágikus realista írásmód

Az eddigiek során a regények csupán egy-egy aspektusát vettük figyelembe a besorolásoknál. A fentiekből kiderül, hogy a regény minden egyes részletének különleges és fontos jelentése van. Bényei Tamás Az apokrif iratok című munkájában részletesen foglalkozik az ilyen típusú regényekkel, melyeket mágikus realista elnevezéssel illet. Fő jellemzőjüknek tartja többek között a gazdag cselekményességet, figurák tobzódását. A mágiát valamiféle világlátásként használják a regények. „A mágia azonban nem csak világlátás, hanem tevékenység is. A mágikus realista regények bővelkednek az olyan tematikus elemekben, amelyek mágikusnak nevezhetők (névmágia, szerelmi mágia, fekete mágia, jövőbelátás, alkímia). Jónéhány regényben a mágia elsősorban úgy jelenik meg, mint mutatvány, trükk, és mint ilyen, az elbeszélés, a történetmondás egyik központi összmetaforája is."[148] A jóslás, a szerelmi mágia egyértelműen jelen van a fentebb tárgyalt regényben. „A mágia olyan tevékenység, amely valamiképpen áthágja a normális kereteket, olyan hatalmakkal való kapcsolatfelvétel, amelyek veszélyesek a velük érintkezők számára. Következésképpen a mágia a tilalmak áthágásának egyik metaforája lehet…"[149]- írja Bényei Tamás. A Hanumán papok titkát kilesni felettébb veszélyes vállalkozás. A cselekmény során többen is megpróbálják például Marco Polo; utalás történik arra, hogy Hans Kämpfel az őserdőben tűnik el, miközben a Hanumán papok szentélyét kutatja, valamint a két angol tiszt, George Hops és Houston Brealler is e térségben tévednek el.

„A hiperbolikusság és a többi excessív stratégia totalizáló, gigantomán stratégiák, és a legtöbb mágikus realista regényre jellemző valami többé vagy kevésbé abszurddá váló teljesség-igény: nemcsak a regényvilág minden egyes elemének jelentésessé változása, hanem egy felfokozott horror vacui, regényvilág kiterjesztése mindenre, az egész belátható világra "[150]- olvashatjuk szintén Bényei Tamásnál. Neubauer regénye az egész világot zárja magába. Járunk Európában, Ázsiában, Nördenskjöld, a híres északi-sarki kutató révén ez a földrész is bekerül a regény cselekményébe. A jóslat az egész emberiséghez szól, további alakulását óhajtja befolyásolni, mint egy új feltámadás lehetőségeként.

Bényei Tamás a mágikus-realizmust írásmódnak tekinti. „(…) egyrészt azért, mert ez a kategória elég szűk ahhoz, hogy a jelenséget ne műfajként határozza meg, másrészt pedig azért, mert kellőképpen tág ahhoz, hogy a szűken vett stilisztikai sajátságok mellett tematikus és poétikai természetű vonásokat is figyelembe vegyen."[151] A mágikus-realista írásmód úgy tűnik Latin-Amerikában tudott meghonosodni, bár Európából indult, festészeti terminus technikusként a német Frank Roh elmélet írásaiból 1925-ben. Bényei Tamás szerint a fogalom a két világháború között nem vált igazán elterjedtté, és csak a nyolcvanas évek latin-amerikai prózájával kapcsolatban bukkant fel ismét.

Helyzete rendhagyó. „A kritikai konstrukciókban a 'mágikus realizmus' leggyakrabban úgy tűnik fel, mint az a *hely*, ahol a

---

[148] Bényei Tamás: Apokrif iratok (Mágikus realista regényekről) tézisek Db., 1988.
[149] uő:uo
[150] Bényei Tamás: Apokrif iratok (Mágikus realista regényekről) tézisek Db., 1988.
[151] Bényei Tamás: Apokrif iratok (A mágikus realista regényekről). Db., Kossuth Egyetem Kiadó 1997. 14-15.

posztkoloniális és a posztmodern összeér, érintkezik. (…)(másrészt) ahol a posztmodern a perifériáról, a margóról érkező energiákkal töltekezik fel (kulturális export a gyarmatokról) (…) Vagyis lehet a posztmodern regionális változata (afféle posztmodern pasztorál) éppen úgy, mint a posztkoloniális vagy periferikus helyzetben kisebbségek között, kevert kultúrában kialakuló 'spontán posztmodern' ".[152] Mint láthatjuk, a mágikus realizmus írásmódját a kritika jellemző módon a posztmodernhez köti. Az általam elemzett regény viszont jóval a posztmodern előtt született, alakulástörténete inkább a modernhez köti. Bényei Tamás azonban nem zárja ki a spontán kialakulást a periferikus helyzetben lévő irodalmakban sem. A két világháború közötti szlovenszkói magyar irodalom valóban ilyen jellegű volt. A regény értelmezhető esetleg olyan helyként, ahol a modern és a posztmodern kapcsolódik marginális helyzetéből adódó különlegessége révén.

A mágikus realista regényre jellemző módon A jóslatban a fantasztikum a regény világában természetesen benne van, onnan nő ki, nem pedig kívülről érkező. A mágikus realista regények a fantasztikumot gyakran inverzióval érik el. A Bényei Tamás által felsorolt tipikus inverziókat A jóslatban is megtaláljuk. Ilyen a nemi szerepek inverziója: Mary Leuven megszállása idején Pierré, azaz férfivá válik. Még Braganza is a fiatal kispapba szeret bele, aki Braganza betegsége idején változik át újra Maryvé. Az emberi és állati tulajdonságok keveredésére is találunk példát. A Marco Polo által hazahozott fehér majom emberi tekintetű: mély és értelmes. Rusticianus de Pisa szeme előtt emberré, majd újra állattá változik.

„A fehér majom utoljára fordult szembe velem. Az állat tekintete emberi tekintetté hasonult át. Sötét volt a teremben, és mégis láttam, hogy alakja is megváltozik. Szemem ebben a pillanatban olyan éles volt, mint annak előtte soha. A változás mintha nem is a megszokott földi törvényszerűségek szerint történt volna, és ezért a varázslatot nem tudatosítottam magamban, nem is volt módom ellenőrizni. De a majom helyén hirtelen óriás termetű, százéves aggatyán állott. A félelmetes jelenség hindu titkos szekták papi köntösét viselte. Merev tekintete rajtam pihent. Ajaki nem mozdultak, csukva maradtak, és mégis hallottam, vagy hallani véltem, amit mond… De az is lehet, hogy a földöntúli lény tekintete tudatosította bennem a szavak értelmét, amelyeket ki sem mondott…"(61)

A szent és profán átfordulására pedig jó példa a Messiere Millione, a nagy hazug kéziratának átváltozása szakrális szöveggé.

A fantasztikum hatását mellérendeléssel is növeli, hiszen minden egyes epizód egyformán fontos, egyik sincs kiemelve a többi fölé, ha pedig igen, akkor csak egy ideig érvényesen.

„A burjánzó figurativitás következtében a mágikus realista regényekre kettős zsúfoltság jellemző: az egyébként is telített történet-kódra még ráhelyeződik egy, a regényvilágnak lehetőleg minden elemét metaforikusan egymáshoz rendelni vágyó figuratív logika."[153] Ez a kettős zsúfoltság is megfigyelhető. Az epizódok fontossága mellett az egyes alakok mindegyikének hangsúlyossága érvényesül. Két figurát szeretnék kiemelni.

---

[152] Bényei Tamás: Apokrif iratok (A mágikus realista regényekről). Db., Kossuth Egyetem Kiadó, 1997, 45-47.
[153] Bényei Tamás: im 88.

Az egyik Hans Kämpfel alakja. Először eltűnt tudósként találkozunk vele, illetve nincs jelen, csupán tudományos munkája. Létezése felől kétségek támadnak.

„Meg akarták állapítani, élt-e Németországban Hans Kämpfel nevű tudós. Ha valóban élt, és komoly tudósnak számított, a tudomány valamelyik ága minden bizonnyal számon tartotta, még akkor is, ha, magántudós volt, és nem lépett nyilvánosság elé. Nem lehetett feltételezni, hogy ne lettek volna tudós barátai vagy tanítványai. Azt pedig, hogy könyvben fejtette ki a hindu Hamumán-legendáról és a szent fehér majmok misztériumáról szóló tanát, biztosnak látszott. A vizsgálatot avval indították el, hogy Hans Kämpfer berlini lakáscímét próbálták kikutatni. (...) Végül egy antikváriusnál megtalálták Hans Kämpfer egy könyvét. A könyv címe ez volt 'Lélekvándorlás és hindu démonkultusz'. Kämpfer művét senki sem ismerte, a szaktudósok sem, és második példányt sem tudtak felhajtani."(25)

Művét nem is ismerik, létezése pedig feltételes. Erről a figuráról sokáig nem hallunk semmit. Ám Braganza találkozik egy vásári kikiáltóval, már az első világháború ideje alatt, aki rejtélyes figuraként lép színre. Ottoman Zaradust Hanischként mutatkozik be, és beszélgetni kezd Braganzával. Kuruzslónak, mágusnak, csalónak láttatja magát. Az olvasó „nem sejt semmit" amikor az előbbi jelenethez képest nem sokkal ezt tudja meg:

„Engedje meg, hogy ezúttal igazi nevemen mutatkozzam be. Egyszerűbb, mint Ottoman Zaradust Hanisch. Hans Kämpfer a nevem, német származású vagyok, és hindu tanulmányokat folytatok."(220)

Hans Kämpfel az eltűnt tudós és vásári kikiáltó tehát ugyanaz a személy. Ezen a ponton szólhatnánk a személyiség megkettőződéséről, de nem ezzel állunk szemben. A továbbiakban ugyanis a tudós és vásári kikiáltó egy harmadik név alatt mutatkozik be.

„Tegye meg nekem azt a fene nagy szívességet, és ha Tadzs Mahalban találkozunk, nevezzen egyszerűen Mister Hopkinsnak. Ez bármely világpolgár neve lehet, és dúsgazdag urat sejtet, aki unalmában bebarangolja a földet."(317)

A személyiség megsokszorozódásáról lehetne itt beszélni, véleményem szerint azonban itt fordított a helyzet. Itt egy személyiségről van szó, aki több alakban jelenik meg. Alakváltozatainak mindegyike és összessége ördögi attribútumokat hordoz magán. Hans Kämpfel, a tudós ismeri a Hanumán papok titkát, Zaradust magas politikai kapcsolatokkal rendelkezik, mister Hopkins dúsgazdag. Figurájának egyes leírásai révén pedig plasztikus képet ad modern ördögképzetünkről.

„A hatvan év körüli, előkelő férfi világosszürke ruhát hordott, hozzá sárga betétes vászoncipőt. Könnyedén meghajolt, tekintetét monoklija mögül Braganzára villantotta…"(316)

A kezdetben mellékesnek tűnő, csupán adalékokat szolgáló indológus, Hans Kämpfel, a regény egyik központi figurájává válik. Nézzünk egy másik, hasonló példát. A cselekmény kezdetekor bemutatásra kerül Eusebius páter, a közvélemény ellenpontjaként. Ő ugyanis hitt Marco Polo igazmondásában.

„De volt valaki, aki homlokegyenest ellenkező nézeten volt: Eusebius páter, a jelentéktelen és felette egyszerű pap. Velencében született, és ebben a városban töltötte be hivatását. Ő mindenről teljességgel másképpen

gondolkodott. Eusebius páter hetven éves volt. Élete minden szabad percét Marco Polo-kutatásokkal töltötte. Ez volt a szenvedélye, ennek szentelte életét. (...) Eusebius páter a Polo nemzettségig vezette vissza családfáját.(...) az együgyű ember azon munkálkodik, hogy Marco Polo becsületét megmentse, és hivatásának, életcéljának tekinti, hogy meghazudtolja azokat, akik a nagy Velenceit hazugnak bélyegezték."(13)

A képviselői interpelláció fényében érdekessé vált hír eredményeként, ahogy már volt szó róla, Marco Polo teljes kéziratának megtalálásakor, Eusebius pátert is kihallgatja priorja, hátha tud valamiféle segítséggel szolgálni az ügyben.

„A kihallgatás eredménytelen maradt. (...) Evvel az ügy be is lett volna fejezve. Eusebius páterrel többet nem törődtek. Nyugodtan, háborítatlanul ollózhatta ki a híreket és a cikkeket, és senki sem zavarta, ha titkos számításaival foglalatoskodott. Az egyházra nem volt veszélyes, és semmiféle szerepet nem vitt."(14)

A cselekmény ezen szála tökéletesen elvarrottnak látszik. Ám meglepetésként szolgál a regény harmadik könyvében, tehát a fikciót valószerűsíteni igyekvő részben, hogy Eusebius páter fejezet címmel találkozunk. A tavasszal történt kihallgatás augusztusban megismétlődik, ugyanis a püspököt a Vatikánból értesítették, hogy Eusebius páter tulajdonában van Marco Polo kézirata.

„Eusebius páter reszketve állt fölöttese előtt. Beismerte, hogy Marco Polo végrendeletét és titkára feljegyzéseit valóban ebben a templomban fedezte fel. Azt állította, hogy a két írást a világhírű férfiú sírboltjában találta meg." (382)

Tehát létezik, megvan az eredeti végrendelet és Rusticianus feljegyzései is. Eusebius páter tudja, hol van Marco Polo sírja a San-Lorenzo templomban. Óriási felfedezés, valódi hitelesítés. A hóbortos páternek kivételes szerep jut ezáltal. A püspök átadja neki az Élmények kéziratát, átlapozás végett. A sors vagy a Hanumán papok azonban nem akarják megengedni, hogy Marco Polo sírját és vele együtt a két eredeti írást megtalálják. Eusebius páter másnapra megbetegedett és többet nem kelt föl ágyából. Ígéretének azonban eleget téve, püspökének pontosan elmagyarázta az utat a sírhoz. A sírboltot azonban a részletes leírás ellenére sem találták meg. Titok lengi körül.

Az előbb bemutatott két példa elegendő bizonyíték a kettős zsúfoltságra a mágikus realista regényben.

Eusebius páter történetével azonban egy újabb tipikus momentuma kerül előtérbe a mágikus realista regényeknek. Az írás és beszéd problémaköre. „A szóbeli történetmondás imitálása, ami az írásmódhoz tartozó regényekben átgondolt, tudatos stratégia, a legjobban talán úgy értelmezhető, mint egy jellegzetesen mágikus realista tematikának egyik, az elbeszélés szintjén megjelenő eleme: ez a tematika pedig nem más, mint beszéd és írás viszonya" [154] E kettő viszonya, kérdésessége egyik értelmezési nézőpontja lehet a regénynek. Egy írott szöveget keresünk a cselekmény során, amiről a szereplők csupán beszélnek, feltételezve, hogy létezik. A II. könyv csattanója: az oly nehezen megtalált írást, ami a jóslat - mely hangsúlyosan a múltat reprezentálja és egyben a jövő letéteményese -,

[154] Bényei Tamás: Apokrif iratok (A mágikus realista regényekről). Db., Kossuth Egyetem Kiadó, 1997, 107.

elpusztítják. Az írás kiiktatódik. Ezek után kiderül, hogy csak egy másolat került feláldozásra, nyilvánvaló, hogy Eusebius páter Marco Polo sírboltjában az eredeti kéziratokat találta meg. És mivel őt halála megakadályozta abban, hogy átadja a kéziratokat, azok továbbra is a lét és nemlét között lebegnek. Tudunk róluk, az utat is hozzájuk, mégsem találjuk hozzájuk. Felvetődhet a kérdés, léteznek-e egyáltalán. Tágabban értelmezve igaz-hamis oppozíció kerül középponti helyzetbe. De Marco Polo kézirata nem az egyetlen írás a regény során. Két kéziratot olvasunk, Rusticianusét, valamint az Élmények naplórészletet, mindkettőt kézirat formájában. Itt válik fontossá a regény narratív hálójában említett mozzanat, miszerint Rusticianus kézirata nem középkori dokumentum, hanem Eusebius "költeménye". Eusebius kézirata a regényvilág megalkotottságához járul hozzá, nem pedig az események hitelesítéséhez, mint eddig hittük. Ily módon újra elvesztünk egy kéziratot: Rusticianusét.

Annyi azonban bizonyos, hogy a titkár feljegyzéseiben valamint a naplórészletekben az egyének beszéde a fontos. Saját belső gondolataik, reflexióik tárulnak fel előttünk. Mindhárman az utánuk következő generációnak szánták az írást, egyfajta közléskódnak használják. „Az írás anyag, tárgy, amely mindig megőriz valami képszerű, ideagrammatikus jelleget, és ezáltal talizmanikus funkciót ölthet" - fogalmazza meg Bényei Tamás.[155]

A mágikus realista regényeket tipikusan genealógiaként is értelmezték. Bényei Tamás erről így ír: „A genealógia, a leszármazás az egyik legegyszerűbben elmondható történet, történetváz, a történet egyik archetipikus alakja. A világ történetbe rendezésének egyik célja, a *kezdet* meghatározása, a szubjektum elhelyezése egy kezdethez, *eredethez* (és egy véghez) képest, a genealógia pedig nem más, mint *az eredettörténet* egyik paradigmatikus formája."[156] A mi esetünkben ezzel a vonással csak nagyon óvatosan bánhatunk. Kétségtelen azonban, hogy Mary és Braganza a szerelemben találták meg a belső harmóniát. Ketten együtt képesnek mutatkoznak arra, hogy átvészeljék az előttük álló apokalipszist. És egy új emberiség letéteményesei legyenek. Újkori Ádám és Éva, akiket Hans Kämpfel képében kísért meg az ördög.

A regényre jellemző a kevertség, hasonlóan a mágikus realista regényekhez: „A keveredés helye hagyományosan valamilyen határzóna, két tér egymásba érése(…)"[157] A két határzóna egymásba érésének a keresztény és hindu vallás keveredésének tere mutatkozik.

Ám A jóslatnak van egy lényeges különbsége a mágikus realista regényeket meghatározó jellemvonásokhoz képest:"(…) a mágikus realista regényekben a történet kódjának burjánzását mindig az elbeszélés, történetmondás önreflexív tematizálása kíséri."[158] A mágikus realista regények tehát magára az elbeszélésre reagálnak önreflexív módon, azaz az elbeszélést mint olyat tematizálják. A jóslat önreflexiói nem ilyenek. Azok inkább a megszerkesztettséget, "megcsináltságot" hangsúlyozzák. A regénynek meghatározott célja van: a társadalmi rend megjavítása,

---

[155] Bényei Tamás: Apokrif iratok (A mágikus realista regényekről). Db., Kossuth Egyetem Kiadó, 1997, 109.
[156] uő: im 117.
[157] uő: im 130.
[158] uő:im 134.

átalakítása. Ily módon az irányregényhez inkább kapcsolható, mint a mágikus realista regényhez.

8.9.3. a polihisztorikus nézőpont

A totalitásra való törekvés és az elbeszélés többszempontúsága azonban egy másik regénypoétikai kategória használatát is megengedi számunkra. A polihisztorikus regény a 20. század eleji próza átalakulási törekvéseit fogja egybe, és a modern regény egyik alapvető tüneteként tartja számon a metanarratív önreflexiós nyelvezet. A fogalom Broch irodalomelméleti gondolkodásának terméke. Az elnevezés kettős irányultságú: egyrészt utal a regényíró mindent átfogni kívánó voltára, másrészt a regény módszerbeli polifonikusságára. Jellemzője továbbá, hogy a regények az 1920-30-as években születtek az első világháború utáni világnézeti újratájékozódás idején, reakcióként a polgári világ válságaira. A legtöbb polihisztorikus regény tematizálja az első világháborút.[159] A regényben megnyilvánuló tao eszméje ezt a polifonikus, töredezett, többnézőpontúvá vált világot egységessé kívánja tenni. A polihisztorizmus az elemeire bomló valóságot elemeiből összerakhatónak, szellemileg áttekinthetőnek véli. Az egyfajta brochi értelemben vett "koreográfia" átüt a szövegen, jelen esetben a jóslatban megjövendölt dies ire utáni világharmónia.[160]

A hitelesítési processzus révén a dokumentumregény kategóriáját sem zárható ki. Ha feltételezzük, hogy Marco Polo „teljes" kézirata, valamint Mary és Bragaza naplói valóban léteztek, dokumentumértékűvé válnak. Valóságos történéseket interpretálnak a maguk olvasatában. A regény maga törekszik arra, hogy olyan szövegnek mutassa magát, amely nem fikcióra épül, hanem tényszerűen létező hősöket, valóban megtörtént eseményeket dolgoz fel. Ennyiben tökéletesen beleillik a dokumentumregény adta keretekbe, azonban a tényszerűség nem a módszerben, hanem a nyersanyagban hozott újat, az író a nyersanyaggal ugyanolyan szabadon bánik, mint a fikcióval. Tulajdonképpen fikcióvá válik, de olyan fikcióvá, amely fokozottabban hasonlatos a valóság bizonyos konkrét jelenségeihez.[161]

A jóslat a mágikus realisztikus és polihisztorikus regény jegyeit egyaránt magán hordozza. Ez természetesen nem zárja ki a kulcsregény vagy a naplóregény, esetleg dokumentumregény, irányregény felőli megközelítést sem.

Az egyes megközelítések nem mondanak ellent, akármelyik kategória szerint olvassuk a regényt, az összes többi is alkalazható, ha szélesíti, mélyíti az éppen kiemelt aspektus jelentésmezőjét.

8.10. egy nagyobb koncepció lehetőségei

A fentebb tárgyalt két regény részletes tanulmányozása után szembetűnő a köztük lévő párhuzam, kapcsolódás.

---

[159] Vö.: Csányi Erzsébet: Szövegvilágok: a fikció fölénye. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1999, 15-16.
[160] Vö.: Ungvári Tamás: A regény és az idő. Maecenas, 1996, 2. kiadás, 217.
[161] Vö: Világirodalmi Lexikon 1, szerk.: Benedek Marcell, Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. dokumentumirodalom címszó

Mindkét regényben megtalálhatók fiktív dokumentumok, az eseményeket megszakító mozaikszerű cselekményvezetés elemei. Mindkettőben kimutathatók az ismétlések és előreutalások, az elbeszélői nézőpontok variációi, az időkezelés különössége.

Fontos közös elem mindkét regényben az árulás tematizálása. A jóslatban Marco Polo követ el árulást: egyetlen teljes kéziratában leírja a kilesett titkot. Stüsser pedig barátait árulja el. Mindkét esetben a cselekmény bonyolítására, továbbszövésére szolgál az árulás. A két regény figurái között is kimutatható hasonlóság. Mindkét regényben szerepel szerelmük kiteljesítéséért küzdő pár. A jóslatban Mary és Braganza, a Mi közöm hozzá?-ban Stüsser és Lioszka. Mindkét pár mellett jelen van egy-egy harmadik alak. Stüsser és Lioszka mellett Koloszov áll, aki finoman, a háttérből segíti kettejük egymásratalálását. Koloszov Stüsser válságos pillanataiban hű barátnak bizonyul. Így jelen van Rómában, az árulást megelőző délutánon, valamint Moszkvában, amikor Stüsser újra találkozik Wernerékkel.

Koloszov Stüsser és Lioska életében a jó barátot jelenti. Mary és Braganza esetében Kämpfel mindig követel tőlük valamit: a kéziratot, Braganza szolgálatait, India feláldozását az európai egyensúly megtartása végett. Nem segítség szerelmük kibontásában. Olyan figura, aki nem sokat törődik az érzésekkel. Hogy elérje célját, éppen erre a két emberre van szüksége, hát megpróbálja behálózni őket.

A figurák világán túl két eszme körvonalazódik mindkettőben. A Mi közöm hozzá?-val kapcsolatban részletesen beszéltünk Virginia Woolf gondolatairól, miszerint az első világháború valamiféle választóvonal nemcsak a történelemben, de a művészetekben is. A régi világ, az első világháború előtti világ átmenthetőségével kapcsolatos gondolatokat A jóslat is tartalmaz.

„Ha ezt véghezvitte, és a kéziratot biztonságba helyezte, akkor a régi világot átmentette az újba… S ez talán több mint minden, amit a lángok elnyeltek.”[162]

A régi világ valamiképpeni átmenekítése, az emberiség felgyülemlett kincseinek megőrzése problémaként vetődik föl. A Mi közön hozzá?-ban Leona ugyan figyelembe sem veszi a megváltozott világot, mégis őrzi régi életmódját, Stüsser is vállalja a régi polgári életet. Mary és Braganza kimenekítik a kéziratot az új világba, mégis a régi világ elemei vagy megsemmisülnek (a kéziratot elégetik) vagy kénytelenek betagozódni a megváltozott világ keretei közé. (Stüssernek végig kell járnia útját, melynek csak pihenőhelye volt a család nyugodt légköre).

A másik gondolatkör, mely meghatározza a két regényt: a szeretet mint mozgatóerő. A Mi közöm *hozzá?*-ban Hellmont Frigyes mondja el élete summáját Stüssernek.

„A szeretetet kerestem… A szeretet az emberi élet fordulója.(…) Amit írtam, félreértésekre adott alkalmat, mint minden írás.”[163]

A jóslatban Braganza mondja ki :

„Mary is, én is az eltűnt titkot kutatjuk. Amióta Leuvenben vagyok, tudom, hogy csak a szerelemben lelhetjük fel. Benne és általa.”[164]

---

[162] Neubauer Pál: A jóslat Bratislava, 1981, 173 és 174.
[163] Neubauer Pál: Mi közöm hozzá? Franklin Társulat, h.n., é.n 141/I.
[164] Neubauer Pál: A jóslat. Madách, Bratislava, 1981, 259.

Egyrészt a titok a szerelmen keresztül nyilvánul meg. Másrészt, ha figyelembe vesszük Hellmont mondatát, egész életük során a szeretetet keresi, azt a csodát, titkot, mely elviselhetővé teszi a földi létet, mozgatója az emberek közötti viszonynak.

Az imént felsorolt regényelemek valóban valamiféle kapcsolatot engednek meg a két regény között. A regényelemek hasonlósága, párhuzama szembetűnő, semmi izgalmas nincs ebben, hiszen egy szerző regényvilágát elemeztük. Eisemann György azonban a Mikszáth Kálmán monográfiájában egy újabb olvasási stratégiát mutat be. A galamb a kalitkában és a Két választás Magyarországon című regényekkel kapcsolatban írja, hogy a regények egy "romantikus" és egy "realista" változatot képviselnek. Nyilvánvalónak tartja, hogy az egyes szövegrészek csak egymás tükrében értelmezhetők.[165] Bár Eisemann egy szövegen belül véli felfedezni a kétféle elbeszélőt, kíséreljük meg a módszer alkalmazását két különböző szöveg összevetésénél.

Vessük mi is össze a két regényt. Ha innen nézzük a két szöveget, akkor kiderül, hogy a Mi közöm hozzá? az első világháborút követő zűrzavar, világban uralkodó fejetlenség, káosz pillanatát ragadja meg. Eszmék, megváltások, koncepciók lépnek fel egymás után, egymással szemben, táplálják, erősítik, vagy éppen kioltják egymást. Az új világ heroikus alakulásának lehetünk tanúi. Csupán a túlélni akaró, az élethez görcsösen ragaszkodó ember létezik. Új világát meghatározó eszme még nincs. Ezzel szemben A jóslat az új eszme, a tao megjelenítése. A két regény egymás ellenpontja, de kiegészítője is.

Hiányzik a harmadik lépés, a harmadik regény, mely nem született meg. Hiányzik a végkifejlet. A Mi közöm hozzá?-ban Tarasszov is a háromfázisú koncepciójából csupán kettőt mond el. A regényben később a beteljesületlenség újraismétlődik Löwengaard életének summájában. A két konkrétan meghatározott életszakasz után, csak egy előrevetített „még hallani fog róla" fokozatot ismerünk meg.

Ez a hármasság lehetőséget nyújt egy esetleges trilógia gondolatára. Óvatosan gondolkodva erről, hiszen semmiféle utalást nem ismerünk Neubauer esetleges koncepciójáról. De ha Eisemann György által felkínált módon egymással vetjük össze a két regényt, hiányzik a zárlat, a megkoronázás. A tao gyakorlati megvalósításáról szóló regény, ami esetleg lehetne a Mary és Braganza életéről szóló történet.

„A kiadó később más alakban hozza majd nyilvánosságra Braganza és Mary magánéletét. Új regény lenne ez, és a nyilvánosságot nagyon is érdekelné. Azzal kezdődik, hogy Mary a két rendőrtisztnek elárulja nevét.

Egyszer talán ez a regény is nyomtatásban látna világot. Ebben a pillanatban nem időszerű." [166]

Nem volt időszerű, nem lehetett, hiszen közelgett a második világháború. A sors fintora, hogy Neubauer hasonlóan fiktív alakjaihoz kénytelen volt elhallgatni olvasói elől a harmadik fokozatot, a harmadik regényt.

A két regény lehetőséget ad erre, de nem bizonyítja. A szellem nélküli világ szellemivé alakításának története azonban logikusan megkövetelné a harmadik szöveget is.

---

[165] Eisemann György: Mikszáth Kálmán. Korona Kiadó. Bp., 1998, 39.
[166] Neubauer Pál: A jósalt. Bratislava, 1981, 372.

E gondolat fényében a fejtegetés bevezetésében felsorolt hasonló regényelemek fontos bizonyítékokká nőnek. Erősítik, alátámasztják a két regény szorosabb kapcsolatát, egy nagyobb koncepcióba való beágyazhatóságát.

9. Összegzés

A két világháború közötti szlovenszkói magyar regényirodalom tanulmányozása és a kutatási tapasztalatok rendszerezése során arra derült fény, hogy az adott korszakban négy nagy irány különíthető el:

1. kisebbségi életérzés megírása társadalmi regény formájában,
2. a baloldali politikai elhivatottságtól nem mentes valóságirodalom,
3. a történelmi regények,
4. a nyugat-európai irodalom áramlataiba bekapcsolódó regények,
   4.1. az avantgard irány,
   4.2. az életrajzi, önéletrajzi irány,
   4.3. a polihisztorikus regény.

Látható, hogy három esetben a tematika határozta meg a ”kategóriát” és három esetben az irodalmi alkotói módszer. Joggal érhet a vád, hogy nem egységes a szempontrendszer, túlságosan eklektikus. A kutatások megkezdésekor nem volt előre meghatározott vizsgálati szempont, ahogy ezt a dolgozat bevezetőjében jeleztem. Az 1920-1940 tartó alig 20 év alatt a szlovákiai magyar irodalomnak három elkülöníthető korszaka van. Mindegyiknél más-más a preferált szempont. Ennek a változásnak, folyamatos fejlődésnek nem lehet merev szempontrendszerű irodalma. A korszaktól függően hol a tartalomra (kisebbség formálódása, önmagára találás, önértelmezés), hol a megalkotottságra (kritikai korszak) esett a hangsúly. A legmeghatározottabban elméleti alapúak a valóságirodalom regényei, ezt kísérli meg bizonyítani a valóságirodalom regényeit tárgyaló fejezet, a regények elméleti hátterére irányuló rész.

A többiek közül a legmeghatározóbbak a mai kor számára a kisebbségi létkérdéseket tárgyaló és a polgári irányzatok regényei. A másik két kategóriába sorolható regények a szlovákiai magyar regényirodalomban kissé háttérbe szorulnak, mindamellett jelentősen meghatározzák a korszak fejlődési irányát. Ellentétben tehát eddigi ismereteinkkel, a korszak regényeit nem csupán a kisebbségi léthelyzet irodalmi megragadása foglalkoztatta. Ennél lényegesen szélesebb skálán mozogtak a korabeli regényírók, mind tematikailag, mind a regények megformáltságát tekintve.

Az eddig hagyományozott szlovenszkói regénynél színesebb örökséggel van dolgunk, mint gondolni lehetett. Minden kor megteremti a maga értékrendjét, kánonját. A korszakról ránk hagyományozódott kánonképen talán időszerű a finomítás. Érvényesnek tartom Szegedy–Maszák Mihály megállapítását, miszerint: „A 20. század első felében például legalább három féle kánon is képződött, az értékőrzés, az újszerűség és a népiesség jegyében”[167] Az eddig megteremtett kánon a korszak regényirodalmáról az értékőrzést helyezi előtérbe, a kisebbségi létbe kerüléskor az emberi minőségek megőrzését, örökölt, teremtett hagyományok továbbvitelét, a nemzetiségi tudat kialakulásának irodalmi lenyomatát. Mindezzel hangsúlyozódott a kánonteremtésnek az az aspektusa, mely szerint „a kánonok döntő szerepet játszanak a közösségek

[167] Szegedy-Maszák Mihály: „Minta a szőnyegen” (A műértelmezés esélyei) Balassi Kiadó, Bp., 1995, 81.

azonosságának tekintetében s önmagukról formált képének megteremtésében."[168] Elengedhetetlen volt egy ilyen aspektusú kánon kialakítása és továbbhagyományoztatása a szlovákiai magyar kisebbségi-nemzetiség számára. A 21. század elején azonban talán kimondhatjuk, hogy a szlovákiai magyar kisebbség-nmezetiség önazonossága elég szilárd ahhoz, hogy a korszak irodalmából, konkrétan a regényekből mást is kiolvashasson. A kutatások tapasztalatainak rendszerezésekor inkább a korszak regényeiben megnyilvánuló újszerűség a preferált szempont, szemben az értékőrzést nyomatékosító eddigi egyetlen regénykánonnal. Az újszerűség, mint rendszerezési elv lehetőséget nyújt az egyes regényáramlatokban található regények újraértelmezésére, illetve a kánon bővítésére.

Kiemelkedő újító szerepe van a korszak irodalámában Neubauer Pál regényeinek, egyrészt a polihisztorikus elbeszélési technika alkalmazása, másrészt a mágiskus realista írásmód megkisérlése miatt. Eddigi ismereteink alapján ilyen mértékű eltávolodás a 19. századi elbeszélői technikától nem volt tapasztalható a korszak csehszlovákiai magyar regényirodalmában. Azért volt szükséges a Mi közöm hozzá? és A jóslat című regények részletes értelmezésére, hogy bizonyítható legyen a többszempontú elbeszélés jelenléte a tárgyalt korszak irodalmában.

Tamás Mihály Két part közt fut a víz című alkotása nem regénypoétikailag hozott újítást, hanem a kisebbség-nemzetiség fejlődésében és megmaradásiában nagyon fontos, máig érvényesíthető stratégiáját dolgozza ki. Gazdaságilag kell megerősíteni a kisebbség-nemzetiséget, mely meghatározó tényezője lesz az új államnak.

A huszadik század utolsó évtizedében a valóságirodalom értelmezései háttérbe szorultak, valószínűleg az erős baloldali politikai hatás miatt. A baloldali eszmék hatása azonban nem lehet kizáró ok az alkotások háttérbe szorítására, mivel nem esztétikai minősítés. A valóságirodalom regényeit is mindnekor esztétikai módszerekkel kell értelmezni. Ezek az alkotások a korszak regényeit tematikájukkal újították meg, a munkás és paraszt emeberek életét téve alkotásaik központi motívumául. (Bányai Pál: Fakó földek)

Újításként értelmeződnek az avantgárd hatása alatt íródott alkotások mind tematikai, mind regénypoétiaki szempontból. A történelmi regények között felbukkanó mítoszparafrázist is a korszak regényeiben tapasztalható bizonyos mértékű újítási tendencia érvényesítéseként tapasztalhatjuk.

Az általam tárgyalt irányzatok, kategóriák nem merev csoportosítások, egy-egy szerző művét a regényben érvényesülő hangsúlyosabb téma vagy elbeszélői mód szerint csoportosítottam. Ilyen például Szucsich Mária Tavasztól őszig című regénye, melyet egyszerre lehet tárgyalni önéletrajzi regényként és valóságirodalomként is. Az önéletrajzi motívum azonban háttérbe kerül a regény valóságirodalmi jellegének javára, mely abban segített, hogy a valóságirodalom egyik kiemelkedőbb darabjaként tárgyaljam. Ám van olyan regény, mely nem fért bele egyetlen fejezetbe: Tamás Mihály Két part közt fut a víz. Ez a mű egyszer megjelenik a kisebbségi lét genezisét megíró regények legjobbjaként és az önéletrajzi regények tárgyalása során is. Ezt a kettősséget a regény pozitívumaként

[168] Szegedy-Maszák Mihály: „Minta a szőnyegen" (A műértelmezés esélyei) Balassi Kiadó, Bp., 1995 82.

értelmezem, hiszen több megközelítési lehetőséget kínál, és ez jelentéstartamának gazdagságára utal.

Vannak olyan regények, melyeknek külön kategóriát nyitottam, a polihisztorikus regényé. Neubauer Pál, főként A jóslat című regénye, egyszerre kisebbségi és európai. Neubauer ezen művét vélem a két világháború közötti szlovákiai magyar regény egyik reprezentánsának. Neubauer Pál mellett Tamás Mihály Két part közt fut a víz, Jarnó József A gyár című regényeit tartom a korszak kiemelkedő munkáinak. E regények ismeretében kaphat az olvasó reprezentatív képet a korszak irodalmának irányvonalairól. Kordokumentumként viszont kiemelkedőnek tartom Szombathy Viktor Elesni nem szabad és Vécsey Zoltán A síró város című regényeit.

Szemben az eddig hagyományozódott Darkó István, Tamás Mihály, Egri Viktor szerzői hármas uralmával, mely elég egysíkú képet ad a kor irodalmának törekvéseiről, a fent említett szerzők műveit vélem beemelendőnek a korszak legjobb regényei közé. A kutatások során fény derült arra, hogy a kisebbségi mentalitás művészeti megragadása valóban a legfontosabb témaköre a szlovneszkói magyar irodalomnak, de kiemelt helyet foglalnak el a korszakban azon regények, melyek az avantgárd hatására, a dokumentumirodalom, valamint a mágikus realizmus írásmódjára törekedve születtek.

A két világháború közötti szlovenszkói magyar regényirodalom további kutatásokat igényel. Az egyes kialakított regénytípusokat a dolgozatban jelöltnél szélesebb magyar irodalmi közegbe kell állítani, az egyes regények esetében összehasonlító kutatáskat folyatatni. Érdemes további kutatásokat végezni a történelmi regények más, határon túli magyar közösségekben kialakult formáiról, s arról, milyen funkciót töltöttek be a nemzetiségi–kisebbségek alakulásának történetében. Izgalmas kutatási téma lehet a valóságirodalom megjelenése a magyarországi és más, határon túli magyar regényirodalomban, ezek összehasonlítása. Mint láthattuk, a két világháború közötti korszakban a valóságirodalom elmélete meghatározóbb volt, mint maguk a regények.

Fontos további kutatási területnek vélem a szlovenszkói magyar regényirodalom első korszakában kialakult motívumoknak a második Csehszlovák Köztársaság magyar regényirodalmában való esetleges továbbélését, új motívumok ráépülését, vagy elhalását.

A kutatások során kiderült, hogy egyes szerzők (pl Darkó István) kényszerű Magyarországra áttelepülésük után sem hagyták abba az írást. Regényiek nem jelentek meg, így nem kerültek be a magyar irodalom vérkeringésébe. Feladat feltárni, hogy ezek a regények mennyiben folytatják a szlovenszkói magyar nemzetiségi–kisebbségi regényhagyományokat, mennyiben hatott rájuk a második világháború utáni magyarországi irodalmi élet. Ezen kutatások elvégzése után lehetne teljes alakulásképet vázolni a szlovákiai magyar regényirodalomról.

Ugyanakkor a korszak regényirodalma egy tágabb elméleti kutatást is igényelne, az egyes regénytípusok irodalomelméleti háttérbe helyezését. Mindezen feladatok, kutatási célok a dolgozat írása közben merültek fel, nem volt lehetséges elvégzésük, mert akkor az eredeti cél megvalósítása vált volna kétségessé.

10. Felhasznált irodalom

1. A magyar irodalom története 1905-től napjainkig. Szerk. Béládi Miklós-Bodnár György, Gondolat, Bp., 1971.
2. A magyar irodalom története 6. főszerk. Sőtér István, Akadémiai Kiadó, Bp., 1966.
3. A XX. század krónikája. Officia Nova, Mohnhudch GMBH, 1994.
4. Ábel –Zsuzsanna. Képes bibliai lexikon. Minerva, 1987.
5. André Breton: A szürrealizmus első kiáltványa. in Az avantgárd. Európa Kiadó, Bp., 1998.
6. Babits Mihály: Az írástudók árulása. in XX. Századi esszék az irodalomról. Vál. és szerk. Görömbei András, Db., Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.
7. Bányai János: Vajdasági, magyar, író. in Kisebbségi magyaróra, Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1996.
8. Bányai Pál: Fakó földek. Tatran, Bratislava, 1966.
9. Bányai Pál: Felsőgaram. Copiright by Bányai Pál, Bratislava, 1934.
10. Barsi Dénes: Kelet Népe 1937.
11. Barta János: Avantgárd. in Alföld, 1966/január
12. Bécsy Tamás: A cselekvés lehetősége (A drámai akció története Shakespeare-tól a XIX. század végéig). Magvető Könyvkiadó, Bp., 1987.
13. Bécsy Tamás: A drámaelméletek és a mai dráma. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974.
14. Bényei Péter: A történelmi regény műfajkonstituáló tényezőinek meghatározási kísérlete. in. Studia Litteraria, XXXVII
15. Bényei Tamás: Apokrif iratok (A mágikus realista regényekről). Db., Kossuth Egyetem Kiadó 1997.
16. Bényei Tamás: Apokrif iratok (Mágikus realista regényekről) tézisek Db., 1988.
17. Bernáth Árpád: Regény és történelmi regény. in Tiszatáj, 1967.
18. Biblia. Szent István Társulat Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp., 1982.
19. Csanda Sándor: Első nemzedék. Tatran, Bratislava, 1968.
20. Csányi Erzsébet: Szövegvilágok: a fikció fölénye. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1999.
21. Darkó István: Deszkaváros Tátra Kiadás Pozsony, 1938.
22. Darkó István: Égő csipkebokor Franklin -Társulat, h.n. 1935.
23. Deréky Pál: Latabagomár, ó talatta latabagomár és finfi. (A XX. századi magyar avantgárd irodalom). Db., Kossuth Kiadó, 1998.
24. Dorrith Cohn: Áttetsző tudatok. in Az irodalom elméletei. II. Szerk.: Thomka Beáta, Jelenkor-JPTE Pécs 1996.
25. Egri Péter: Az analitikus dráma klasszikus és modern típusáról. in. Filozófiai Közlöny, 1981/3.
26. Eisemann György: Mikszáth Kálmán. Korona Kiadó. Bp., 1998.

27. Fábry Zoltán: Egy ember meg akart szólalni. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984.
28. Fábry Zoltán: Emberirodalom (1914-1924). in Fábry Zoltán: Összes írásai 4. Madách, Pozsony, 1982.
29. Fábry Zoltán: Irodalom és magyarság. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1939). Madách, Bratislava, 1984.
30. Fábry Zoltán: Korparancs. Madách, Bratislava, 1969.
31. Fábry Zoltán: Pedagógiai regények. in Kúria, kvaterka, kultúra. Madách, Bratisalva, 1964.
32. Fábry Zoltán: Szlovenszkói grafikon. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Bratislava, 1984.
33. Fábry Zoltán: Szlovenszkói küldetés 1938.
34. Fábry Zoltán: Új valóság - új irodalom. in. Korparancs. Madách, Bratislava, 1969.
35. Fábry Zoltán:Valóságirodalom. Tatran Könyvkiadó Magyar Üzeme, Bratislava, 1967.
36. Fónod Zoltán: Körvonalak. Madách, Bratislava, 1982.
37. Fónod Zoltán: Üzenet (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Akadémiai Kiadó, Bp., 1993.
38. Földes Györgyi: A mese metafizikája és a magyar avantgárd (Balázs Béla, Lesznai Anna és Kassák Lajos meséi.) in It 2000/4.
39. Gáll Ernő: Volt-e "romániaság"? in Tiszatáj, 1996/1.
40. Gerard Genette: Az elbeszélő diskurzus. in Az irodalom elméletei I. Pécs, Jelenkor-JPTE, 1996, 83-87.
41. Goetfried Bochm: A képleírás. in Narratívák I. (Képleírások, képi elbeszélések). Vál. és szerk. Thomka Beáta, Kijárat Kiadó, Bp., 1998.
42. Görömbei András: "Mégis győztes, mégis új és magyar" (Diákmelléklet Ady Endre költészetéről). in Szavak értelme. Püski, Bp., 1996.
43. Görömbei András: A csehszlovákiai magyar irodalom 1945-1980. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982.
44. Gyönyör József: Határok születnek. Madách, Bratislava, é.n.
45. Győry Dezső: Emberi hang. In: Szélén az országútnak (Csehszlovákiai magyar líra 1918-1945). Vál.: Tóth László, Széphalom Könyvműhely, Bp., 1990.
46. Haraszti Gyula: BpSz 1936/241 köt.
47. Hell
48. munth von Glesenapp: Az öt világvallás. Gondolat, Bp., 1987.
49. Illés Endre: Nyug 1930/I
50. Illyés Gyula: Nyug 128./II
51. Kardos István: A csehszlovákiai magyar társadalom a szociológia tükrében. in Irodalmi Szemle1969/1, 77.
52. Kemény Gábor: Így tűnt el egy gondolat. Mephosz Könyvkiadó, h.n. 1940.
53. Kilián Zoltán: Napk 1938/I 410-412.
54. Király Gyula: Dosztojevszkij és az orosz próza (Regénypoétikai tanulmányok). Akadémiai Kiadó, Bp., 1983.

55. Komlós Aladár: A csehszlovákiai magyar irodalom új korszaka előtt. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiaia magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984.
56. Komlós Aladár: Magyar költészet Szlovenszkón Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Bratislava, 1984.
57. Kós Károly: Kiáltó szó. Idegen nyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalat, Pallas Nyomda, Lajosmizse, é.n.
58. Kósa János: Nyug 1938/I 152-153.
59. Középkori ázsiai utazók. ford.: Dr. Brózik Károly, Franklin társulat, Bp., 1881.
60. Krammer Jenő: Szlovenszkói magyar irodalom - lélektani szemszögből. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984.
61. Krammer Jenő: Szlovenszkói magyar irodalom - lélektani szemszögből. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratisava, 1984.
62. Lukács György: A regény elmélete (Történetfilozófiai kísérlet a nagyepiaki formáról). Magvető Kiadó, Bp., 1975.
63. Lukács György: A történelmi regény. Magvető Kiadó, Bp., 1972.
64. Lukács György: Riport vagy ábrázolás? in Művészet és társadalom (Válogatott esztétikai tanulmányok). Gondolat Kiadó, Bp., 1969.
65. Magyar Katolikus Lexikon I. főszerk.:dr. Diós István, Szent István társulat, Bp., 1993.
66. Mann, Thomas: A varázshegy. Európa Könyvkiadó, 1960.
67. Marco Polo utazásai. TÉKA, Ktiterion Könyvkaiadó, Bukarest, 1986.
68. Mész László: Drámaelméletek (Ibsen, Csehov, Beckett), Tankönyvkaidó, Bp., 1986.
69. Mezey László Miklós: Szlovenszkói Helikon. Hungarovox Kiadó, Bp., 1999.
70. Neubauer Pál: Új regényirodalom. in MÍ 1932/2.sz
71. Oscar Wilde: A hazugság hanyatlása (Emlékezések). in A kritikus mint művész. ford. Benedek Marcell, Lampel R. R. T.,h. n., é. n.
72. Oscar Wilde: Művészet és dekoráció. Génius Kiadó, Bp., é.n. Ford. Supka Géza DR
73. Osvát Ernő: Az elégedetlenség könyvéből. (Összegyűjtött írások).Kis József Könyvkiadó, Bp., 1995.
74. Paul de Mann: Az önéletrajz, mint arcrongálás. in: Pompeji, 1997/2-3,
75. Paul Ricoeur: Az eltűnt idő nyomában: az átjárt idő. in Az irodalom elméletei IV. Szerk. Thomka Beáta, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1997.
76. Paul Ricour: Történelem és retorika. in Narratívák 4 (A történelem poétikája). Szerk.: Thomka Beáta, Kijárat Kiadó Bp., 2000.
77. Pomogáts Béla: A romániai magyar irodalom. Bereményi Könyvkiadó, Bp., é.n.
78. Pomogáts Béla: Történelmi regény és korszerűség. in Tiszatáj, 1967.
79. Rádai Elemér: Élet 1936.

80. Révai Nagy Lexikon. Az ismeretek enciklopédiája. III. köt. Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézeti Részvénytársaság, 1911. Hasonmás kiadás, Babits Kiadó, 1995.
81. Révai Nagy Lexikon. Az ismeretek enciklopédiája. XV. köt. Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézeti Részvénytársaság 1922.
82. Romain Rolland: Mahatmá Gandhi. Ford.: Benedek Marcell, Dante Könyvkaidó, Bp., é.n.
83. Sándor Pál: Henri Bergson filozófiája. Gondolat, Bp., 1967.
84. Szabó Béla: Ezra elindul. Kultúra Könyvkiadó vállalat, Bratislava-Pozsony, 1935.
85. Szalatnai Rezső: Menekülő líra, menekülő regény. in Kortárs, 1930.
86. Szalatnai Rezső: Újarcú magyarok. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984.
87. Szávai János: Az önéletrajz. Gondolat, 1978.
88. Szegedy-Maszák Mihály: „Minta a szőnyegen" (A műértelmezés esélyei) Balassi Kiadó, Bp., 1995.
89. Szegedy-Maszák Mihály: A regény, amint írja önmagát. Tankönyvkiadó, 1980.
90. Szenteleky Kornél: Ákácok alatt. in Ugartörés. Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka, é.n
91. Szerdahelyi István: Irodalomelméleti eniklopédia. Eötvös József Könyvkaidó, Bp., 1995.
92. SziklaiyFerenc: Kisebbségi irodalom vagy kisebbségek irodalma? in ErdHel 1930.
93. Szintézis nélküli évek. Szerk: Kabdebó Lóránt és Kulcsár-Szabó Ernő, JPTE Kiadó, Pécs, 1993.
94. Szirák Péter: Regionalitás és posztmodern kánon a huszadik századi magyar irodalomban. in Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen. Kossuth Egyetemi Kiadó, Db., 2000.
95. Szombathy Viktor: És mindenki visszatér. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Kiadása, Bp., é.n.
96. Szombathy Viktor: Zöld hegyek balladája. Franklin-Társulat, é.n.
97. Szörényi László-Szabó Zoltán: Kis magyar retorika, Helion, 1997.
98. Szvatkó Pál: Szlovenszkói magyar irodalom. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984.
99. Szvatkó Pál: Szlovenszkói magyar irodalom. in Szlovenszkói magyar elbeszélők. Pozsonyi Toldy - Kör megbízásából a Franklin Társulat, é.n.
100. Tamás Attila: A személyiség megjelenési formáinak változásai századunk magyar irodalmában. in. ItK 1996/3. és Sudia Lieraria. XXXV. köt.
101. Tamás Mihály: Két part között fut a víz. Madách, Bratislava, 1983.
102. Thomas Mann: A Doktor Faustus keletkezése (Egy regény regénye). Bp., Gondola, 1961.
103. Tóth László: Elfeledett évek. Kalligram, Pozsony, 1993.
104. Tőzsér Árpád: A kritika a ház jövője. in A homokóra nyakában. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997.

105. Turczel Lajos: Az éhség legendája. Madách, Bratislava, 1966.
106. Turczel Lajos: Hiányzó fejezetek. Madách, 1982.
107. Turczel Lajos: Két kor mezsgyéjén. Tatran, Bratislava, 1967.
108. Turczel Lajos: Portrék és fejlődésképek. Madách, Bratislava, 1977.
109. Turczel Lajos: Tanulmányok és emlékezések. Madách, 1987.
110. Új Magyar Lexikon 5. köt. Bp., Akadémiai Kiadó 1961.
111. Ungvári Tamás: A modern regény válaszútjain. Gondolat, Bp., 1984.
112. Ungvári Tamás: A regény és az idő. Maecenas, 1996, 2. kiadás
113. Vajda Gábor: A magyar irodalom a Délvidéken. Trianontól napjainkig. Bereményi Könyvkiadó Bp., é. n.
114. Vécsey Zoltán: A síró város. Kazinczy Kiadóvállalt, Kassa, 1931.
115. Világiodalmi Lexikon1, 2, 5, 6,8, 9, 10, 11, szerk: Benedek Marcell, Akadémiai Kiadó, Bp., 1936, 1977, 1979, 1982, 1989.
116. Wolfgang Iser: A fikcionálás aktusai. In. Az irodalom elméletei IV. Szerk: Thomka Beáta, Jelenkor JPTE, Pécs, 1997.
117. Zapf László: Magyar irodalom Csehszlovákiában. in Szlovenszkói küldetés (Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918-1938). Madách, Bratislava, 1984.
118. Zmegac, Viktor: Történelmi regénypoétika (Huszadik századi regény alapvető kettősége). in. Az irodalom elméletei. I. Szerk. Thomka Beáta, Jelenkor-JPTE, Pécs, 1996.

11. Függelék

A két világháború közötti felvidéki magyar regény bibiográfiája

Bányai Pál

(1901-1943)

Tanulmányok, cikkek:

Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 160-168.
Csanda Sándor: Isz 1965. 905-910.
Fónod Zoltán: Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom1918-1945. Bp., 1993. 236-238.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995, Pozsony 1997, 26-27.

Felsőgaram (1934)

Bodnár István CsehszlNápszav~1934. dec. 30. 50. sz. 4.
Szalatnai Rezső: MF 1934. 3-4. sz. 162-173
Fábry Zoltán: Kúria, kvaterka, kultúra. Pozsony, 1964. 94-97.
Szegedi István: Nyug 1935. I. 339.

Fakó földek (1936)

Ferenc László: Mnap 1936. júl. 14. 110. sz. 4.
Kossányi József: MÍrás 1936. 8. sz. 97.
Pintér Géza: Szoc 1937. 153.

Jézus lázadásai (1937)

Vass lLászló: MNap 1937. febr. 13. 35. sz. 4.

Darkó István

(1902-1972)

Cikkek, tanulmányok:

Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 203-207.
Fábry Zoltán: 100% 1928. aug. 10. sz. 363-365,
Fekete Lajos (f.1.): Vajdasági Írás 1929. 43.
Zapf László: MÍrás 1933. 341-348.
Marék Antal: Napk 1935. 173-176.
Marék Antal: MMin 1935. 56-57.
Vájlok Sándor: ÚjÉ 1935. 1. sz. 11-15.
Szalatnai Rezső: Kor 1937. 12. sz. 1074-1075.
(Szvatkó Pál): Újszellem 1937. 18. sz. 2.

Vass László (-ss): MNap 1937. dec. 8. 283. sz. 4.
Marék Antal: NapK 1938. 49-51.
Marék Antal: Fo 1934. 11. sz. 231-232.
Egri Viktor: PMH 1927. márc. 27. 8.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997. 60-62. Fónod Zoltán: Üzenet (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945).Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 181-188

Zúzmara (1926)
Fábry Zoltán: Kúria, kvaterka, kultúra. Pozsony, 1964. 77-80.
Komlós Aladár: Nyug 1926/II 309-310.
Színyei Ferenc: Napk 1926. 973-975.
Tamás Lajos: Ptűz 1926. 262.
Németh László: N. L. Kiadatlan tanulmányok I. köt. Bp., 1968. 122.
Perényi József: Művelődés 1927. márc.-ápr. 60-61.
Vass László: Híd 1927. júl.-aug. 4-5. sz. 283- 285.

A felhők hőse Pákozdon (1928)
Berényi László: Élet 1929. 24. sz. 492.
Hamvas László: ProtSz 1929. 574-575.
Szondy György: DebrSz 1929. 365-366.

Szakadék (1928)
A1apy Gyula: KbarátokLapja 1928. 3. sz. 251- 254.
Jancsó Elemér: Ptűz 1928. 286.
Juhász Géza: Híd (Bp.) 1928. 5. sz. 271-272.
Tabéry Géza: ErdHel 1928. 392-393.
Berényi László: Élet 1929. 20. sz. 412.
Farkas Zoltán: Napk 1929. I. 691- 692.
Fehér Gábor: ProtSz 1929. l. sz. 62-63.

Ferdetorony (1929)
Illés Endre: Nyug 1930. I. 316-317.
Kováts József: Ptűz 1930. 191.
Tabéry Géza: ErdHel 1930. 334-335.

Szép ötvöslegény (1929)
Illés Endre: Nyug 1930. I. 316-317.
Kováts József: Ptűz 1930. 191.
Tabéry Géza: ErdHel 1930. 334-335.

Égő csipkebokor (1935)
Ráday Elemér (r. e.): ÚjMság 1935. dec. 15. 286. sz. 1.
Szélpál Árpád: Nszava 1935. dec. 22. 292. sz. 14.
Haraszthy Gyula: BpSz. 1936. 241. köt. 243-252.

Kántor József: Láth 1936. 176-174.
Marék Antal: Napk 1936. 118-220.
Marék Antal. MÍrás 1936. 1. sz. 65-66.
Ráday Elemér: Élet 1936. 2. sz. 51.
Ráday Elemér: KatSz 1936. 527-528.
Semetkay József: MKbarátokDiár 1936. 134-135.
Tamás Lajos: MMin 1936. 253.
Turóczi-Trottler József: PLoyd (esti) 1936. 79. sz. 4-5.
Vájlok Sándor: ÚjÉ 1936. 4. sz. 242-243.
Semetkay József: MSz. 1938. 34. köt. 192-200.

Deszkaváros (1938)
Berkó Sándor: MNap 1938. szept. 7. 212. sz. 4.
(Dobossy László) Czuczor László: KN 1938. 10. sz. 302-304.
Semetkay József: MSz. 1938. 34. köt. 192-200.
Tamás Lajos: MMin 1938. 62-63.

Egri Viktor

(1898-1982)

Tanuhnányok, cikkek
Fábry Zoltán: 100% 1928. aug. 10. sz. 363-365.
Fekete Lajos (f.l.): Vajdasági Írás 1929. 126. 4
Vájlok Sándor: ÚjÉ 1935. 5-6. sz. 255-258.
Palotai Boris: UBlok 3. 1939. 156-160. (szlovák)
Turczel Lajos: Írások mérlegen. Pozsony, 1958. 56-82.
Barsi Imre: Hét 158. dec. 22. 51-52. sz. 10-11.
Tóth Tibor: ISz 1-958. 2. sz. 18-22.
Dobos László: ISz 1959. 71-81.
Turczel Lajos: Írás és szolgálat. Pozsony, 1965. 35-41, 27-35.
Csanda Sándor: Hét 1963. dec. 22. S1. sz. 14.
Tóth Tibor: ISz 1963. 6. sz. 561-564.
Lukácsy András: MH 1969. feb. 5.
Csanda Sándor: ISz. 1969. 2-3.
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 194-198.
Fónod Zoltán: Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945. Bp., Akadémiai Kiadó 1993.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona1918-1995. Pozsony, 1997. 74-75.

Rácsablakos ház (1923)
Nyigri Imre: NSzava 1924. márc. 1. 51. sz. 8.

Patai Edit: MúJövő 1924. 197.
Szarka Géza: Napk 1924. I. 278-279.
Fábry Zoltán: Kúria, kvaterka, kultúra. Bratislava, 1964. 66-68.

Demeter megtérése (1927)
Fábry Zoltán: Kúria, kvaterka, kultúra. Pozsony, 1964. 85-87.
Alapy Gyula: KbarátokL 1928. 3. sz. 251-253.
Gál János: Napk 1928. I. 460-461.

Felkél a nap (1928)
Braun Soma: NSzava 1928. 28 szept. 16. 210. sz. 6-7.
Fábry Zoltán: Kor 1928. 740-744.
Illyés Gyula: Nyug 1928/II 490-491.
Turóczi-Trostler József: Ployd 1928. 164. sz. 5.

Égő föld (1937)
Bresztovszky Ede: NSzava 1 37. nov. 21. 365. sz. 10.
Duka Zólyomi Norbert: Tátra 1937. 10. sz. 353-354.
Kállay Miklós: NÚ 1937. 265. sz.
Németh Andor: Újság 1937. okt. 3. 37.
Neubauer Pál: Újszellem 1937. 19. sz. 11.
Szityai Zoltán: SzínhÉ 1937. 42. sz. 65
Erdősi Károly: Élet 1938. 12. sz. 510.
Kilián Zoltán: Napk 1938. I. 410-412.
Kósa János: Nyug 1938. I. 152-153. U
Mesterházi Lajos: ÉI 1958. nov. 28. 48. sz. 3.
Rácz: Hét 1958. szept. 28. 31. sz. 14-15.
Turczel Lajos: ISz 1959. 155-160.

Farkas István
(1900-1975)

Lelkek feltámadása (1926)
Csodálatos vakáció (1932)
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 252.
Fábry Zoltán: Összegyűjtött írások 2. köt. 85., 5. köt. 133. Bratislava, 1981-1985.
Fónod Zoltán: Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945. Bp., Akadémiai Kiadó 1993, 229.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997. 84-85.
Fábry Zoltán: Kor 1927. 92.

Ilku Pál
(1912-1973)

Tanulmányok, cikkek
MNap 1936. márc. 28. 23. sz. 4.
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982.
Fónod Zoltán: Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945. Bp., 1993. 24-5-146.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona. Pozsony, 1997. 130.

Lendület (1936)
Fábry Zoltán: Kúria, kvaterka, kultúra. Pozsony, 1964, 97-100.
Semetkai József: MKbarátokDiár 1937. 51.
Vass László: MNap 1937. márc. 20. 67. sz. 4.
Fábry Zoltán: ISz 1970. 228-230.

Jarnó József

(1901-1974)

Tanulmányok, cikkek

Berenyi Tivadar: Csehszlovákiai NSzava 1934. nov. 25. 45. sz. 2.

Fehér Ferenc: Csehszlovákiai NSzava 1934. nov 11. 43. sz. 2.

Szalatnai Rezső: MF 1934. nov. 11. 43. sz. 2.
Út 1934. 9. sz. 2.
Barta. Lajos: Nyug 1935/I. 68.
Egri Viktor: MÍrás 1935. 1. sz. 104-105.
Csanda Sándor: Elsö nemzedék. Pozsony, 1982. 199-202.
Fónod Zoltán: Üzenet (A csehszlovákai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 210-212.

Szakadó kötelek (1926)
Sándor Imre: Nyug 1926./II. 968-969.
(p. j.): NSzava 1927. ápr. 22. 90. sz. 7.
Tamás Lajos: Ptűz 1927. 72.

Börtön (1927)
Császár Elemér: ÚjNem 1928. 240. sz. 7.
Farkas Zoltán: Napk 1928./II. 781-782
Gergely Sándor: 100% 1928. dec. 3. sz. 140.
Lukács Sándor: MH 1928. okt. 21. 240. sz. I26.
Marconnay Tibor: ErdHel 1928. 632-633.

Turóczi-Trostler József: Ployd 1928. 233. sz. 6.
Kemény Gábor: Századunk 1929. 188.

A gyár (1929)
Császár Elemér: ÚjNemz 1930. 11. sz. 7.
Germán László: Kort 1930. 4. sz. 26.
Illés Endre: Nyug 1930./I. 225-226.
Károly Sándor: ErdHel 1930. 248.
Pünkösd Andor: Újság 1930. 272. sz. 2.
Szalatnai Rezső: Kor 1930. 3. sz. 233-234.
(Kemény Gábor) Rab Imre: Szoc 1932. 3. sz. 95-96.

Juhász Árpád
(1894-1945)

Tanulmányok, cikkek
Sándor Imre: Nyug 1926./II. 968-969.
Csanda Sándor. Első nemzedék. Pozsony, 1982. 241-243.
Fónod Zoltán: Üzenet. (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 212-213.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997. 146-147.

Úrikaszinó (1928)

Hamlett, dán királyfi (1929)

Murin-ház (1932)

Kaczér Illés

(1887-1980)

Tanulmányok, cikkek
Fábry Zoltán: 100% 1928. aug. 10. sz. 363-365.
Fábry Zoltán: 1937. jan. 24. 19. sz. 3.
(Csanda Sándor): ISz 1967. 351-352.
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 228-230.
Fónod Zoltán: Üzenet (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 215-216.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997, 148.

A fekete kakas (1918)
Hevesi Ferenc: Egyem 1918. júl. 6. 26-27. sz. 26.

(Lendvai István) Csongor: ÚjNemz 1918. 14. sz.
Molnár Ernő: MúJövő 1918. 6. sz. 232.

Ezüstfuvola (1923)

Sárkányölő további kalandjai (1923)

Zsuzsánna és a vének (1924)
Czifra Géza: Diogenes 1923. 11. sz. 22-23.

Az álomtelepes (1924)

Ikongó nem hal meg (1936)
Kelényi László: Látóh 1936. 3
Sándor László: Kor 1936. 11. sz. 987-988.
Szalmás Piroska: Nszava 1936. d 0. 290. sz. 20.
Vass László (-ó). Na 1936. dec. 16. 240. sz. 4.
Barabás Gyula: Szoc 37. 503-504.
Ivanusa, Vilko: Radnik 1937. 61. sz. 4-5.
Kardos László: Nyug 1937. I. 300.
Kelényi László: Láth 7. 351-352.
(Lőrincz István) L. I.: EV 1943. nov. 23. 7.

Keller Imre
(1876-1952)

Tanulmányok, cikkek
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 251.
Fónod Zoltáni Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945. Bp., 1993, 301.
A cseh-szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997, 154.

Parányi Pál néven a 20-as években:
A mayerlin tig tkok
Elhibázott élet
Koburg-Lujza szerelini történet
Orth János tragédiába

Tisztán egy életen át (1932)

Morvay Gyula
(1905-)

Tanulmányok, cikkek

Kulcsár Adorján: Diár 1944. 52-53.

Csanda Sándor: ISz 1966. 919-920.

Z. SzabóLászló: Je 1966. 749-754.

Bori Imre: Újvidék 1969. 240-242.

Fábry Zoltán: Fegyver s vitéz ellen. Bratislava, 1970, 99-106.

Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 224-227.

Fónod Zoltán: Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945. Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 238-240.

A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997, 222.

Emberek a majorban (1936)

Sándor László: Kor 1937. 4. sz. 379-380.

Semetkay József: MKbarátokDiár 1937. 51

Vass László: MNap 1937, márc. 20. 67. sz. 4.

N. Jackó Olga
(1895-1970)

Tanulmányok, cikkek

Fábry Zoltán: Kor 1926. 5. sz. 392-394.

Marék Antal: MMin 1935. 181-182.

Vájlok Sándor: ÚjÉ 1935. 2-3. sz. 103-107.

Csanda Sándor: ISz 1967. 830-831.

Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony. 1982, 231-233.

Fónod Zoltán: Üzenet (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., 1993, 219-221.

A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997, 139.

Ispilányi Rózsa (1928)

Tolvajok a szentélyben (1932)

Ítéletidő (1936)

Társszerző: **Gömöri Jenő Tamás**

Dernői Kocsis László (dkl.): PN 1936. ápr. 5. 8. sz. 31.

(Szőllősi Zsigmond) sz.: Újság 1936. feb. 23. 18.

Szalóczi Pelbárt: Élet 1937. 3. sz. 74.

Neubauer Pál
(1891-1945)

Tanulmányok, cikkek

Ábel Péter: A könyv 1964. 279 rl.

Csanda Sándor: ISz 1966. 812-815.
Fried István: "S két szó között a hallgatás..." 2. köt. Bp., 1970. 106-109.
Szántó György: ISz 1970. 369-371.
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 183-188.

Fónod Zoltán: Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945. Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 206-210.

A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997, 237-238.

Maria (1929)
Sz. Zs.: Kor 1929. 3. sz. 238-239.

Die Augen des Chaos (1929)

Mi közöm hozzá? (1936)
Ernst István: Szoc 1936. 355.
Hegedűs Magda: Szép Szó 1936. II. 408.
(JarnovicsÁrpád): PN 1936.ápr.2 .40.
Kozocsa Sándor: Láth 1936. 106.
Marék Antal: MÍrás 1936. 7. sz. 119-122.
Nagy Miklós: MKult 1936. II. 152- 153.
P. B.: MÍrás 1936. jún. 6. sz. 122-123.
P. B.: ÚjKor 1936. júl. 5. 13-14. sz. 249-250.
Sági Pál: BH 1936. jún. 21. 141. sz. 22.
Schöpflin Aladár: Tük 1936. 2. sz. l26.
Szarasits Árpád: Nszava 1936. szept. 6. 203. sz. 25.
Szántó György: FűggÚ 1936. jún. 5. 23. sz. 7.
Vájlok Sándor: ÚjÉ 1936. 419-420.

A hiányzó fejezet (1938)
Mo 1936. okt. 13. 234. sz. 16.
Egri Viktor: Újszellem 1938. 4. sz. 7-8.
Fábry Zoltán: Kor 1938. 4. sz. 377-380.

Palotai Boris
(1904-1983)

Tanulinányok, cikkek
Marék Antal: Napk 1935. 173-176.
Tölgyes Péter: Tük 1935. 10. sz. 21-23.
Gelléri András: IÚ 1955. 11. sz.
Csapda Sándor: ISz 1966. 628-630.

Gyárfás Miklós: ÉI 1967. 14. sz. 4.
Nagy Péter: Kort 1969. 160-162.
Rónay György: MCsillag 1942.
Tóth Sándor: Kort 1957.
Imre Katalin: Kort 1958.
Kovács Sándor Iván: Kort 1968.
Csapda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 177-182.
Fónod Zoltán: Üzenet (A magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 214-215.
A cseh-szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997. 248.

Az úszóbajnoknő (1933)

Péter (1934)
Krammer Jenő: MF 1934. 1-2. sz. 251-252.

Julika (1937)
L. Újváry Lajos: MKbarátok Diár 1937. 194.
Szondy György: ProtSz 1938. 12. sz. 604-605.
Török Sophie: Nyug 1939. II. 296-297.

Julika és az ötödik osztály (1939)

Rácz Pál
(1888-1984)

Tanulmányok, cikkek
Reményik Sándor: Ptűz 1923.
Galamb Sándor: Napé 1925.
Karácsony Sándor. ProtSz 1926.
Jancsó Elemér: Ptűz 1928.
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 252.
Fónod Zoltán: Üzenet. (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 228.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997, 262.

A könyvnyitó kisasszony (1926)
Fábry Zoltán: ÖÍ 2. köt. Bratislava, 1981.
Melléky Kornél: MÍrás 1926. 4. sz 36.

A szomorú ember (1928)

A bányarém

Kvár (1933)

A gép (1934)

Hangyaboly (1935)

Sándor Imre

(1892-1943)

Tanulmányok, cikkek

Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982, 238-240.

Fónod Zoltán: Üzenet. (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 216-217.

A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997, 273.

Lángoló út (1928)

Braun Soma: Nszava 1928. szept. 16. 210. sz. 6-7.

Nádas József: Kor 1928. 9. sz. 669-670.

Sellyei Józsei

(1909-1941)

Tanulmányok, cikkek

Gyomai Imre: MNap 1937. feb. 21. 43. sz. 6.

Méliusz József: SzabSzó (Párizs) 1938. márc. 12. 7.

Andreánszky István: Nszava 1941. márc. 14. 61. sz. 5.

Jócsik Lajos: KN 1941. 6. sz. 9.

Kovács Imre: SzabSzó 1941. márc. 23. 1.

Csapda Sándor: Valóság és illúzió Bratislava, 1962. 205-246.

Fábry Zoltán: Kúria, kvaterka, kultúra. Bratislava, 1964. 263-266.

Sándor László: KEV 1979.

Csanda Sándor: Éiső nemzedék Pozsony, 1982, 220-223.

Fónod Zoltán: Üzenet. (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., 1993. 240-243.

A cseh-szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997. 280.

Elfogyott a föld alóla (1935)

Ákos László: Nszava 1936. máj. 31. 124. sz. 23.

Gaál Gábor: Kor 1936. 3. sz. 260.

Kovács Endre: MÍrás 1936. 5. sz. 113-116.

Morvay Gyula: MNap 1936. márc. 6. 4. sz. 4.
Morvay Gyula: Kor 1936. 3. sz. 269-270.
Andreánszky István: Szoc 1937. 40-41.

Szabó Béla
(1906-1980)

Tanulmányok, cikkek
Fenyő László: Nyug 1929. I. 207-208.
Egri Viktor: Nyug 1935.
Fábry Zoltán: Harmadvirágzás. Bp., 1963. 100-103.
Turczel Lajos: Írás és szolgálat. Bratislava, 1965. 81-86.
Duba Gyula: ISz 1966. 577-579.
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 208-210.
Fónod Zoltán: Üzenet. (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó 1993, 218-219.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997. 289-290.

Ezra elindul (1935)

Darvas József: Gen 1936. 9-10. sz. 575.
Darvas József: Szoc 1936. 400.
Egri Viktor: MÍrás 1936. 5. sz. 104-111.
Keszi Imre: Libanon 1936. 121-122.
Vájlok Sándor: ÚjÉ 1936. 3. sz. 174-175

Szenes Piroska
(1899-1972)

Tanulmányok, cikkek
Bán Aladár: BpSz 1936. 241. köt. 243-254.
Csanda Sándor. ISz 1966. 337-339.
Kardos László: Vázlatok, esszék, kritikák. 1959.
Turczel Lajos: Tanulmányok és emlékezések. Bp. 1987.
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 169-179.
Fónod Zoltán: Üzenet.(A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó, 1993. 192-198.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997. 296.

Az utolsó úr (1927)
Gergely Győző: Nszava 1928. jan. 20. 16. sz. 10.
Illés Endre: Nyug 1928. I. 78.
Várkonyi Tibor: MH 1928. jan. 29. 24. sz. 22.

Csillag a homlokán (1930)
Braun Soma: Nszava 1931. máj. 31. 123. sz. 16.
Bródy Lili: PN 1931. jan. 10. 7. sz. 9.
Császár Elemér: BpSz 1931. 222. köt. 153-155.
Kassák Lajos: Nyug 1931. I. 56-58.
Polonyi György: MH 1931. márc. 8. 55. sz. 23.
Sz. P.: Nyug 1931/II. 256.

Sziklay Ferenc
(1883-1943)

Tanulmányok, cikkek
Vájlok Sándor: ÚjÉ 1935. 7-8. sz. 354-357.
Kemény Gábor: Láth 1943. 11. sz. 249-252.
Turczel Lajos: ISz 1983.
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony. 1982, 216-219.
Fábry Zoltán: ÖÍ 1. köt. 298. Bratislava, 1980.
Fónod Zoltán: Üzenet (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 226-228.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918. Pozsony, 1997, 300.

Hangzatka (1924)
Alszeghy Zsolt: Élet 1924. 13. sz. 260.
Brisits Frigyes: KatSz 1924. 507-508.
Jarnó József: Gen 1924. aug, 115-116.
Kovács Ferenc: ErdISz 1924. 7. sz. 192-196.
Reményik Sándor: Ptűz 1924./II. 99.
Színyei Ferenc: Napk 1924./II. 353-354.
Alszeghy Zsolt: It 1925. 1. sz. 3-28.
Fábry Zoltán: Kúria, kvaterka, kultúra. Bratislava, 196,. 66-68.
Martinkó András: Sorsunk 1943
Makay Gusztáv: Vigília 1944.
Szombathy Viktor: Fo 1944.

A fekete ember
SR.: Élet 1926. 26. sz. 540.
Színyei Ferenc: Napk 1926. 973-975.
Perényi József (P. J.): MMűvelődés 1927. márc - ápr. 60-61.

A világ ura (1929)

Dékány András: Mság 1929. 256. sz. 30.

A jöttment (1934)
Illés Endre: Nyug 1934. I. 431-434.

Hová? (1934)

Tamás Lajos: MMin 1934. 190-191.

Vájtok Sándor: ÚjÉ 1934. 10. sz. 624-625.

Szombathy Viktor
(1902-1987)

Tanulmányok, cikkek
Csanda Sándor: ISz 1967. 140-142.
Komlós Aladár: Nyug 1932.
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 211-215.
Fónod Zoltán: Üzenet. (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 221-223.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997. 308.

Mikulics szárazon és vízen (1927)

Czirok Pista kalandor lesz, avagy: mozgalmas mozi 12 felvonásban (1928)

Zöld hegyek balladája (1936)
Benke Tibor: ÚjMság 1935. nov. 17. 262. sz. 7.
Színyei Ferenc: Napk 1935. 826-827.
Bán Aladár: BpSz 1936. 241. köt. 243-254.
Bresztovszky Ede: Nszava 1936. jan. 19. 15. sz. 25.
Csuka Zoltán: Láth 1936. 108-109.
Haraszthy Gyula: BpSz 1936. 241. köt. 243-252
Marék Antal: MÍrás 1936. 1. sz. 65-70.
Ráday Elemér: Élet 1936. 2. sz. 51.
Ráday Elemér: KatSz 1936. 527-528.
Ráday Elemér: ÚjKor 1936. jún. 1. 11. sz. 208.
Schuler Tibor: ProtSz 1936. 2. sz. 84.
Semetkay József: MKbarátokDiár 1936. 146-147.
Vájtok Sándor: ÚjÉ 1936. 4, sz. 243-244.
Semetkay József: MSz 1938. 34. köt. 192-200.

Elesni nem szabad (1938. v. 1939.)
Incze Béla: ÚjÉ 1939. 11. sz. 388.

Sziklay László: Láth 1939. 324-325.

Cserkészkaland (1937)

Jóska és a vilá hg óború (1939)

És mindenki visszatér

Szucsich Mária
(1886-1965)

Tanulmányok, cikkek
ÉI 1961. máj. 12. 19. sz. 11.
Lányi Sarolta: ÉI 1965. márc. 20. 12. sz. 2.
Barta Lajos, ifj.: Je 1970. 392-395
Csanda Sándor: Élső nemzedék. Pozsony, 1982. 244-245.

Tavasztól télig (1928)
Braun Soma: Nszava 1928. szept. 16. 210. sz. 6-7.
Illyés Gyula: Nyug 1928/II. 623-624 V.
Szalatnai Rezső: Kor 1928. 11. sz. 827.
Boldizsár Iván: Béke és Szabadság 1956. 37. sz.
Fábián Kata (f. k.): MűvN. 1956. okt. 7. 41. sz. 6.
(Komlós János):.Ktáros 1956. 9. sz. 707., Kbarát 1956. 9. sz. 38.
Török Bálint: Nszava 1956. aug. 28. 202. sz. 4.

Egy lány felszabadul (1936)
Németh László: ÚjÉ 1936. ll. sz. 624-625.
Németh Andor: Újság 1937. jún. 27. 144. sz. 1.
Sándor László: Kor 1937. 7-8. sz. 718-719.

Semetkay József: MKbarátok Diár 1937. 121.

Tamás Mihály
(1897-1968)

Tanulmányok, cikkek
Fábry Zoltán: 100% 1928 aug. 10. sz.363-365.
Féja Géza: Lit 1933. 201-202. U
uő.: MÍrás 1933. 460-462. l
Vájlok Sándor: ÚjÉ 1934. 11. sz. 653-656.
Marék Antal: Napk 1935. 173-176.
uő.: MMin 1935. 120-121.

Csanda Sándor: ISz 1966. 727-729.
Fábry Zoltán: ISz 1968. 97-98.
Szalatnai Rezső: Kor 1938.
Balla Gyula: ISz 1988.
Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982, 189-193.
Fónod Zoltán: Tegnapi önismeret. Pozsony, 1986.
uő.: Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945. Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 188-192.
A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997, 316.

Szép Angéla háza (1927)
Féja Géza: Híd 1927. nov. 8. sz. 477-478.
uő.: Híd 1928. 2. sz. 111-112.

Mirákulum (1932)
Illés Endre: Nyug 1933/I 431-434.
Polonyi György: MH1933. márc. 19. 64. sz. 21.
Turóczi-Trostler József: Ployd (esti) 1933. 74. sz. 5.

(N.L.) Pörje Sándor: Tanu 1934. 7. sz. 105.

Két part közt fut a víz (1936)
Féja Géza: MÍrás 1936. 2. sz. 46-51.
Haraszthy Gyula: BpSz. 1936. 241. köt. 243-252.

Kántor József: Láth 1936. 104-105.

Mihály László: Napk 1936. 195.

Nyigri Imre: Nszava 1936. jan. 19. 16. sz. 25.

Ráday Elemér: Élet 1936. 2. sz. 51.
uő.: KatSz 1936. 527-528
uő.: Kor 1936. jun. 1. 11. sz. 208.
Semetkay József: MKbarrátok Diár 1936. 147.
Vájlok Sándor: ÚjÉ 1936. 2. sz. 81-85.
Barsi Dénes: KN 1937. 1. sz. 43-44.
Semetkay József: MSz 1938. 34. köt. 192-200.

Tichy (Nyíresi) Kálmán

(1888-1968)

Cine eg úr végzetes tavasza (1937)

Turczel Lajos: Tanulmányok és emlékezések Pozsony-Bp., 1987.

Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 182. 248-249.

Fónod Zoltán: Üzenet (A csehszovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 225.

A cseh/szlovákiai magyar irodalmi lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997. 323.

Vécsey Zoltán
(1892-1984)

Páter Laurentius tika (1925)

Valse Trise (1934)

János pap regénye (1925)

Síró város (1939)

Kardos László: Nyug 1939.

Csanda Sándor: Első nemzedék. Pozsony, 1982. 250.

Fónod Zoltán: Üzenet (A csehszlovákiai magyar irodalom 1918-1945). Bp., Aladémiai Kiadó, 1993, 232.

A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995. Pozsony, 1997, 357.

12. Tartalomjegyzék

1. Bevezetés ... 3
2. Kisebbségi ideológiák a határon túli magyar közösségekben ... 6
   2.1. magatartásmodellek ... 12
3. A történelmi regények típusai ... 21
   3.1. kisebbségi lét példázata ... 23
   3.2. a múlt igézetében ... 28
4. Kísérletek a szlovenszkói mentalitás alakulástörténetének megírására ... 32
   4.1. a „kisebbségi regény” megvalósulásai ... 32
   4.2. a kisebbségi mentalitás mint motívum ... 39
   4.3. a kisebbségi lét állapotrajzai ... 40
5. A valóságirodalom regényei ... 43
   5.1. elméleti háttér ... 43
   5.2. a valóságirodalom regényei ... 46
   5.3. elbeszélési mód ... 53
6. Az avantgárd vonzásában ... 55
   6.1. technika mint főhős ... 55
   6.2. a fantázia világa ... 59
7. A humanista értékőrzés regényei ... 63
   7.1. polgári hagyományok ... 63
   7.2. önéletrajzi, életrajzi regények ... 65
      7.2.1. önéletrajz, önértelmezés ... 65
      7.2.2. életrajz ... 67
8. A polihisztorikus regény és a mágikus realista írásmód kísérlete ... 70
   8.1. problémafelvetések ... 70
      8.1.1. a történetiség problémája ... 70
      8.1.2. a kettősség megvillantása ... 71
      8.1.3. kapcsolódási pontok keresése ... 72
      8.1.4. végső kérdések ... 73
   8.2. elbeszélői módok, nézőpontváltozások ... 74
      8.2.1. fiction-non fiction ... 78
      8.2.2. a tükörcserép ... 79
      8.2.3. bűn és bűnhődés ... 80
      8.2.4. Vér és Arany (Nyugat és Kelet elmélete) ... 82
   8.3. az időkezelés sajátosságai ... 86
      8.3.1. a múlt vonzásában ... 86
      8.3.2. szubjektív és objektív időkezelés ... 88
      8.3.3. alakváltozatok (utak önmagunk felé) ... 89
   8.4. társadalom és művészet “szakadéka” ... 91
   8.5. a megtalált idea hármas tagolásban ... 92
   8.6. kisebbségi (lét)kérdés ... 94
   8.7. az elbeszélés módjai ... 95
      8.7.1. többnézőpontú elbeszélői pozíció ... 95
      8.7.2. ismétlések alkalmazása ... 98
      8.7.3. fikcionáltság mértéke ... 98
      8.7.4. “források” “kutatása” ... 100
   8.8. az időhasználat sajátosságai ... 101
      8.8.1. múlt a múltban ... 102
      8.8.2. a leírások funkciója ... 103
   8.9. műfajtipológiai besorolások ... 105

8.9.1. a vallások jelenléte 106
8.9.2. a mágikus realista írásmód 108
8.9.3. a polihisztorikus nézőpont 113
8.10. egy nagyobb koncepció lehetőségei 113
9. Összegzés 117
10. Felhasznált irodalom 120
11. Függelék 125
12. Tartalomjegyzék 142